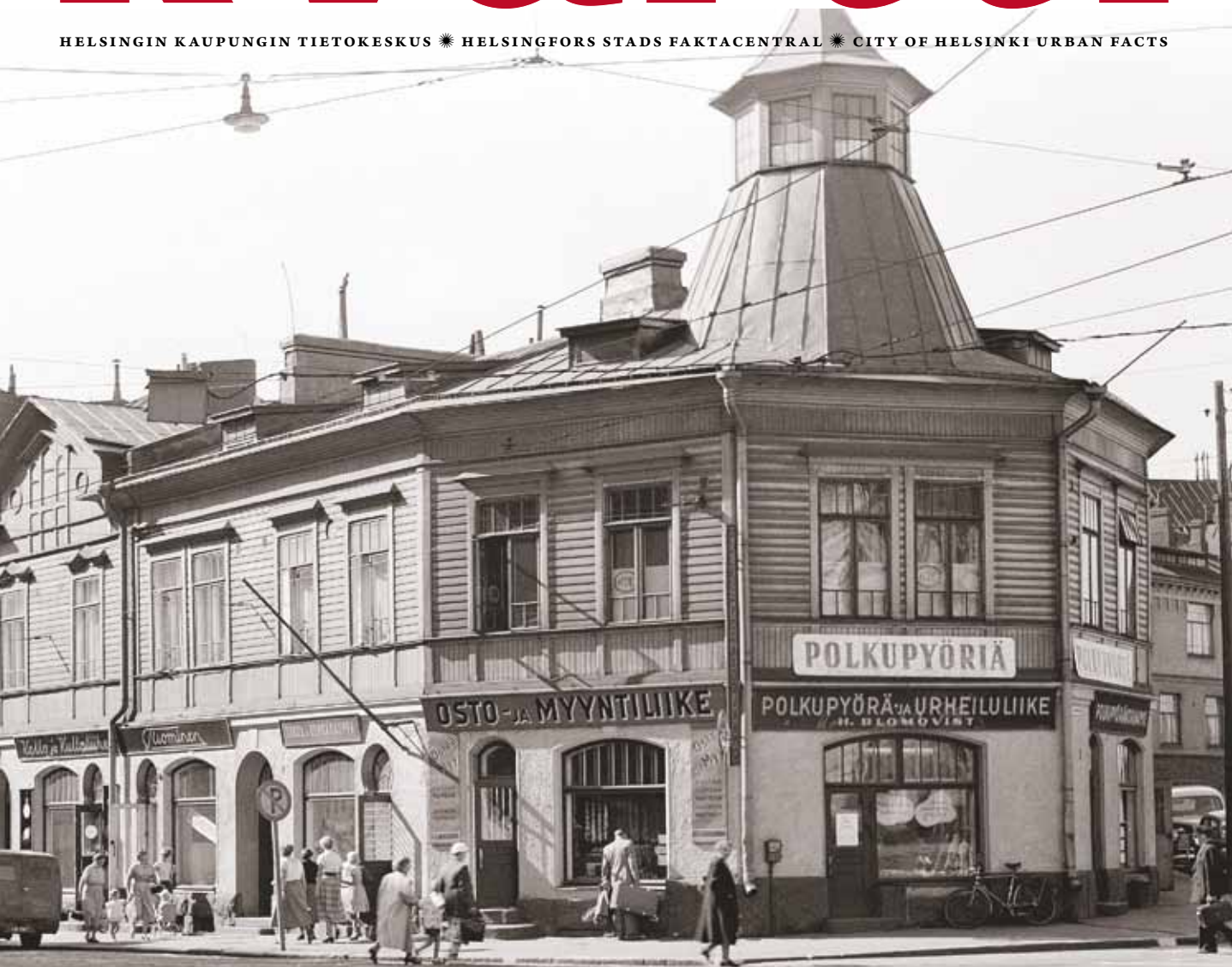

1 / 2015

Neljännenvuosijulkaisu
Kvartalspublikation

kvartti

HELSINGIN KAUPUNGIN TIETOKESKUS * HELSINGFORS STADS FAKTACENTRAL * CITY OF HELSINKI URBAN FACTS

Helsinki
*tuoreita näkökulmia
kaupungin historiaan*

Päätoimittaja | Ansvarig redaktör | Editor in Chief
ASTA MANNINEN

Toimitus | Redaktör | Editor
TEEMU VASS

Käännökset | Översättning | Translations
MAGNUS GRÄSBECK
LINGONEER OY (ss. 10–17, 64–69, 102–117)

Kuviot | Figurer | Graphs
PIRJO LINDFORS

Visuaalinen ilme | Formgivning | General Layout
PEKKA KAIKKONEN

Kansi | Pärm | Cover
PEKKA KAIKKONEN

Painoyhteydet | Tryckerikontaktperson
Liaison with printers
TARJA SUNDSTRÖM-ALKU

Kansikuva | Pärmbild | Cover Photo
HELSINGIN KAUPUNGINMUSEO/
CONSTANTIN GRÜNBERG

Paino | Tryckeri | Print
TAMMERPRINT OY | Tampere 2015

Julkaisija
Helsingin kaupungin tietokeskus
PL 5500, 00099 Helsingin kaupunki
p. (09) 310 1612

Utgivare
Helsingfors stads faktacentral
PB 5500, 00099 Helsingfors stad
tel. (09) 310 1612

Publisher
City of Helsinki Urban Facts
P.O. BOX 5500, FI – 00099 City of Helsinki,
Finland
telephone +358 9 310 1612

Tilaukset, jakelu | Beställningar, distribution
p. | tel. (09) 310 36293
tilaukset.tietokeskus@hel.fi

Orders by phone, Distribution
telephone +358 9 310 36293
tilaukset.tietokeskus@hel.fi

ISSN 0788-1576 (painettu)
ISSN 1796-7279 (verkossa)

Kansikuva:
Siltasaarenkatua Kalliossa, nykyisen Ympyräta-
lon kohdalla v. 1960. Jalankulkijoita ja etualalla
puutalo jossa poskupyöräkorjaamo.

SISÄLLYS / INNEHÅLL

4

ASTA MANNINEN

Helsingin historian tutkimukseen apua uusista avoimista tietolähteistä
Forskningen om Helsingfors historia – nya öppna datakällor tillgängliga

10

CARL-MAGNUS ROOS

Tuoreita näkökulmia Helsingin historiaan
Nya perspektiv på Helsingfors historia

18

SEPPO AALTO

Kieli- vai kansallisuuskiistoja 1600-luvun Helsingissä?
Språk- eller nationalitetsstrider i 1600-talets Helsingfors?

28

ELINA MAANIITTY

Kuolema ja kuolinsyyt 1700-luvun loppupuolen Helsingissä
Död och dödsorsaker i Helsingfors under 1700-talets senare del

38

SAMU NYSTRÖM

Samassa veneessä, vaan ei yhteisin eväin?
Helsinkiäiset, silakkamarkkinat ja maailmansodan elintarvikekriisi 1914–1918
I samma båt, men med skild skeppskost? Helsingforsborna, strömmingsmarknaden och livsmedelkrisen under världskriget 1914–18

50

JARMO NIEMINEN

Santahaminan vankileiri ja hautausmaa
Fånglägret och begravningsplatsen på Sandhamn

64

JARMO NIEMINEN

Helsingin sotasurmat 1917–1918 -tutkimushanke
Forskningsprojektet Krigsdöda i Helsingfors 1917–1918

70

KATI KATAJISTO

Mentaliteettien törmäys Helsingin valtuustossa sisällissodan jälkeen?
Mentalitetskrock i Helsingforsfullmäktige efter inbördeskriget?

82

NETTA MÄKI

Imeväiskuolleisuuden pieneneminen Helsingissä 1900-luvun alkupuolella
Minskande spädbarnsdödlighet i Helsingfors i början av 1900-talet

90

ANTTI MALINEN

Helsinkiäiskodit sodan rasisutusten kantajina 1944–1948
Hur hemmen tacklade efterkrigstidens vedermödor 1944–1948

102

MIKA MÄKELÄ

Puu-Kallion saneeraus oli vuosikymmenten palapeli
Saneringen av trähus-Berghäll var ett pussel under många decennier

116

SUMMARY IN ENGLISH

Helsingin historian tutkimukseen apua uusista avoimista tietolähteistä

Forskningen om Helsingfors historia – nya öppna datakällor tillgängliga

TÄSSÄ KVARTTI-LEHDESSÄ nostamme esille Helsingin historian tutkimusta. Helsingin kaupungin historiatoimikunnan tehtävänä on ollut suunnitella ja valmistaa

Helsingin kaupungin historian jatko-osat vuodesta 1945 nykypäivään. Lisäksi Helsingin vanhemman historian, Ruotsin vallan ajan historian uudelleenkirjoittaminen on ollut toimikunnan tehtävänä.

Erikoistutkija Carl-Magnus Roos, joka toimii historiatoimikunnan sihteerinä, esittelee jäljempänä historiatoimikunnan ajankohtaista tutkimusta. Toimikunnan työhön liittyy myös Helsingin sotaturmat 1917–18 -projekti ja tietokirja, josta Jarmo Nieminen omassa artikkelissaan kertoo. Nieminen valottaa lisäksi aiemmin epäselviä vaiheita sisällissodan aikaisen Santahaminan vankileirin ja hautausmaan historiassa.

FÖRELIGGANDE NUMMER av Kvartti lyfter vi fram forskning om Helsingfors historia. Helsingfors stads historiekommittés uppgift är att planera och

förfärdiga fortsättningsdelarna på historieverket om Helsingfors stad, från år 1945 fram till vår tid. Därutöver har skrivandet av Helsingfors historia under den tiden Finland ännu hörde till Sverige varit Historiekommitténs åliggande.

Specialforskare Carl-Magnus Roos, som är sekreterare i Historiekommittén, presenterar längre fram kommitténs forskning just nu. Dess arbete anknyter också till ett projekt och en faktabok om krigsdöda i Helsingfors 1917–18, och det projektet berättar Jarmo Nieminen om i en av sina artiklar här. I den andra belyser han oklarheter kring det fångläger och den begravningsplats som under inbördeskriget fungerade på Sandhamn.

Tämän Kvartti-lehden artikkelit luotaavat Helsingin monivaiheista historiaa aina 1600-luvulta asti. Kaupungin historiaan on sisältynyt eri aikakausina erilaisia jännitteitä. Seppo Aalto tarkastelee Vironniemen Helsingin alkuvaiheissa virinneitä kiistoja suomalaisten ja ruotsalaisten porvareiden välillä. Kati Katajisto kirjoittaa sisällissodan jälkeisestä kunnallispolitiikan kehityksestä, kun poliittisten puolueiden väliset linjaerot ensi kerran konkretisoituivat kaupungin asioiden hoidossa. Mika Mäkelä analysoi puutalo-Kallion saneeraamista ja siihen liittyvää suunnitteluideologioiden murrosvaihetta.

Myös inhimilliset haasteet ovat osa kaupungin historiaa. Samu Nyström kertoo ensimmäisen maailmansodan aikaisista ruokamellakoista. Antti Malisen artikkelissa tutkitaan 1940-luvun lopun asuntopulaa ja sen vaikutuksia perheiden elinoloihin. Elina Maaniitty kartoittaa kuolleisuuden syitä 1700-luvun lopun Helsingissä, ja Netta Mäen artikkelissa kuvataan puolestaan imeväiskuolleisuuden laskua 1900-luvulla kaupunki- ja maalaisympäristössä.

VIIME VUOSINA historiallisten aineistojen saatavuus sähköisessä muodossa on avannut tutkimukselle uusia näköaloja, ja puhutaankin muun muassa digitaalisesta historiantutkimuksesta. Se liittyy laajempaan avoimen tieteen ja tutkimuksen kenttään. Muistiorganisaatiot – arkistot, museot ja kirjastot – ovat Suomessakin tuoneet hallussaan olevia kokoelmia ja tietoa digitaalisesti verkkoon esille, myöskin avoimena datana kaikkien vapaasti hyödynnettäväksi.

Avoin digitaalinen kulttuuri valtaa alaa arkistotoimessakin. Digitaaliset arkistot kehittyvät ja digitaalisten aineistojen kasvu jatkuu. Panostetaan siihen, että suuret tietomäärät olisivat jatkossa tehokkaasti käytettävissä avointen rajapintojen kautta. Tärkeää on myös arvokkaiden aineistojen asettaminen digitaaliseen esittely-ympäristöön.

Artiklarna i föreliggande Kvartti djuplodar i Helsingfors mångskiftande historia allt sedan 1600-talet. Under olika tider har det förekommit olika slags spänningar i staden. Seppo Aaltos artikel granskar de tvister som när Helsingfors nyss flyttats ut på Estnäs blossade upp mellan ”finske” och ”svenske” borgare. Kati Katajisto skriver om ramarna för kommunalpolitiken efter inbördeskriget, när skillnader i de politiska partiernas politik för första gången konkretiserades inom skötselns av stadens angelägenheter. Mika Mäkelä analyserar saneringen av trähus-Berggård och ett därtill anknytande brytningsskede i planeringsideologierna.

Även mänskliga utmaningar är en del av stadens historia. Samu Nyström berättar om matupplöppningen under första världskriget. Antti Malinens artikel granskar bostadsbristen i slutet av 1940-talet och hur den inverkade på familjernas liv. Elina Maaniitty kartlägger orsaker till dödligheten i Helsingfors i slutet av 1700-talet, och Netta Mäkis artikel beskriver minskningen i spädbarnsdödlighet under 1900-talet i stads- respektive landsortsmiljö.

DE SENASTE ÅREN har historiska datas tillgänglighet i elektroniskt format öppnat nya perspektiv för forskningen, och man talar redan bland annat om digital historieforskning. Den hänger samman med ett vidsträcktare fält av öppen vetenskap och forskning. Minnesorganisationerna – arkiv, museer och bibliotek – har också i Finland lagt ut av sina samlingar och rön digitalt på webben, även i form av öppen data för fritt nyttjande.

Likaså håller en öppen digital kultur på att vinna terräng inom arkivväsendet. De digitala arkiven utvecklas och deras innehåll växer. Nu satsas det på att de stora informationsmängderna i framtiden skulle kunna nyttjas effektivt via öppna gränssnitt. Viktigt är också att de värdefulla materialen sätts ut i en digital presentationsmiljö.

Uudistuneessa Sinetti-arkistotietojärjestelmässä on kehitetty asiakirjojen löydettävyyttä, ja järjestelmästä on aiempaa helpommin etsittävässä Helsingin vanhoja karttoja, piirustuksia sekä muita digitoituja asiakirjoja.

Lisätietoja:

tutkija Panu Haavisto, Helsingin kaupungin tietokeskus, panu.haavisto@hel.fi
www.sinettiarkisto.fi

och med att arkivdatabasen Sinetti förnyats har det blivit lättare att hitta önskat dokument, och det går behändigare att söka gamla kartor över Helsingfors, ritningar och övriga digitaliserade dokument och handlingar.
Upplysningar: forskare Panu Haavisto, Helsingfors stads faktacentral, panu.haavisto@hel.fi
www.sinettiarkisto.fi

Mera om HRI berättar Hami Kekkonen, Helsingfors stads faktacentral, hami.kekkonen@hel.fi

Avoimet historialliset aineistot kuten kartat ja ilmakuivat ovat olleet kaikkein käytetyimpiä aineistoja avoimen tiedon palvelu HRI:ssä. Niiden avulla on tehty erilaisia sovelluksia, esimerkiksi:

Helsinki ilmakuivina:

<http://www.hri.fi/sovellukset/helsinki-ilmakuivina-1943-2012/>

Kaupunginorkesterin eniten esittämät säveltäjät:

<http://www.hri.fi/sovellukset/hkon-konserttien-esitetyimmat-saveltajat>

Lisätietoja:

suunnittelija Hami Kekkonen, Helsingin kaupungin tietokeskus, hami.kekkonen@hel.fi

Helsinki Region Infoshare -palvelu: www.hri.fi

De öppna historiska materialen såsom kartor och flygfoton har hört till de mest anlitade materialen på öppnadata-tjänsten HRI. Med deras hjälp har man gjort olika tillämpningar, till exempel:

Helsingfors på flygfoto:

<http://www.hri.fi/fi/sovellukset/helsinki-ilmakuivina-1943-2012/>

De mest spelade kompositörerna vid Helsingfors stadsorkester:

<http://www.hri.fi/sovellukset/hkon-konserttien-esitetyimmat-saveltajat>

Öppen data-tjänsten Helsinki Region Infoshare: www.hri.fi

Helsingin kaupunginarkiston arkistotietojärjestelmä **Sinetti** avattiin kokonaan uudistettuna marraskuussa 2014. Sinetin kautta voi tehdä tiedonhakuja kaupunginarkistossa säilytettävistä asiakirjoista. Tietokannasta löytyvät viitetiedot Helsingin kaupungin yli 20 vuotta vanhemmista pysyvästi säilytettävistä asiakirjoista. Sinetissä on myös yksityisarhistojen viitetietoja.

Uusi Sinetti (www.sinettiarkisto.fi) on vanhaa järjestelmää huomattavasti käyttäjäystävällisempi. Siinä on kehitetty etenkin asiakirjojen löydettävyyttä, ja järjestelmästä on aiempaa helpommin etsittävässä Helsingin vanhoja karttoja, piirustuksia sekä muita digitoituja asiakirjoja.

Sinetti-tietokanta tarjoaa nykyisellään kattavan tietopakettien kaupungin päätöksenteon historiasta. Sinetissä ovat tarkasteltavissa muun muassa Helsingin tilastolliset vuosikirjat vuodesta 1906 vuoteen 2008 ja kunnalliset asetuskokoelmat 1911–1980. Lisäksi Sinetti sisältää kaupunginhallituksen mie-

Helsingfors stadsarkivs arkivdatabas **Sinetti** öppnades i helt förnyad form i mars 2014. Med Sinetti kan man söka bland de dokument och handlingar som finns på Stadsarkivet. Databasen innehåller referenssuppgifter till de av Helsingfors stads dokument och handlingar som förvaras varaktigt och är över 20 år gamla. Sinetti innehåller också referenssuppgifter till en del privata arkiv.

Nya Sinetti (www.sinettiarkisto.fi) är betydligt användarvänligare än den gamla versionen. I synnerhet har det blivit lättare att hitta önskat dokument, och det går behändigare att söka gamla kartor över Helsingfors, ritningar och övriga digitaliserade dokument och handlingar.

Sinetti erbjuder i nuvarande form ett omfattande informationspaket om stadens beslutsfattandes historia. Man kan bland annat bekanta sig med Helsingfors statistiska årsböcker från år 1906 till år 2008 och de kommunala författningssamlingarna 1911–1980. Dessutom innehåller Sinetti Stadssty-

tinnöt 1875–1918, Helsingin kadunnimien historia -kirjasarjan, Helsingin esikaupunkiliitosselvityksen 1936 ja paljon muuta. Hakuja pystyy kohdentamaan myös suoraan kirjojen ja asiakirjojen sisältöihin.

Helsingin seudun avoimen datan palvelussa **Helsinki Region Infoshare** (www.hri.fi) on tuoreen tiedon lisäksi avointa historiadataa ja avoimia historia-aineistoja vapaasti kaikkien käytettävissä. Pääkaupunkiseudun kaupungeilla on hallussaan paljon vanhaa materiaalia: arkistojen aarteita ja pitkiä tilastollisia aikasarjoja. Näitä aineistoja on avattu HRI:n kautta.

HRI:n kaikkien aikojen ladatuimpia aineistoja ovat Helsingin kaupungin kiinteistöviraston avaat vanhat ortoilmakuvat Helsingistä. Ortokuvia on avattu vuosilta 1932–1988 noin kymmenen vuoden välein. Georeferoiduista eli koordinaatistoon sijoitetuista ortokuvista on tehty useita erilaisia sovelluksia kuten **Helsinki ilmakuivina**, joista näkee havainnollisesti kaupungin kehityksen vuosikym-

relsens betänkanden åren 1875–1918, en serie böcker om gatunamnen i Helsingfors, utredningen 1936 om de stora inkorporeringarna, och mycket annat. Sökningarna kan också riktas direkt på innehållet i böckerna och dokumenten.

Helsinki Region Infoshare (www.hri.fi), en öppnataservice för Helsingforsregionen, innehåller såväl färsk data som öppen historiedata och öppna historiematerial till fritt förfogande för alla och envar. Städerna i Huvudstadsregionen förfogar över en myckenhet gammalt material: arkivskatter och långa statistiska tidsserier. Dessa material har öppnats för fritt bruk via HRI.

Det genom tiderna mest nedladdade materialet på HRI är de gamla ortoflygfoton av Helsingfors som Helsingfors stads fastighetskontor öppnat. Foton har öppnats från åren 1932–1988 med cirka tio års mellanrum. Av dessa georefererade, dvs. koordinatrelaterade, ortobilder har man gjort flera applikationer, såsom Helsinki ilmakuivina (Hel-

menten saatossa. ”Vanhatkin ortokuvat ovat niin tarkkoja, että niistä voi tarkastella niin Helsingin rantaviivan kuin oman kotipihansa puiden muutumista. Onpa vuoden 1943 ortokuvasta onnistuttu löytämään jopa panssarilaiva Väinämöinen”, kertoo HRI:n suunnittelija Hami Kekkonen.

Ilmakuvien lisäksi Helsingin kaupunginarkisto on avannut kymmenisen vanhaa karttaa vuosilta 1859–1940. Karttoja on käytetty mm. pohjamateriaalina historiallista Helsinkiä kuvaavissa sovelluksissa. Helsingin kaupungin museo on avannut helsinkiläisten vanhojen rakennusten historiatietoja sekä yksityiskohtaista tietoa Helsingin kulttuurihistoriallisesti merkittävimmistä porrashuoneista.

HRI:n kautta avattujen aineistojen pisin aikasarja on **Helsingin kaupunginorkesterin konserttitietokanta**, joka ulottuu aina HKO:n perustamisvuoteen 1882 saakka. Datan pohjalta on tehty muutamia sovelluksia, joista voi tarkastella mm. HKO:n konserttien esitetyimpiä säveltäjiä.

Myös monista muista kaupunki-ilmiöistä on kerätty tietoa ja aikasarjoja yli sadan vuoden ajalta. Parastaikaa ollaan selvittämässä esimerkiksi tietokeskuksen vanhojen tilastollisten vuosikirjojen saattamista koneluettavaan muotoon ja kaupunginkirjaston 1860-luvulta alkavan lainaustilaston avaamista.

Julkaisemalla avoimena tietona suurempia kokonaisuuksia myös menneisyydestä saatasiin rakennettua – ilmakuviista tehtyjen sovellusten tavoin – mielenkiintoisia uusia näkymiä Helsingin historiaan ja muutokseen. Sekin, että kaikki Helsingin kaupungin päätöksentekoon liittyvä asiakirja-aineisto on ollut jo useamman viime vuoden ajalta

singfors på flygfoton), som åskådligt visar stadens utveckling genom årtiondena. Enligt HRI:s planerare Hami Kekkonen är det gamla ortobilderna så skarpa att man på dem kan följa hur Helsingfors strandlinje och till och med träden på ens egen gård förändrats. På en ortobild från år 1943 har man upptäckt pansarskeppet Väinämöinen, tillägger hon.

Förutom flygfotona har Helsingfors stadsarkiv öppengjort ett tital gamla kartor från åren 1859–1940. Kartorna har använts bland annat som grund för applikationer som beskriver det historiska Helsingfors. Helsingfors stadsmuseum har öppengjort historiedata om gamla byggnader i Helsingfors liksom också detaljerade uppgifter om de kulturhistoriskt viktigaste trapphusen i Helsingfors.

Den längsta tidsserien som öppnats via HRI är Helsingfors stadsorkesters konsertdatabas, som sträcker sig ända till 1882, det år då orkestern grundades. En del applikationer har redan gjorts utgående från dessa data, bland annat kan man se vilka kompositörer som spelats mest vid orkesterns konserter.

Även om många andra stadsfenomen har man samlat in data och tidsserier i över hundra år. Som bäst håller man till exempel på och utreder möjligheterna att konvertera de gamla statistiska årsböckerna på Faktacentralen till maskinläsbart format och att öppengöra Stadsbibliotekets länestatistik, som börjar på 1860-talet.

Genom att som öppen data publicera större helheter skulle man även av det förgångna kunna bygga upp intressanta nya perspektiv på Helsingfors historia och förändring – på samma sätt som med flygfototillämpningarna. Och det faktum att alla doku-

K
aupungin päätöksentekoon liittyvien asiakirjojen saatavuus avoimena tietona luo uusia mahdollisuuksia historian tutkimiseen. Tulevaisuudessa tästä muodostuu tutkijoille kaupunkitiedon aarreaitta.

saatavana avoimen rajapinnan kautta, luo valtavan uusia mahdollisuuksia kaupungin historian tutkimiseen. Tulevaisuudessa tästä muodostuu tutkijoille varsinainen kaupunkitiedon aarreaitta.

Kauteni Kvartin päätoimittajana päättyy. Kvartti on välittänyt ja esitellyt tietoa Helsingistä, ajankohtaista kaupunkitietoa, trendejä, kehityskulkuja ja muutoksia, ja aika ajoin on tarjottu historiallistakin perspektiiviä antavia artikkeleita. Kaupunkiverailuja on ollut säännöllisesti mukana, ja teemanumeroissa ovat olleet viime aikoina esillä kaupungin strategiaohjelman painopisteisiin liittyvät aiheet.

Tämän mielenkiintoisen työn ovat mahdollistaneet artikkeleiden kirjoittajat tietokeskuksesta ja yhteistyöverkostoistamme. Haluan kiittää kaikkia kirjoittajia. Kiitokset kuuluvat myös Kvartin koko toimituskunnalle päätoimittajakaudellani, toimitajille Vesa Keskiselle ja Teemu Vassille, tilastokatsauksen toimittaja Sini Askelolle, kääntäjä Magnus Gräsbeckille, taittajille Ulla Nummiolle ja Pekka Kaikkoselle, grafiikanlaatija Pirjo Lindforsille sekä painoyhteyksistä vastanneille Tarja Sundström-Alkulle ja Lotta Haglundille. Ennen muuta lämmin kiitos kaikille lukijoille. ☺

Toivotan onnea ja menestystä tulevaan!

ASTA MANNINEN
johtaja

ment som gäller Helsingfors stads beslutsfattande redan i flera år varit tillgängliga via det öppna gränssnittet skapar en mängd nya möjligheter att forska i stadens historia. I framtiden blir detta en verklig skattkammare av stadsinformation för forskare.

Med detta nummer tar min tid som chefredaktör för Kvartti slut. Kvartti har förmedlat och lagt fram kunskap om Helsingfors, aktuell stadsinformation, trender, utvecklingsförlopp och förändringar, och emellanåt även artiklar med historiskt perspektiv. Jämförelser av städer har regelbundet ingått, och temanumren på sistone har presenterat ämnen som anknutit till tyngdpunkterna i stadens strategiprogram.

Detta intressanta arbete har möjliggjorts av artikelförfattare från dels Faktacentralen, dels våra samarbetsnätverk. Jag vill tacka alla skribenter. Ett stort tack även till Kvarttis hela redaktion under min tid som chefredaktör: redaktörerna Vesa Keskinen och Teemu Vass, statistiköversiktens redaktör Sini Askelo, översättare Magnus Gräsbeck, ombrytarna Ulla Nummio och Pekka Kaikkonen, grafikuppgrare Pirjo Lindfors samt Tarja Sundström-Alku och Lotta Haglund, som skött kontakterna med tryckeriet. Framför allt ett varmt tack till alla våra läsare. ☺

Lycka och välgång i framtiden!

ASTA MANNINEN
direktör

Tuoreita näkökulmia Helsingin historiaan

Helsingin historia vuodesta 1945 -sarja etenee viidenteen ja kuudenteen osaansa. Niissä kuvataan Helsinkiä kaupunkilaisten silmin ja katutapahtumien paikkana sekä tiedon metropolina. Helsingin Ruotsin vallan aikaista historiaa uudelleen luotaava sarja saa myös jatkoa.

Nya perspektiv på Helsingfors historia

Serien *Helsingfors stads historia efter 1945* utökas med del fem och sex. I dem beskrivs Helsingfors genom stadsbornas ögon och som en plats för gatuhändelser samt som en kunskapsmetropol. Även serien om Helsingfors historia under den svenska tiden får en fortsättning.

HELSINGIN KAUPUNGIN historiatoimikunnan tehtävänä on suunnitella ja valmistaa Helsingin kaupungin historian jatko-osat vuodesta 1945 nykypäiviin ja Helsingin vanhemman historian uudelleen kirjoittaminen. Historiatoimikunta suorittaa lisäksi muitakin kaupunginhallituksen sille antamia kaupungin historian selvittämiseen liittyviä tehtäviä.

Helsingin kaupunki juhli vuonna 2012 kaksitaavuotista taivaltaan pääkaupunkina. Juhlavuoden kunniaksi historiatoimikunta julkaisi professori Matti Klengen kirjan *Pääkaupunki. Helsinki ja Suo-*

HELSINGFORS STADS historiekommitté har till uppgift att planera och bereda de fortsatta delarna av Helsingfors stads historia från 1945 till våra dagar och att skriva om Helsingfors äldre historia. Historiekommittén utför dessutom även andra uppgifter som hör till historietredning på uppdrag av stadsstyrelsen.

Helsingfors stad firade år 2012 sina tvåhundra år som huvudstad. Till jubileumsårets ära utgav historiekommittén professor Matti Klenges bok *Huvudstaden. Helsingfors och finska staten 1808–1863,*

men valtio 1808–1863, dosentti Seppo Aallon kirjan *Sotakaupunki. Helsingin vanhankaupungin historia 1550–1639* ja dosentti Anja Kervanto Nevanlinnan kirjan *Voimat jotka rakensivat Helsinkiä. Helsingin arkkitehtuurihistoria 1945–2010. (Helsingin historia vuodesta 1945 osa 4)*. Vuosina 2012–2014 historiatoimikunta on julkaissut näiden kirjojen vastaavat ruotsinnokset sekä venäjänkielisen käännöksen Matti Klengen Pääkaupunki-kirjasta.

Historiatoimikunta on lisäksi tukenut Helsingin sotaturmat -tutkimushanketta, ja keväällä ilmestyy kirja *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Helsingin sotaturmat 1917–1918*. Kirjan lisäksi ilmestyy netissä matrikkeli surmatuista.

Historiatoimikunta on jatkanut ja ohjannut Helsingin sodanjälkeisen historian 5. ja 6. niteen kirjoittamista sekä Ruotsin vallan ajan historian uudelleen kirjoittamista. Vuonna 2015 on tarkoitus julkaista kolme kirjaa.

Helsingin historia vuodesta 1945, osa 5: Helsinki kaupunkilaisten silmin, Helsinki katutapahtumien paikkana

Helsingin historia vuodesta 1945 -sarjan viidennen osan kirjoittavat Åbo Akademin kansatieteen professori Anna-Maria Åström (*Kaupunkilaisten Helsinki*) ja Helsingin yliopiston Euroopan historian professori Laura Kolbe (*Isänmaallisuutta, radikalismia ja vapausvaatimuksia: katutapahtumien murroksia ja jatkuvuuksia*).

Kaupunkilaisten Helsinki

Professori Anna-Maria Åströmin kirjoittaman Helsingin kaupungin historian kaupunkietnologisen osan tavoitteena on kaupunkilaisten elintapojen ja kulttuurin urbaanien ilmenemismuotojen kuvailu voimakkaan kasvun kaudella vuodesta 1945 vuosisadan loppuun. Keskipisteenä on kaupunkilaisten itsensä kokema arkipäivän todellisuus, jota voidaan nimittää ”koetuksi tilaksi”.

Lähdeaineistona Anna-Maria Åström on käyttänyt Helsingin kaupungin tietokeskuksen helsinkiläisille tekemiä kyselyitä 1990-luvulta. Näihin ky-

docent Seppo Aaltos bok *Krigsstaden. Helsingfors gammelstads historia 1550–1639* och docent Anja Kervanto Nevanlinnan bok *Krafterna som byggde Helsingfors. Helsingfors arkitekturhistoria 1945–2010. (Helsingfors stads historia efter 1945 del 4)*. Under 2012–2014 gav historiekommittén ut de svenska översättningarna av böckerna samt en rysk översättning av Matti Klenges bok *Huvudstaden*.

Historiekommittén har dessutom stött forskningsprojektet om de krigsdöda i Helsingfors, och under våren utkommer boken *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Helsingin sotaturmat 1917–1918*. Förutom boken kommer en matrikel över de döda att läggas ut på nätet.

Historiekommittén har fortsatt och styrt skrivandet av volymerna 5 och 6 om Helsingfors efterkrigshistoria samt omskrivningen av historien under den svenska tiden. År 2015 planerar man att ge ut tre böcker.

Helsingfors stads historia efter 1945, del 5: Helsingfors genom stadsbornas ögon, Helsingfors som en plats för gatuhändelser

Den femte delen av serien Helsingfors stads historia efter 1945 skrivs av professor i etnologi Anna-Maria Åström vid Åbo Akademi (*Kaupunkilaisten Helsinki*) och professor i europeisk historia Laura Kolbe vid Helsingfors universitet (*Isänmaallisuutta, radikalismia ja vapausvaatimuksia: katutapahtumien murroksia ja jatkuvuuksia*).

Stadsbornas Helsingfors

Målet med professor Anna-Maria Åströms stadsetnologiska del av Helsingfors stads historia är att beskriva stadsbornas levnadssätt och kulturens urbana uttrycksformer under perioden av snabb tillväxt efter 1945 fram till slutet av århundradet. I fokus finns stadsbornas självupplevda vardagsverklighet, som kan kallas för ”en upplevd situation”.

Som källmaterial har Anna-Maria Åström använt enkäter som Helsingfors stads faktacentral bad Helsingforsborna besvara på 1990-talet. 390 skriftliga enkätsvar inkom. Materialet består av redogö-

Kaupunkielämän mittari on kaduilla liikkuva ihminen, ja kaduilla kaupunkilainen rakentaa identiteettiä, suhdetta ympäristöön ja toisiin ihmisiin.

selyihin saatiin 390 kirjeellistä vastausta. Aineisto käsittää eri näkökulmista selontekoja ja kuvauksia siitä, millaista on ollut elää Helsingissä eri aikakausina. Kuvaukset kattavat koko Helsingin tilana ja niistä voi seurata myös muutosta. Tietokeskuksen kyselyissä kyseltiin muistoja kodista ja lähiympäristöstä, urbaaneja toimintoja ja keskustakuvauksia ja niitä merkityksiä, joita kaupunkilaiset antoivat kaupungille, ja sitä, mitä kaupunki oli merkinnyt heille henkilökohtaisesti. Muita, täydentäviä kuvauksia sisältyy lähiöitä koskevaan aineistoon, jonka Helsingin Sanomat keräsi samaan aikaan ja joka sittemmin julkaistiin kirjana *Elämää lähiössä* (1997). Myöhemmin tuli myös julkaisu, joka sisälsi parisenkymmentä keskikaupungin kuvausta nimellä *Elämää kaupungissa – Att bo i stan* (1998), ja nimestä käy ilmi kuvausten luonne.

Kaupunkitila koetaan moniulotteiseksi, ja juuri tämä paikkaolotilaisuus on johtavana Anna-Maria Åströmin kuvauksessa. Helsinki ja eri kaupunginosat paikkoina käsittävät ne kokemukset, muistot ja mielikuvat, jotka jokainen yksityishenkilö niille antaa. Sana paikka merkitsee ylipäänsä juuri sitä, että abstrakti tila saa paikaksi muuttuessaan merkityksensä ihmisten siitä tekemistä tulkinnoista. Käsillä olevassa kuvauksessa muistot ovat usein näitä tulkintoja. Urbaaniin muistiin on kohdistettu paljon pohdintaa ja on tultu siihen tulokseen, että henkilökohtaiseen muistiin vaikuttaa aina kollektiivinen muisti: muistamme aika lailla samalla tavalla kuin muut ja painotamme sitä, mikä on ollut tärkeää niil-

relser och beskrivningar ur olika synvinklar av hur det har varit att leva i Helsingfors under olika tidsperioder. Beskrivningarna täcker hela Helsingfors som plats och utifrån dem kan man även följa förändringen. I faktacentralens enkäter frågade man efter minnen från hemmet och näromgivningen, urbana funktioner och beskrivningar av centrum, den betydelse stadsborna gav staden samt vad staden personligen har betytt för dem. Andra kompletterande skildringar ingår i materialet om förorterna som Helsingin Sanomat samlade in under samma tid och som senare publicerades i boken *Elämää lähiössä* (1997). Senare utkom också en publikation som innehöll ett tjugotal beskrivningar av Helsingfors stad under namnet *Elämää kaupungissa – Att bo i stan* (1998). Namnet antyder väl redogörelsernas karaktär.

Det urbana utrymmet upplevs som flerdimensionellt och det är just denna utrymmesdimension som är ledande i Anna-Maria Åströms redogörelse. Helsingfors och de olika stadsdelarna som platser innefattar de erfarenheter, minnen och uppfattningar som varje individ ger dem. Ordet plats betyder i allmänhet just det att ett abstrakt utrymme får sin betydelse då det förvandlas till en plats genom människornas tolkningar av det. I den här redogörelsen är minnena ofta sådana här tolkningar. Det urbana minnet har begrundats grundligt och man har kommit fram till att det personliga minnet alltid påverkas av det kollektiva minnet: vi minns nästan på samma sätt som andra och framhåller sådant som

le ryhmille, joihin olemme kuuluneet. Tässä käsiteltävänä aikakautena modernistinen kaupunki ja uusi arkkitehtuuri levittäytyivät kaupungin alkuperäisen ytimen ympärille, ja tämä suuri muutos nousee käsittelyn keskiöön, kun taas vanha kaupunkilaiselämä kaupunginniellä jää enemmän varjoon.

Katutapahtumien murroksia ja jatkuvuuksia

Professori Laura Kolbe katsoo kaupunkia eurooppalaisesta näkökulmasta, julkisten paikkojen mukaan. Kaupungeista puhutaan näyttämöinä tai tapahtumapaikkoina; metafora kattaa olennaisen teatraalisesta ja urbaanista katuelämästä. Sosiaaliset suhteet tulevat esille tilassa, jossa muodostuu yksin tai ryhmässä sattumanvaraisia kohtaamisia, ja jossa tuotetaan tapahtumia sekä mielenosoituksia, mella-koita ja demonstraatioita. Kaupunkielämän mittari on kaduilla liikkuva ihminen, ja kaduilla kaupunkilainen rakentaa identiteettiä, suhdetta ympäristöön ja toisiin ihmisiin. Julkisessa tilassa kohtaavat myös hallitsijat ja hallittavat. Kohtaaminen voi olla ristiriitainen, jännitteinen tai yhteisöllisyyttä tuottava ja individualismiin perustuva. Kaikki ulottuvuudet kuuluvat kaupunkielämään ja tuottavat joko sosiaalista koheesiota ja kontrollia tai räjäyttävää ja uudistavaa joukkovoimaa.

Laura Kolbe kuvaa Helsingin keskeisten katu- ja toritilojen yhteisöllistä ja seremoniallista sekä symbolista ja poliittista käyttöä sekä käyttöön liittyvää vallankäyttöä ja siinä tapahtuvia muutoksia. Yhtenä tilan julkisuuden kriteerinä hän pitää kaikille avoimta pääsyä. Yhteisöllisen esiintymisen voi nähdä kertomuksena aikansa sosiaalisesta järjestyksestä ja arvostuksista sekä niiden muuttumisesta. Tavoitteena Kolbella on tarkastella julkista ja yhteisöllistä toimintaa vallankäytön näkökulmasta: kenelle julkinen tila kuuluu ja miten sen käytöstä on eri aikoina kilvoiteltu? Kaupunkitutkimuksessa on viimeisten vuosikymmenten aikana kehitelty tilan käsitettä. Maantiede ja sosiologia korostavat tilallisuutta suhteessa aikaan sekä yksilön ja yhteisön identiteettiä osana yhteiskunnallista kanssakäymistä. Tila on noussut taiteen ja politiikan tutkimuksen kohteeksi. Helsinki on maan pääkaupunkina tärkein valtiol-

har varit viktigt för de grupper som vi har tillhört. I perioden som behandlas breddas den modernistiska staden och den nya arkitekturen ut sig runt stadens ursprungliga kärna. Denna stora förändring kommer i centrum medan det gamla urbana livet i stadsuddens blir ställt i skuggan.

Gatuhändelsernas omvälvningar och kontinuitet

Professor Laura Kolbe ser på staden ur en europeisk synvinkel, enligt de offentliga platserna. Man pratar om städer som scener eller skådeplatser; metaforen täcker det väsentliga av det teatrala och urbana gatulivet. De sociala relationerna kommer fram i ett utrymme där det bildas slumpmässiga möten, ensam eller i grupp, och där man producerar handlinger och demonstrationer, upplopp och protester. Stadslivets mätare är människan som rör sig på gatorna. På gatorna bygger stadsbon sin identitet, sitt förhållande till omgivningen och andra människor. I det offentliga utrymmet möts även de som styr och de som blir styrda. Mötet kan vara konfliktfyllt, spant eller ge samhörighet och grunda sig på individualism. Alla dimensioner hör till det urbana livet och producerar antingen social sammanhållning och kontroll eller en sprängande och innovativ kollektiv styrka.

Laura Kolbe beskriver den gemensamma och ceremoniella samt symboliska och politiska användningen av Helsingfors centrala gatu- och torgplatser samt den maktutövning som anknyter till användningen och förändringarna i den. Ett kriterium för ett offentligt utrymme är att det är öppet för alla. Förekomsten av gemenskap kan ses som en redogörelse för tidens sociala ordning och värderingar samt förändringarna av dem. Kolbe har som mål att granska den offentliga och gemensamma verksamheten sett ur maktutövningens synvinkel: vem tillhör det offentliga utrymmet och hur har man kämpat för dess användning under olika tider? Inom stadsforskning har man under de senaste årtiondena utvecklat utrymmet som begrepp. Geografin och sociologin framhåller utrymmet i förhållande till tiden samt individens och kollektivets identitet som

listen, kansallisten ja isänmaallisten tapahtumien paikka, johon liittyy tietty fyysinen rakenne, ja siihen kuuluva, pääkaupunkien identiteetille välttämätön symbolinen ja semioottinen ulottuvuus. Avainkysymys on, miten Helsinki ilmentää pääkaupunkiasemaansa ja miten julkisessa tilassa tulevat näkyväksi poliittiset, sosiaaliset ja yhteiskunnalliset muutokset. Kulkueet ja mielenosoitukset sekä paraatit ja katutapahtumat ovat luonteeltaan vahvoja ja integroivia, mutta ne voivat myös tuottaa ulkopuolisuutta, kun sosiaalinen järjestys ja sitä ilmentävä kaupunkitilallisuus muuttuvat. Helsinkiläiset katutilatapahtumat ovat lähes poikkeuksetta tuontitavaraa eli heijastumaa eurooppalaisesta kehityksestä paikallisiin oloihin sovellettuna. Avoimet tilat ja suuret torit ovat tarjonneet näyttämöllisyyttä, edustuksellisuutta ja teatraalisuutta pikemminkin kuin tuottaneet poliittiseen kumoukseen vievää suoraa toimintaa.

Helsingin kaupungin historia vuodesta 1945, osa 6: Tiedon metropoli

Professori Martti Häikiön historiahanke *Tiedon metropoli. Tutkimuksen, opetuksen ja tiedonvälityksen käännekohtia ja vaikuttajia 1945–2010* tarjoaa tietoa Helsingin, kaupunkiseudun ja koko metropolialueen innovaatiojärjestelmän ja -ympäristön kehityksestä ja siinä tapahtuneista muutoksista. Se pyrkii vastaamaan kysymykseen, mikä rooli inhimillisellä pääomalla on Helsingin metropolialueen kilpailukyvyyn kehityksessä ja miten elinkeinopolitiikka on jäsentynyt tietoyhteiskunnan synnyssä ja sen globalistumisessa. Ennen kaikkea se pyrkii kuvaamaan innovaatiojärjestelmän sisältöjä, enemmän kuin sen rakenteita.

Historiantutkimuksen ensisijainen tehtävä on

AVAINKYSYMYS

on, miten Helsinki ilmentää pääkaupunkiasemaansa ja miten muutokset tulevat näkyväksi julkisessa tilassa.

en del av det sociala umgänget. Utrymmet har blivit föremål för konst och politisk vetenskap. Helsingfors är som landets huvudstad den viktigaste platsen för statliga, nationella och fosterländska händelser. Platsen förknippas med en fysisk struktur och en till den tillhörande symbolisk och semiotisk dimension som är oundviklig för huvudstäders identitet. Nyckelfrågan är hur Helsingfors ger uttryck för sin ställning som huvudstad och hur politiska, sociala och samhällseliga förändringar synliggörs i det offentliga utrymmet. Processioner och demonstrationer samt parader och gatuhändelser är till sin natur kraftiga och integrerande, men de kan även skapa utanförskap då den sociala ordningen och stadsutrymmet som den ger uttryck för förändras. Gatuhändelserna i Helsingfors är

nåstan uteslutande en importvara, det vill säga en återspeglning av den europeiska utvecklingen tillämpad på lokala förhållanden. Öppna utrymmen och stora torg har erbjudit scenisk framställning, representativitet och teatrala uttryck snarare än producerat direkta handlingar som leder till politiska revolutioner.

Helsingfors stads historia efter 1945, del 6: Kunskapsmetropol

Professor Martti Häikiös historieprojekt *Tiedon metropoli. Tutkimuksen, opetuksen ja tiedonvälityksen käännekohtia ja vaikuttajia 1945–2010* (Kunskapsmetropol, vändpunkter och påverkare inom forskning, undervisning och informationsförmedling) ger information om utvecklingen av och förändringar i innovationssystemet och miljön i staden och hela metropolområdet. Det försöker besvara frågan vilken roll det mänskliga kapitalet har i ut-

kuvata tietoyhteiskunnan käsitteen sateenvarjon alle koottujen konkreettisten toimintojen syntä ja kehitystä, ja vasta toissijaisesti pohtia niiden mahdollista yhteyttä tapahtuneeseen talouskasvuun ja yhteiskunnan muuttamiseen.

Rajankäynti kulttuuriteollisuuteen vaatii vielä täsmennystä. Helsinkiä tutkimusohjelmassa halutaan tutkia ICT:n ohella ja siihenkin liittyen kulttuuriteollisuuden ja sisältötuotannon keskittymänä, työllistäjänä ja vaikuttajana.

”Kaupunkikulttuurin elävyyttä ja monipuolisuutta sekä kulttuuriteollisuuden aktiivisuutta liittyvät läheisesti myös kaupungin kilpailukykyyn. Kulttuuriteollisuus merkitsee kulttuurin luovuuden ja teknisten ja kaupallisten tekijöiden yhteensulautumista. Mukaan lasketaan muun muassa design, arkkitehtuuri, musiikki ja kustannustoiminta. Kulttuuriteollisuus vaikuttaa välillisesti paitsi kaupungissa viihtymiseen, myös kaupungissa asuvien ja työtä tekevien näkemyksiin.”

Tässä kirjassa jatketaan soveltuvin osin niitä aiheita, joita vuoteen 1945 ulottuvassa *Helsingin kaupungin historian* (V:2, 1964) luvussa Sivistyselämä käsitellään: korkeakoulut, tutkimuslaitokset, koulu- ja lastentarhat, museot, arkistot, tieteelliset seurat, kulttuurijärjestöt, kotiseutuyhdistykset, kulttuurisäätiöt, vapaa sivistystyö, radio- ja lehdistö, kustannustoiminta ja kirjakauppa.

Pääpaino tässä kirjassa on tutkimuksen, opetuksen ja tiedonvälityksen sisällöissä: mitä ja miten on tutkittu, mitä ja miten on opetettu, mistä ja miten on puhuttu ja kirjoitettu. Sen lisäksi henkilö- ja opilasmäärien, virkarakenteiden, rakennusten ja liikevaihtojen kasvun kuvaus on välttämätöntä, vaikkakin toissijaisista.

Mitä ja miten on tutkittu, mitä ja miten on opetettu, mistä ja miten on puhuttu ja kirjoitettu?

vecklingen av Helsingfors metropolområdes konkurrenskraft och hur näringspolitiken har strukturerats under uppkomsten och globaliseringen av informations-samhället. Framför allt försöker det beskriva innovationssystemets innehåll mer än dess samsättningar.

Historieforskningens främsta uppgift är att beskriva uppkomsten och utvecklingen av konkreta funktioner som samlats under paraplybegreppet informations-samhälle. I andra hand strävar den efter att dryfta deras möjliga samband med den ekonomiska tillväxten och samhällsförändringen.

Gränsdragningen till kulturindustrin kräver ytterligare precisering. I forskningsprogrammet vill man undersöka Helsingfors vid sidan av ICT och som en koncentration av, arbetsgivare för

och opinionsbildare inom kulturindustrin och innehållsproduktionen.

”Stadskulturens livlighet och mångsidighet samt kulturindustrins aktivitet har nära samband även med stadens konkurrenskraft. Kulturindustrin innebär en sammanslagning av kulturens skaparkraft och tekniska och kommersiella faktorer. Hit hör bland annat design, arkitektur, musik och förlagsverksamhet Kulturindustrin påverkar indirekt förutom trivselen i staden även stadsinvånarnas och arbetarnas synsätt.”

I den här boken fortsätter man till tillämpliga delar de ämnen som behandlades i kapitlet om bildning i *Helsingfors stads historia* (V:2, 1964): högskolor, forskningsinstitut, skolan, förskolor, museer, arkiv, vetenskapliga sällskap, kulturorganisationer, hembygdsföreningar, kulturstiftelser, det fria bildningsarbetet, radio och press, utgivningsverksamheten och bokhandeln.

Huvudvikten i boken ligger på innehållet i forskning, undervisning och kommunikation: vad och hur

Helsingin Ruotsin vallan historia

Dosentti Seppo Aallon tavoitteena on uusien näkökulmien ja kysymysten avulla kirjoittaa Helsingille ajanmukainen Ruotsin ajan historia, joka tarkastelee kaupungin menneisyyttä laajasti ja syvältä. Tarkoitus on ollut tuoda esiin uusia tulkintoja ja aikaisemmalta tutkimukselta pimentoon jääneitä asioita, eikä vain kuvaillen vaan myös paneutuen syihin ja seurauksiin. Keskeisenä läpi työn kulkevana teemana on ollut Helsingin vaiheiden kytkeminen luontevaksi osaksi laajempaa Itämeren alueen historiaa. Sarjan ensimmäinen osa julkaistiin vuonna 2012, ja toinen osa *Kruununkaupunki. Vironniemen Helsingin historia 1640–1721* ilmestyy tänä vuonna.

Kirjan kuvaamana aikana Helsinki siirretään Vironniemelle. Suurten muutosten aika on ohitse, Itämeri rauhoittuu ja siitä tulee Ruotsin sisämeri. Vakaassa tilanteessa Helsinki pysyy pikkukaupunkina. Terva on 1690-luvun alkuun asti kaupungin lähes ainoa vientituote Ruotsin valtakunnan ulkopuolelle. Tervakaupan ajaututtua kriisiin alkaa siirtyminen puutavaran vientiin. Helsingin ja Tukholman kaupalliset suhteet tiivistyvät. Helsinki on Uudenmaan ja Hämeen läänin hallintokeskus, jossa sijaitsee maaherran residenssi. Maaherrainstituution kautta kruunu valvoo Helsinkiä entistä tarkemmin ja pakottaa porvarit sopeutumaan määräysten ja säädösten mukaiseen hallintoon ja kauppaan. Suuri Pohjan sota ja venäläisvalloitus raunioittavat kaupungin.

Tässä kirjassa Aalto keskittyy myös aikaisempaa enemmän ja aikaisempaa tarkemmin kaupunkilaisen elämään, asumiseen, tapoihin, mentaliteettiin ja kielen merkitykseen. Etenkin raastuvanoikeuden pöytäkirjat antavat hyvän pohjan arjen ja myös juhlan tutkimiseen.

Sarjan viimeinen, vuonna 2016 ilmestynyt osa on *Linnoituskaukipunkki. Helsinki ja Viapori 1721–1808*, jossa suuri muutos tapahtuu kaupungin historian jokaisella osa-alueella. Viaporin perustamisesta alkaa aika, jolloin linnoituksen vaikutus elvyttää kaupungin kaupan ja talouden ja nostaa sen kulttuuri- ja seuraelämän uudelle tasolle. Tänä aikana luotiin taloudellinen ja kulttuurinen pohja ja edellytykset sille, että Helsingistä tuli Suomen suuriruhtinas-

har man undersökt, vad och hur har man undervisat och om vad och på vilket sätt har man pratat och skrivit. Dessutom har en beskrivning av person- och elevantalen, tjänstestrukturen, byggnaderna och omsättningsarnas ökning varit nödvändigt, om än sekundärt.

Helsingfors historia under den svenska tiden

Docent Seppo Aaltos mål är att med hjälp av nya synvinklar och frågor skriva en tidsenlig historia under Helsingfors svenska tid, som granskar stadens förflutna djupt och brett. Syftet har varit att ta fram nya tolkningar och frågor som inte behandlats i den tidigare forskningen, inte bara genom beskrivningar utan även genom att sätta sig in i orsaker och följder. Det centrala temat i arbetet har varit att betrakta Helsingfors faser som en naturlig del av den mer omfattande historien i Östersjöregionen. Seriens första del gavs ut år 2012, och den andra delen *Kruununkaupunki. Vironniemen Helsingin historia 1640–1721* utkommer i år.

Under perioden som skildras i boken flyttas Helsingfors till Estnäs. Perioden av stora förändringar är förbi, Östersjön lugnar ned sig och blir Sveriges innanhav. I den stabila situationen förblir Helsingfors en småstad. Tjära är fram till början av 1690-talet stadens i stort sett enda exportprodukt utanför Sveriges rike. Efter krisen inom tjärhandeln börjar man exportera virke. Handelsförbindelserna mellan Helsingfors och Stockholm blir tätare. Helsingfors är Nylands och Tavastehus läns administrativa centrum, där landshövdingen har sitt residens. Via landshövdingensinstitutionen övervakar kronan Helsingfors ännu noggrannare och tvingar borgarna att anpassa sig till en förvaltning och handel i enlighet med regler och föreskrifter. Stora nordiska kriget och den ryska erövringen ruinerade staden.

I boken inriktar sig Aalto även i ökad utsträckning och mer precist på stadsbornas liv, boende, vanor och mentalitet samt språkets betydelse. Särskilt rådstuvurättens protokoll ger en bra grund för undersökningen av såväl vardag som fest.

Seriens sista del, som ges ut 2016, är *Linnoituskaukipunkki. Helsinki ja Viapori 1721–1808*, där en

kunnan pääkaupunki. Helsingin valtakunnallinen merkitys kasvoi, väkiluku nousi ja porvaristo vaurastui. Helsinki oli vieläkin pikkukaupunki, mutta sen arvo kruunulle ja vaikutus ympäristöön yhdistettynä Viaporin merkitykseen oli kaupungin kokoa suurempi.

Helsingin ja Viaporin suhdetta on tutkittu vähän, ja paljon perustietoa puuttuu sekä kaupungin että linnoituksen kehityksestä. Seppo Aalto sitoo edellisten ajanjaksojen tavoin Helsingin ja Viaporin kehityksen yhteen kansainvälisen talouden ja politiikan kanssa. Ruotsin vallan historian kolmannen osan kirjoittamisessa Aalto hyödyntää mahdollisesti Helsingin yliopiston historian laitoksen Viaporin historiaa 1748–1808 tutkivan projektin työn tuloksia. ☺

CARL-MAGNUS ROOS on erikoistutkija ja Helsingin kaupungin historiatoimikunnan sihteeri.

stor förändring sker i varje delområde av stadens historia. Efter grundandet av Sveaborg börjar en tid då fästningens inverkan blåser nytt liv i stadens handel och ekonomi och lyfter den till en ny nivå av kultur- och sällskapsliv. Under denna tid skapades en ekonomisk och kulturell grund samt förutsättningarna för att Helsingfors blev storfurstendömet Finlands huvudstad. Helsingfors riksomfattande betydelse blev större, folkmängden ökade och borgarna blev förmögna. Helsingfors var fortfarande en småstad men dess betydelse för kronan och inverkan på omgivningen kombinerat med Sveaborgs betydelse var större än dess storlek.

Förhållandet mellan Helsingfors och Sveaborg har undersökts i liten omfattning och det fattas mycket grundläggande information om både stadens och fästningens utveckling. Seppo Aalto binder, i likhet med tidigare perioder, samman Helsingfors och Sveaborgs utveckling med internationell ekonomi och politik. I skrivandet av den tredje delen av den svenska tidens historia kommer Aalto möjligen att utnyttja resultatet från det forskningsprojekt om Sveaborgs historia 1748–1808 som genomförts vid historiska institutionen vid Helsingfors universitet. ☺

CARL-MAGNUS ROOS är specialforskare och sekreterare vid Helsingfors stads historiekommitté.

Kieli- vai kansallisuuskiistoja 1600-luvun Helsingissä?

Språk- eller nationalitetsstrider i 1600-talets Helsingfors?

Vironniemen Helsingin porvaristo ja seurakunta jakautui 1650-luvulla ruotsalaiseen ja suomalaiseen ryhmään. Mihin tämä kahtiajako perustui? Oliko kysymys kielestä vai määrittelyvätkö myös muut seikat ”suomalaisten” ja ”ruotsalaisten” väliset rajat?

Borgerskapet och församlingen i Estnäs-Helsingfors uppdelades på 1650-talet i en svensk- respektive finskspråkig gruppering. Vad berodde denna tudelning på? Handlade det om språket eller var det också andra faktorer som avgjorde gränserna mellan finnar och svenskar, ”finske” och ”svenske”.

Helsingin raatihuoneella vallitsi huhtikuun viimeisenä päivänä 1662 jännittynyt tunnelma, kun maistraatti koontui valitsemaan uutta raatimiestä kuolleen suurkauppias Hannu Matinpoika Punan vapaaksi jättämälle paikalle. Ehdokkaita oli kaksi: ”suomalaiset” porvarit esittivät Punan ystävää ja liikemumppania kauppias Erik Klemetssonia, ”ruotsalaiset” Tukholmasta Helsinkiin muuttanutta laivuri Arvid Erikssonia.

Vaalin tulos oli Helsingin valta-asetelmien muotoutumiselle erittäin tärkeä. Perinteiden perusteella paikka olisi kuulunut ilman vastaehdokkaiden aset-

Valborgsmässaaftonsdagen 1662 var det spänning i luften på rådhuset i Helsingfors, då magistraten samlades för att välja ny rådman efter bortgångne köpmannen Hans Mattson Puna. Man hade två kandidater: de ”finske” borgarna föreslog Punas vän och affärskompanjon Erik Klemetsson, de ”svenske” skepparen Arvid Eriksson, hitflyttad från Stockholm.

Utgången av detta val var mycket viktigt med tanke på maktkonstellationerna i Helsingfors. Av hävd, och om ingen motkandidat uppstälts, skulle platsen ha tillkommit Erik Klemetsson. Nu bröts traditionen. Helsingfors förmögaste och ekono-

tamista Erik Klemetssonille. Nyt ne rikottiin. Helsingin varakkain ja taloudellisesti vaikutusvaltaisin, häikäilemättömistä toimintatavoistaan tunnettu suurkauppias oli vaarassa jäädä poliittisen vallankäytön ulkopuolelle.

Tällöin maistraattia hallinneet Klemetssonin vastustajat olisivat kaupunginhallinnon kautta kyenneet panemaan kapuloita hänen monesti lailisuuden ja laittomuuden rajan väärellä puolella pyörineiden liiketoimiensa rattaisiin. Silti herää kysymys, yrittävätkö kilpailijat Arvid Erikssonin avulla ainostaan suitsia Klemetssonin kasvavia valtapyrkimyksiä vai oliko taustalla laajempia ja syvempiä ristiriitoja helsinkiläisten välillä. Jos oli, niin mihin ne perustuivat? Aluksi kannattaa pohtia, miksi ehdokkaiden kannattajat olivat jakautuneet selkeärajaisesti ”suomalaisiin” ja ”ruotsalaisiin” porvareihin.

Kieliriita?

Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu Helsingissä 1650-luvulla puhujeneiden ristiriitojen, joiden yksi heijastuma raatimiesvaali oli, perustuvan kieleen. Pohjan tulkinnalle on antanut suomenkielisten helsinkiläisten vaatimukset kuulla jumalan sanaa saarnattavan kirkossa omalla äidinkielellään. Suomenkielisten jumalanpalvelusten pito oli nimitäin tyystin loppunut väen siirryttyä Vanhastakaupungista Vironniemen Helsinkiin. Toinen kieliriitaa puolustava todiste on Helsingin suomenkielisten porvareiden suuhun ruotsinkielisistä pantu toteamus, että ”nämä ovat aiemmin olleet pelkkiä kerjäläisiä ja haluavat nyt kaupunkia hallita”.

Toisin sanoen Ruotsin suurvalta yhdenmukaisesti valtakuntaa työntämällä suomen käyttöä syrjäjän sekä kirkon että maallisen hallinnon piiristä. Jakautuminen kahteen leiriin uuden raatimiehen valintakokouksessa ja vaatimus suomenkielistä jumalanpalveluista olivat siis keskusvallan masinoiman kielipolitiikan tulosta.

Todisteet näyttävät vahvoilta, mutta ne eivät kes- tä syvempää ja laajempaa tarkastelua. Jako ”suomalaisiin” ja ”ruotsalaisiin” ei 1600-luvun Helsingissä perustunut yksinomaan kieleen. Porvareiden erot- telu synnyinseudun mukaan oli tuona aikana Ruot-

miskt mest inflytelserika köpman, känd för sin hänsynslöshet, löpte risken att hamna utanför den politiska maktutövningen.

I så fall skulle Klemetssons motståndare, med övervikt i magistraten, ämbetsvägen kunnat sätta käppar i hjulet för hans affärsverksamhet, som ofta försiggick utanför laglighetens hank och stör. Ändå kan man inte undvika frågan: ville konkurrenterna med Arvid Erikssons hjälp enbart tygla Klemetssons växande maktambitioner eller fanns det i bakgrunden bredare och djupare konflikter mellan helsingforsborna? Vad skulle de i så fall ha kommit sig av? Till en början kan man fråga sig varför kandidaternas anhängare klart uppdelats i ”finske” respektive ”svenske” borgare.

Språkejd?

I tidigare forskning har man betonat att de konflikter som bröt ut i Helsingfors på 1650-talet – som bland annat återspeglades i rådmansvalet – berodde på språket. Fog för detta har man fått i de finskspråkiga helsingforsbornas krav att få höra Guds ord förkunnas i kyrkan på sitt eget modersmål. Gudstjänsterna på finska hade nämligen helt upphört i och med att befolkningen flyttat från stadens gamla läge till det nya ute på Estnäs. En annan sak som talat för språkejdstolkningen är ett yttrande om de svensk-språkiga som man satt i de finskspråkiga borgarnas mun, nämligen att de svenske tidigare skulle ha varit blotta tiggarna men nu ville styra hela staden.

Med andra ord skulle stormakten Sverige alltså ha förenhetligat riket genom att skuffa undan finskan inom både kyrkan och den världsliga förvaltningen. Klyvningen i två läger under det möte som skulle välja rådman och kravet på finskspråkiga gudstjänster skulle alltså ha varit följden av en språkpolitik som centralmakten kokat ihop.

Bevisen ser starka ut, men de håller inte för en djupare och bredare granskning. Indelningen i ”finske” och ”svenske” i 1600-talets Helsingfors byggde inte enbart på språket. Att göra skillnad på borgare enligt vilken trakt de härstammade från var på den tiden vanligt i Sveriges städer. I Viborg fanns det tre nationaliteter: finnar, svenskar och tyskar. I lilla

sin kaupungeissa yleistä. Viipurissa kansallisuuksia oli kolme: suomalaiset, ruotsalaiset ja saksalaiset. Pienessä Helsingissä riitti kaksi ryhmää, sillä Baltiasta ja Itämeren etelärannikolta muuttaneiden saksalaisten lukumäärä oli vähäinen. Heillä oli sidoksia kumpaakin kansallisuuteen riippuen siitä, kuinka pitkään he olivat asuneet Helsingissä ja mitä sukusihteitä he olivat kaupungissa solmineet. Todennäköisesti saksalaiset muodostivat silti myös pienen kansallisuuden ja kielen yhdistämisen ystäväpiirin.

Vanhastaan kaksikielisessä Helsingissä ”suomalaiset” helsinkiläiset käyttivät siis kotikielensä suomea, ruotsia ja joskus jopa saksaa ja ”ruotsalaiset” helsinkiläiset ruotsia ja saksaa. Täten jaossa korostui paikallisuus yhden kokonaisuuden, Ruotsin valtakunnan sisällä eikä äidinkieli.

Viipurissa eri kansallisuuksien välit olivat hyvin riitaiset. Myös Helsingissä ilmapiiri kiristyi 1650-luvulla. Syynä oli Uuden Helsingin perustajan ja suojelijan, kreivi ja valtaneuvos Per Brahen organisoima joukkomuutto Ruotsista Vironniemelle. Muutto kaupunkiin ja kaupungista oli sinänsä tavallinen ilmiö. Tällä kertaa se ei toiminut vanhan kaavan mukaisesti, sillä Helsinkiin saapui ruotsalaismuuttajia lyhyessä ajassa poikkeuksellisen paljon.

Vielä Vanhassakaupungissa porvariston enemmistö oli alkuperältään suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuneita suomalaisia, joista useat Erik Klemetssonin tapaan hallitsivat molemmat pääkielet. Kansallisuuteen tai kieleen perustuvia kiistoja ja ristiriitoja ei ollut Helsingissä havaittavissa, sillä kaupunkiin muuttaneiden vieraiden porvareiden määrä ei ollut suuri, ja he sulautuivat yleensä kitkatta helsinkiläiseen porvari yhteisöön muun muassa yhteisten liiketoimien ja avioliittojen kautta.

Kaupunkielämä Vironniemelle perustetussa Helsingissä lähti hitaasti liikkeelle ja oli ylemmän ja alemman porvariston välisten, katkeruuden sävyttämien riitojen täyttämä. Uuden kaupungin talous ei myöskään ollut vielä 1650-luvulla varmallalla pohjalla ja tulevaisuuden näkymät ja kasvu epävarmat. Helsinki oli kaukana niistä odotuksista, joita valtaneuvosto oli sille asettanut.

Helsingin oma porvaristo oli määrältään vähäinen ja vain harvalla heistä oli varallisuutta harjoit-

Helsingfors räckte det med två grupperingar, i och med att de tyskar som flyttat från Balticum och Östersjöns sydkust var fåtaliga. De hade band till bägge nationaliteterna beroende på hur länge de bott i Helsingfors och vilka släktskapsband de knutit i staden. Ändå är det sannolikt att tyskarna hade en egen vänkrets förenad av nationaliteten och språket.

I ett av hävd tvåspråkigt Helsingfors talade man alltså bland de ”finske” helsingforsborna finska, svenska och ibland t.o.m. tyska i hemmet, och bland de ”svenske” talade man svenska och tyska. Uppdelningen betonade alltså en lokalidentitet inom Sveriges rike snarare än en språklig.

I Viborg förekom många stridigheter nationaliteterna emellan. Även i Helsingfors hårdnade klimatet under 1650-talet. Orsaken var den stora inflyttning från Sverige till Estnäs som statsrådet greve Per Brahe, grundare och beskyddare av det nya Helsingfors, organiserat. Att det till en stad flyttade folk som sedan flyttade bort var i och för sig vanligt, men denna gång gick det inte enligt invant mönster, i och med att det på kort tid flyttade in exceptionellt mycket rikssvenskt folk.

Ännu i gamla Helsingfors, det som låg i nuvarande Gammelstaden, utgjordes flertalet borgare av finländare med finska eller svenska som modersmål, varav många i likhet med Erik Klemetsson behärskade bägge huvudspråken. Några konflikter på grund av nationalitet eller språk kunde inte skönjas i Helsingfors, eftersom de främmande borgare som flyttat in i staden inte var så många och vanligtvis smidigt smalt in i borgerskapet i Helsingfors bland annat genom affärskontakter och giftermål.

Men i det nya Helsingfors ute på Estnäs kom stadslivet trögt igång och präglades av stridigheter och bitterhet mellan ett högre och ett lägre borgerskap. Och ännu på 1650-talet stod inte heller ekonomin i den nya staden på stadig grund. Framtidsutsikter och tillväxt var trevande. Man låg ett gott stycke under de förväntningar som riksrådet hade ställt på staden.

Helsingfors eget borgerskap var litet till antalet, och bara ett fåtal hade tillräcklig förmögenhet för att bedriva sådan export och import som statsmakten krävde av en stapelstad. För att kunna ut-

taa esivallan tapulikaupungilta edellyttämää vientiä ja tuontia. Helsinki kaipasi kehittyäkseen kipeästi vieraita kauppiaita, käsityöläisiä ja muita eri alojen ammattilaisia sekä virkamiehiä. Siksi Per Brahe järjesti joukkomuuton Ruotsista silmäteränään pitämäänsä Helsinkiin. Kreivin tavoitteena oli ensi sijassa antaa piristysruiske kaupungin talouselämälle ja taata ripeästi kasvavaan Tukholmaan Uudeltamaalta kuljetettavien elintarvikkeiden ja muiden tavaroiden määrän lisääntyminen. Valtakuntaa yhdistävän ruotsin kielen vahvistaminen muuttoliikkeen avulla tuskin edes juolahti Brahen mieleen.

Varakkaat ruotsalaiskauppiat toivatkin mukanaan Helsinkiin kaivattua pääomaa, ammattitaitoa, kotimaan kauppaan soveltuvia laivoja, levensivät tavaravirtoja Tukholmaan ja Tukholmasta Helsinkiin ja vilkastuttivat pienporvareita hyödyttävää kaupungin sisäistä kauppaa. Heiltä Helsinki sai myös runsaasti verotuloja, mikä kevensi muiden porvareiden kokonaisrasitusta.

Näistä syistä ”ruotsit” olivat tervetulleita. Sopeutumista helpotti myös se, että heillä ei ollut tarvetta heti saavuttuaan syrjäyttää kovin ottein vanhoja helsinkiläisporvareita tervakomppanian hallitsemilta vientimarkkinoilta, koska he saivat aluksi päätulonsa kaupasta länteen. Helsingin kauppiaskunnan huipun kesken ei esiintynyt selvästi kieli- tai kansalliskysymykseen yhdistettäviä riitoja, vaan ne aiheutuivat useimmiten puhtaasti talouteen ja liiketoimintaan liittyneistä syistä. Sellaisia kaupungissa oli esiintynyt tuhkatihään koko sen lyhyen elinkaarren aikana.

Mikään lintukoto Helsinki ei kuitenkaan voimakkaan muuttoliikkeen aikana ollut. Syitä kahden kansallisuuden väliseen kitkaan oli myös riittämiin. Ajan myötä ruotsalaiskauppiaiden huippuryhmä onnistui varakkuutensa ansiosta saamaan itselleen merkittävän osan kaupungin maaseutukaupasta ja lähes ainoan vientituotteen, tervan, kiintiöistä. Helsingin hallinnon tärkeimmät virat olivat jo 1650-luvun lopussa ”ruotsalaisten” hallussa ja raadissa heidän asemansa oli vahva. Kulttuurierot ja arkipäivän elämäntavat saattoivat Tukholman ja Helsingin seu-duilla monessa asiassa poiketa toisistaan. Joskus Tukholman liepeiltä tulleet suhtautuivatkin kop-

vecklas behövde Helsingfors i brådskande ordning nya köpmän, hantverkare och annat yrkesfolk samt tjänstemän. Därför ordnade Per Brahe en stor flyttning från Sverige till sin ögonsten Helsingfors. Grevens syfte var i främsta rummet att ge nya krafter åt stadens näringsliv och se till att ett snabbt växande Stockholm fick mera livsmedel och andra förnödenheter från Nyland. Sannolikt föll det honom knappast ens in att svenskan som en riksförenande faktor skulle stärkas i och med flyttningsrörelsen.

Till Helsingfors förde de förmögna svenska köpmännen med sig behövt kapital, yrkeskunna och fartyg lämpade för inrikeshandel. De bredade varuflödet till Stockholm och från Stockholm till Helsingfors, och de livade upp kommersen inom staden, vilket kom småborgarna till gagn. De innebar också stora skatteinkomster för Helsingfors, vilket minskade belastningen på de övriga borgarna.

Av dessa orsaker var ”de svenske” välkomna. Anpassningen underlättades också av att de inte hade något behov av att genast med hårda tag knuffa undan de gamla helsingforsborgarna från tjärkompansiet exportmarknad, eftersom de till en början fick sin huvudsakliga inkomst från handeln västerut. Inom köpmannakårens toppskikt i Helsingfors förekom inte den typen av stridigheter som klart kan förknippas med språk- eller nationalitetsfrågan, utan konflikter uppkom oftast av rent ekonomiska eller affärsmässiga orsaker. Sådana stridigheter hade förekommit titt och tätt hela tiden under stadens korta existens.

Men någon idyll av endräkt var Helsingfors inte under den starka inflyttningen. För visst fanns det alldeles tillräckligt med orsaker till tvedräkt mellan de två nationaliteterna. Med tiden lyckades en grupp av de rikaste svenska köpmännen tack vare sin förmögenhet tillförsäkra sig en betydande del av stadens handel med landsbygden och av kvoten för dess nästan enda exportprodukt tjäran. Redan på 1650-talet innehades de viktigaste förvaltningsämbetena av ”svenskar”, och i rådet var deras ställning stark. Kultur, skick och seder kunde i mångt och mycket vara olika i Stockholms och i Helsingfors respektive nejder. Ibland kunde de som kom från stockholmstrakten vara högfärdiga och nedlä-

pavasti ja ylimielisesti outoa murretta tai käsittämätöntä kieltä puhuviin, erikoisesti käyttäytyviin helsinkiläisiin.

Yhteisymmärrystä vähensi ja ryhmäkuntalaisuutta lisäsi myös se, että ystävä- ja suhdeverkoston puute sai muuttajat eristäytymään omaan seuraupiiriinsä. Eristymistä kasvatti vielä se, että tulokkaat törmäsivät arkipäivän elämässä ruotsia ja suomea erottaneeseen kielimuuriin. Enemmistö pitkään kaupungissa asuneista kauppiaista ja porvareista hallitsi molemmat pääkielet, mutta vaikeuksia ja tahattomia väärinkäsityksiä syntyi silloin, kun ainoastaan äidinkieltään ymmärtänyt ”ruotsalainen” kohtasi Uudenmaan ja Hämeen rajaseudun metsäpitiäjästä lähteneen, lähes ummikkosuomalaisen pienkauppiaan, käsityöläisen tai palvelijan.

Vakavia väkivaltaisia yhteenottoja ”suomalaisen” ja ”ruotsalaisten” kesken ei Helsingissä esiintynyt. Jännitteet näkyivät hienovaraisemmallalla tavalla: arvostuksen ja kunnioituksen puutteena, vaikenemisena, ylimielisyytenä, kyräilyinä, kateuden ilmaisuina, halveksuntana ja pahansuopaisina katseina.

Ruotsista Helsinkiin 1660-luvulla muuttanut kauppias Henrik Wisenius valittikin raastuvassa vaimonsa kohtaavan muiden ihmisten taholta jatkuvaa ”kateutta ja vihaa”. Vuonna 1684, suuren muuttovirran jo laannuttua ja pahimpien jännitteiden kadottua, viisi vuotta aiemmin kaupunkiin saapunut riikinruotsi kauppias Petter Sund nimitteli porvari Johan Bondasta ”suomipojaksi”. Johan ihmetteli Sundin käytöstä. Oliko tarkoitus ehkä pilkata? Paikalla ollut Samuel Forsman taas totesi, että siinä tapauksessa kauppias oli iskenyt harhaan, sillä ”emmeköhän me kaikki ole suomipoikia”. Lopulta Sund ja Forsman ajautuivat käsirysyyn, jota myöhemmin soviteltiin raastuvassa. Mainittakoon, että kaikki riitaan osallistuneet olivat ruotsinkielisiä ja todennäköisesti ainoa miesten lausuma suomenkielinen sana oli ”suomipoika”.

Eikö helsinkiläisporvareiden lausuma ruotsinkielisistä kerjäläisinä, jotka haluavat hallita kaupunkia, ole kuitenkin vahva todiste syvästä ja leveästä kuilusta kahden kieliryhmän välillä, ja katkeruudesta ruotsia puhuvien yrittäessä syrjäyttää vanhat suomenkieliset helsinkiläiset kaupungin johdosta?

tande mot helsingforsborna, som talade en främmande dialekt eller ett obegripligt språk och betedde sig annorlunda.

Samförståndet minskade och koteritänkandet ökade också genom att bristen på vänner och bekantskaper fick inflyttarna att sluta sig inom sin egen krets. Isoleringen ökade ytterligare av att nykomlingarna i vardagen stötte mot språkmuren mellan svenska och finska. Flertalet av de köpmän och borgare som bott länge i staden behärskade bägge huvudspråken, men svårigheter och oavsiktliga missförstånd uppstod då en ”svensk” som bara förstod sitt modersmål råkade en nästan enspråkigt finsk krämare, hantverkare eller betjänt som kommit från skogssocknarna uppe vid gränsen mellan Nyland och Tavastland.

Några allvarliga sammanstötningar mellan ”de finske” och ”de svenske” kom det inte till i Helsingfors. Spänningarna tog sig subtilare uttryck: bristande aktning och respekt, tigande, högfärdighet, sneglande, avundsytringar, förakt och illasinnade blickar.

Sålunda klagade köpman Henrik Wisenius, som flyttat till Helsingfors på 1660-talet, inför rådstugurätten över att hans hustru ständigt bemötts med ”afwund och haat”. År 1684, då den stora flyttningsströmmen redan avtagit och de värsta spänningarna skingrats, kallade den fem år tidigare inflyttade rikssvenske köpmannen Petter Sund borgaren Johan Bondas för ”suomipoika”. Johan förundrade sig över Sunds beteende. Var det menat som en skymf? En av de närvarande, Samuel Forsman, menade att köpmannen i så fall huggit i sten, och ställde den retoriska frågan om inte alla närvarande var en ”suomipoika”. Det blev handgemäng mellan Sund och Forsman, och det uppgjordes sedan i rådstugurätten. Nämnas kan att alla de inblandade var svenskspråkiga och att sannolikt det enda ord som yttrades på finska var ”suomipoika”.

Men är inte helsingforsborgarnas yttrande om de svenskspråkiga som tiggare som ville styra och ställa i staden ett starkt bevis för en djup och bred klyfta mellan två språkgrupper och för bitterhet bland de svenskspråkiga som försökte åsidosätta de gamla finskspråkiga i stadens ledning?

Todisteet tästä murenevat palasiksi tarkemmin asiaa tutkittaessa. Yksikään helsinkiläisistä porvareista ei nimittäin kyseisiä sanoja sanonut. Ne tokaisi kirkkoherra Orlanderin talossa kornetti Johan Kristersson Tallberg, joka sanoi oikeudessa esiintyneiden todistajien mukaan sanatarkasti: ”Pormestari Lars Håkansson ja Michael Zachrisson, raatimiehet Erik Gyntesson, Hans Johansson ja Ericus (kaupunginkirjuri) ovat ruotsalaisia (Svenske) ja eivät olleet aiemmin muita kuin kerjäläisiä, mutta nyt he hallitsevat kaupunkia”.

Nimestä päätellen kornetti Tallbergin äidinkieli oli ruotsi ja paikalla olleet helsinkiläiset olivat joko ruotsinkielisiä tai kaksikielisiä kaupunkilaisia. Kaiken lisäksi kirkkoherran läsnä ollessa keskustelua ei käyty suomeksi, koska Orlander ei sitä hallinnut. Johan Tallberg suuntasikin ”halventavat” sanansa Ruotsin puolella valtakuntaa syntyneille ja sieltä Suomeen muuttaneille maistraatin jäsenille. Kyse oli siis tälläkin kertaa kansallisuudesta eikä kielestä. Perimmäinen syy kornetin ärhentelyyn ei myöskään johtunut taloudesta tai yleisestä kahden kansallisuuden välisestä ristiriidasta vaan vanhan oikeuskäytännön väistymisestä uuden tieltä.

Johan Tallberg oli nimittäin 1660-luvun alussa helsinkiläisten todellisuudeksi muuttunut painajainen. Hän riehui humalassa ja aseistettuna kaupungilla ja pahoinpiteli helsinkiläisiä kauppiaita välittämättä näiden arvosta ja asemasta. Väkivallan lisäksi kornetti sai myös syytteen vakavasta kotirauhan rikkomisesta. Häntä ei kuitenkaan saatu millään ilveellä raastuvanoikeuteen vastaamaan teoistaan.

Tallberg uhkaili avoimesti raadin jäseniä selkäsaunalla ja ilmoitti, että ”jos oikeuspormestari ja raati rohkenivat lähettää minulle kärjähaasteen, niin tulen tekemään sen päälle luonnolliset tarpeeni, suljen paperin ja lähetän sen takaisin”. Kesti kaksi vuotta, ennen kuin kaupungin viranomaiset saivat hovioikeuden ja maaherra Ernst Johan Creutzin tiukkojen käskyjen voimalla Tallbergin vihdoin oikeuden eteen vastaamaan rikoksistaan.

Miksi Johan Tallbergin sivallusten pääkohteina olivat maistraatin vasta helsinkiläistyneet ruotsalaiset jäsenet eikä raati kokonaisuutena? Kruunu oli jo pari vuosikymmentä tiukentanut oikeuslaitoksen

Belägget för detta smulas sönder vid en närmare granskning. Inte en enda helsingforsisk borgare har nämligen yttrat sig just så. Orden hade i kyrkoherde Orlanders hem framkastats av kornett Johan Kristersson Tallberg, som enligt vittnena i rätten hade sagt att borgmästarna Lars Håkansson och Michael Zachrisson, rådmännen Erik Gyntesson, Hans Johansson och Ericus (stadsskrivaren) var ”svenske” och tidigare inget mer än tiggare men nu stadens härskare.

Av namnet att döma var kornett Tallbergs modersmål svenska, och de helsingforsbor som var på plats var antingen svensk- eller tvåspråkiga stadsbor. Till råga på allt fördes samtalet inte på finska, eftersom Orlander inte kunde finska. Johan Tallberg syftade med sina förklenande ord på de magistratmedlemmar som fötts på svenska sidan av riket och flyttat därifrån till finska sidan. Så även denna gång handlade det om nationalitet snarare än språk. Och den grundläggande orsaken till kornettens knorrande låg inte i ekonomi eller en allmän fejd mellan två nationaliteter utan i att en gammal rättspraxis måste vika för en ny.

Johan Tallberg var nämligen i början av 1660-talet en riktig mardröm för helsingforsborna. Han härjade berusad och beväpnad på stan och misshandlade köpmän i Helsingfors utan att bry sig om deras rang och ställning. Han åtalades för både våld och allvarligt hemfridsbrott. Men man lyckades inte för något i världen få honom till rådstugurätten och svara för sina gärningar.

Tallberg hotade öppet rådets medlemmar med stryk och kungjorde att om justitie borgmästaren och rådet understod sig att sända honom en stämning till tingsrätten skulle han förrätta sitt tarv på det papperet, stänga det och återsända det. Det tog två år förrän stadens myndigheter i kraft av stränga tillsägelser från hovrätten och landshövding Ernst Johan Creutz omsider fick Tallberg till rätten för att svara för sina brott.

Varför var Tallbergs bredsidor i huvudsak riktade till de svenska medlemmar av magistraten som först nyligen blivit helsingforsbor, och inte till rådet som helhet? Kronan hade redan i par årtionden skärpt övervakningen av rättsväsendet. Brottmål

valvontaa. Rikosasiat oli tuotava alioikeuksien käsiteltäviksi; vanhan perinteen mukaiset oikeuden ulkopuolella tehdyt sopimukset, joissa päätettiin tekijän uhrille maksamat korvaukset, olivat kiellettyjä. Kehitys kohti modernia oikeuskäytäntöä lähti liikkeelle Ruotsista, valtakunnan Suomen puoleisessa osassa muutos oli hitaampaa.

Suomessa tappelupukarit sopivat vielä 1600-luvun puolimaissa riitansa yleisesti ”hyvien miesten” välityksellä ilman oikeuskäsittelyä. Myöskään kornetti Tallberg ei pakoillut vastuutaan humalassa tekemistään pahoista teoista, vaan halusi hyvittää ne perinteisiä tapoja noudattaen. Hän ehtikin sopia korvauksista pahoin rusikoimansa Quirinus Grotin kanssa, mutta sitten yksityisten sopimusten tien katkaisi raati. Se haastoi Tallbergin raastuvanoikeuteen, koska kruunun käskyjä noudattaneet riikinruotsalaiset pormestarit ja kaupunginsihteeri sekä ruotsalaiseen tapaan tottuneet raatimiehet eivät hyväksyneet karkeissa ja vakavissa tapauksissa lain vastaista sovittelua. Se oli perussyy, miksi Johan Tallbergin ärtymys sai kansallisen värin ja suuntautui kohti vallan Helsingissä ”kaapannutta” ruotsalaista ”kerjäläisjoukkoa”.

Populisti ja kielikiista

Huhtikuun 1662 raatimiesvaalissa ei ollut kyse helsinkiläisten kielikiistasta eikä oikeastaan edes kansallisuuksien välisestä yhteenotosta. Arvid Erikssonin ”ruotsalaiset” tukijat pyrkivät asettamaan rajat suurkauppia Erik Klemetssonin taloudellisille vastapyrkimyksille sulkemalla hänet maistraatin ulkopuolelle. Tervakomppanian hoitaessa yksinoikeudella tervan viennin oli Klemetsson Helsingin muilla tavaroilla käydyn ulkomaankaupan valtias. Hän oli vallannut myös melkoisen nurkan muuttajien hallitsemasta Tukholman-kaupasta. Se oli piittaamattomuutta kauppiaiden välistä ”konsensusta” ylläpitävistä kirjoittamattomista säännöistä. Niinpä puolustusasemiin ajatut ruotsalaiset huippuporvarit olivat päättäneet pysäyttää tai ainakin hidastaa arveluttavia keinoja käyttäneen Erik Klemetssonin taloudellista etenemistä estämällä hänen pääsytensä kaupungin poliittisen vallan ytimeen.

skulle tas till behandling i underrätter; sådana avtal om skadestånd från föröfvare till offer som uppgjorts utomrättsligt enligt gammal sed blev förbjudna. En utvecklingen för en modern rättspraxis kom igång i Sverige, men i Finlands del av riket gick förändringen långsammare.

I Finland bilade bråkstakar ännu i medlet av 1600-talet helt allmänt sina tvister med hjälp av ”gode män” utan behandling i rätten. Kornett Tallberg ville inte fly sitt ansvar för de illgärningar han begått i fyllan och villan, utan gottgöra dem enligt gammal god sed. Han hade också hunnit avtala om skadestånd med en Quirinus Grot, som han illa tilltygat. Men sedan spärrade rådet vägen för avtal man och man emellan. Det stämde Tallberg inför rådstugurätten, eftersom borgmästaren och stadssekreteraren, bägge rikssvenskar som hörsammade kronans befallningar, och de rådmän som vant sig vid det svenska skicket inte i grova och allvarliga fall godkände lagstridig förlikning. Detta var den grundläggande orsaken till att Johan Tallbergs upprördhet fick en nationell anstrykning och riktade sig emot dem han tyckte var före detta tiggare som tagit makten i Helsingfors.

Populist och språkfej

Vid valet av rådmän i Helsingfors i april 1662 handlade inte om en språkfej helsingforsbor emellan eller egentligen ens mellan nationaliteter. Arvid Erikssons ”svenska” anhängare ville sätta gränser för storkrämare Erik Klemetssons ekonomiska maktsträvanden genom att stänga ut honom ur magistraten. Nämligen: medan Tjärkompaniet med ensamrätt skötte exporten av tjära var det Klemetsson som behärskade utrikeshandeln med övriga varor i Helsingfors. Han hade också erövrat ett rejält stycke av handeln på Stockholm, som de inflyttade behärskat. Detta var att strunta i de oskrivna avtal som upprätthöll samförståndet, konsensusen, köpmän emellan. Sålunda hade de svenska borgarnas toppskikt, som trängts i försvarsläge, beslutit hejda eller åtminstone bromsa den dubiöst agerande Erik Klemetssons ekonomiska framfart genom att hindra honom att nå stadens politiska maktkärna.

Porvariston enemmistön muodostaneet suomalaiset pienkauppiat ja käsityöläiset olivat kaksi-kielisen Klemetssonin takana, koska heitä hänen liiketoimintansa eivät merkittävästi haitanneet. Päinvastoin hän oli heidän luottohenkilönsä. Klemetssonia voi luonnehtia aikansa populistiksi, joka oli syntyperäinen helsinkiläinen, käsityöläisen poika, tavalliseen pieneläjään myönteisesti suhtautuva lahjoittaja ja suomenkielisten äänitorvi jumalanpalvelusten kielikysymystä ratkottaessa.

Erik Klemetssonin rooli oli suuri Helsingin kaupunkiseurakunnassa 1650-luvulta lähtien lähes 40 vuotta velloneessa kiistassa, joka koski jumalanpalveluksissa käytettyä kieltä. Muuttoliike Ruotsista oli lisännyt ruotsinkielisten määrää Helsingissä, mutta silti väestön enemmistön – etenkin pienporvareiden, käsityöläisten ja palvelusväen – äidinkieli oli suomi. Osa heistä ymmärsi ja puhui ruotsia vain vähän, Hämeen metsäpitäjistä saapuneet olivat täysin ummikkosuomenkielisiä. Heille jumalansanan kuuleminen omalla äidinkielellä oli yksi hengellisen elämän peruslähteistä.

Myös esivalta piti tärkeänä, että rahvas ymmärsi jumalanpalveluksissa käytetyn kielen. Kruunu käytti kirkkoa ideologisena mielipidemuokkaajana. Papit julistivat saarnastuoleista seurakuntalaisille sekä jumalansanaa että jumalansanalla kuorutettua kruunun vallan ja sotaisan politiikan oikeutusta. Kirkossa kuulutettiin myös kuninkaan, maaherran ja maistraatin käskyt sekä ilmoitettiin sotakentillä saavutetut voitot.

Toisin kuin Vanhassakaupungissa, Vironniemen Helsingin Pyhän Hengen kirkossa saarnattiin, messuttiin, veisattiin ja luettiin ”viranomaistiedotteita” vain ruotsiksi. Pyynnöt suomenkielisten jumalanpalvelusten aloittamisesta uudelleen kaikuivat papiston keskuudessa kuuroille korville. Lopulta suomenkieliset suivaantuivat ja valittivat Erik Klemetssonin johdolla syrjinnästä maistraatille korostaen, ”etteivät he saaneet kuulla äidinkielellään vanhan tavan mukaan yhtään saarnaa tai messua, vaikka suorittivat kirkkoherralle kaikki velvoitteensa”.

Maistraatti velvoitti kahteenkin kertaan kirkkoherra Jören Orlanderia järjestämään suomenkielisen jumalanpalveluksen joka kolmas sunnuntai.

De finländska småkrämare och hantverkare som utgjorde borgerskapets flertal stod bakom den tvåspråkige Klemetsson, eftersom hans handelsverksamhet inte var till märkbar skada för dem. Tvärtom var han deras förtrodde. Klemetsson kunde beskrivas som en sin tids populist: Hantverkarnas född i Helsingfors, en donator med välvillig inställning till den vanliga lilla människan. Han var också ett språkrör för de finskspråkiga då frågan om gudstjänstspråk dryftades.

I denna fråga, som gällde vilket språk som skulle användas vid gudstjänsterna och pågick i nästan 40 år från 1650-talet, spelade Erik Klemetsson en stor roll. Flyttningsrörelsen från Sverige hade ökat antalet svenskspråkiga i Helsingfors, men ändå var modersmålet för befolkningens flertal – i synnerhet småborgarna, hantverkarna och tjänstefolket – finska. En del av dem förstod och talade svenska bara lite, och de som kommit från skogssocknarna i Tavastland var enspråkigt finska. För dem var förkunnandet av gudsordet på det egna modersmålet en grundkällorna för andligt liv.

Även statsmakten upplevde det viktigt att allmogen förstod det språk som talades vid gudstjänsterna. Kronan använde ju kyrkan också som en ideologisk åsiktsbildare. Från predikstolen förkunnande prästerna både gudsordet och – insvept i detta – det rättfärdiga i kronans makt och krigiska politik. I kyrkan kungjordes även konungens, landshövdingens och magistratens befallningar och de segrar som vunnits ute på slagfälten.

I motsats till hur det varit i gamla Helsingfors skedde predikan, mässa, psalmsång och myndighetskungörelser enbart på svenska i helgeandskyrkan på Estnäs. Önskemålen om att återuppta de finskspråkiga gudstjänsterna klingade för döva öron hos prästerskapet. Till sist fick de finskspråkiga nog och inlade under Erik Klemetssons ledning ett klagomål om ogynnsam särbehandling till magistraten och betonade att de inte fått höra en enda predikan eller mässa på sitt modersmål trots att detta varit gammal god sed och att de fullgjort alla sina plikter gentemot kyrkoherden.

Magistraten ålade rentav två gånger kyrkoherde Jören Orlander att ordna gudstjänst på finska var

Orlander lupasi noudattaa maistraatin määräyksiä, mutta mitään ei tapahtunut, vaikka maistraatti langetti hänelle tottelemattomuudesta sakot ja myös tuomiokapituli asettui valittajien puolelle. Kuumenutta tilannetta kuvaa hyvin se, että kirkkoherra joutui pyytämään Erik Klemetssonilta raastuvanoikeudessa anteeksi sitä, että oli mustannut kauppiaan mainetta maaherran kanssa käydyssä keskustelussa.

Olivatko Helsingin ”ruotsalaiset” ja ”suomalaiset” seurakuntalaiset juuttuneet tukkanuottasille, missä kumpikaan osapuoli ei halunnut irrottaa otettaan? Halusivatko ruotsinkieliset lopettaa suomen käytön tyystin Helsingin kirkollisesta elämästä? Kumpaankin kysymykseen vastaus on kielteinen. Mitään suurempaa riitaa saarnakielestä ei ole havaittavissa kieliryhmien välillä. Pääinvastoin ”ruotsalaisten” hallitsema raati vaati Orlanderia järjestämään kieliasian kaikkia seurakuntalaisia tyydyttävällä tavalla. Myöskään keskusvalta ei katsonut hyvällä Helsingissä vallinnutta tilannetta.

Ratkaisun avaimet olivat kirkkoherran käsissä. Miksi yleensä esivallan tahtoa tunnollisesti noudattanut Orlander ei suostunut ratkaisemaan kiusallista tilannetta järjestämällä kerran kolmessa viikossa Pyhän Hengen kirkossa suomenkielisen jumalanpalveluksen? Syy jääräpäisyyteen on yksinkertainen: Jören Orlander oli ummikkoruotsinkielinen ja myöskään kappalaisen suomen kielen taidossa ei ollut kehumista. Kirkkoherra pystyi pitämään itse jumalanpalveluksen vain ruotsiksi. Hän olisi joutunut palkkaamaan suomea taitavan apupapin. Siihen hän ei suostunut. Oman papin palkkaa eivät kyenneet maksamaan myöskään vähävaraiset suomenkieliset seurakuntalaiset. Ruotsinkieliset helsinkiläiset taas eivät avanneet kukkarojensa nyörejä, koska asia ei heille kuulunut.

Kiistan kiivain vaihe päättyi vasta Jörn Orlanderin kuolemaan 1661. Laimenneena se jatkui aina vuoteen 1688, jolloin molemmat kielet hallinnut Andreas Ignatius astui kirkkoherran virkaan. Ignatiuksella oli koko joukko vastustajia, mutta suomenkieliset eivät häntä moittineet, sillä pitkän tauon jälkeen he saivat tyydyttävästi palveluja äidinkielellään.

tredje söndag. Orlander lovade hörsamma magistratens påbud. Men ingenting hände, trots att magistraten tilldelade honom böter för olydnad och även domkapitlet ställde sig på klagomålsställarnas sida. Det upphettade läget beskrivs bra av att kyrkoherden inför rådstugurätten måste be Erik Klemetsson om ursäkt för att han svärtat dennes rykte vid ett samtal med landshövdingen.

Hade de ”svenske” och ”finske” församlingsborna i Helsingfors fastnat i luven på varandra så att ingendera parten ville släppa greppet? Ville de svenskpråkiga helt sätta punkt för finskan i det kyrkliga livet i Helsingfors? Svaret på bägge frågorna är nej. Någon större stridighet om predikospråket språkgrupperna emellan kan inte spåras. Tvärtom krävde rådet, där ”de svenske” var i flertal, att Orlander skulle sköta språkfrågan på ett sätt som ställde alla församlingsbor till freds. Inte heller centralmakten såg med blida ögon på läget i Helsingfors.

Nycklarna till lösningen låg hos kyrkoherden. Varför gick Orlander, som annars samvetsgrant följt överhetens önsknings, inte med på att lösa det pinsamma läget och ordna finsk gudstjänst i helgeandskyrkan var tredje söndag? Orsaken till halsstarrigheten var enkel: Jören Orlander var enspråkigt svensk, och hans kaplans finska var inte heller att skryta med. Kyrkoherden klarade inte av att hålla gudstjänst annat än på svenska. Han skulle varit tvungen att avlöna en hjälppräst som kunde finska, och det gick han inte med på. Och att avlöna en egen präst hade de finskspråkiga församlingsborna, ofta mindre bemedlade, inte råd med. De svenskpråkiga i Helsingfors lättade inte på penningpungen eftersom saken inte angick dem.

Det hetsigaste skedet av tvisten upphörde först vid Orlanders död 1661. Ett lugnare skede fortsatte tills år 1688, då Andreas Ignatius, som kunde bägge språken, tillträdde ämbetet som kyrkoherde. Ignatius hade en hel hop motståndare, men de finskspråkiga tadelade honom inte, för efter ett långt uppehåll fick de tillfredsställande betjäning på sitt eget modersmål.

Loppusanat

Maistraatin jäsenten enemmistö vastusti 1662 kokouksessa pitkään Erik Klemetssonin valintaa raatiemieheksi. Lopulta niin kuitenkin tapahtui ja päätös oli vieläpä yksimielinen. Sen saneli maaherra Creutz toteamalla: ”Olen kuullut Erik Klemetssonin olevan pätevä ja taitava mies, joka sopii varsin hyvin raatiemieheksi”. Sen jälkeen kukaan salissa olija ei uskaltanut avata suutaan ja vastustaa herkästi vihastuvan maaherran tahtoa. Monille helsinkiläiselle paljastui vasta silloin, että Erik Klemetsson oli maaherran luottomies, hänen viides kolonnansa porvariston keskuudessa.

Jyrkkä jako ”suomalaisiin” ja ”ruotsalaisiin” porvareihin katosi parissakymmenessä vuodessa, kun muuttajat sopeutuivat Helsinkiin ja joukkomuutto vaimeni normaaliksi muuttoliikkeeksi. Ensimmäisen Ruotsista tulleen sukupolven jälkikasvu oli jo ”oman kaupungin lapsia”. Kahden pääkielen voima-suhteet eivät myöskään kaupungissa muuttuneet, sillä vuonna 1697 raastuvanoikeuden pöytäkirjan mukaan enemmistö kaupunkilaisista oli suomea puhuvia.

On vielä korostettava, että Helsingissä jako ”suomalaisiin” ja ”ruotsalaisiin” porvareihin ei perustunut ainoastaan äidinkieleen vaan ennen kaikkea kotipaikkaan. Joukkomuutto toi tietysti mukanaan kaupunkiin kiistoja, mutta verrattuna Viipuriin ne olivat lieviä ja alkoivat kadota jo 1670-luvun aikana. Vaatimus suomenkielisistä jumalanpalveluksista taas erottui muista riidoista ja oli selkeästi puhdas kielikysymys. Vastakkain tällöinkään eivät olleet seurakuntalaiset vaan suomenkieliset ja suomen kieltä taitamaton papisto. ❁

SEPPÖ AALTO on Suomen ja Skandinavian historian dosentti Helsingin yliopistossa.

Slutkläm

Vid mötet år 1662 motsatte sig flertalet medlemmar av magistraten i det längsta att Erik Klemetsson skulle väljas till rådman. Men till sist blev han vald, och till råga på allt enhälligt. Detta dikterade landshövding Creutz genom att yttra att han hört att Erik Klemetsson var en duglig och skicklig man och mycket väl lämpad att vara rådman. Efter det var det ingen i salen som vågade öppna munnen och sätta sig emot landshövdingen, som lätt kunde brusa upp. För många helsingforsbor gick det först då upp att Erik Klemetsson var landshövdingens betrodde man, hans femte kolonn bland borgerskapet.

Den tvära uppdelningen i ”finske” och ”svenske” borgare försvann på ett par årtionden, i och med att de inflyttade anpassade sig i Helsingfors och den stora inflyttningen övergick i normal flyttningsrörelse. Barnen till dem som flyttat in från Sverige var redan ”barn av sin egen stad”. Styrkeförhållandena mellan de två huvudspråken förändrades inte heller, eftersom flertalet av stadsborna enligt rådstugurättens protokoll var finsktalande år 1697.

Det bör ännu betonas att tudelningen i ”finske” respektive ”svenske” borgare i Helsingfors inte byggde enbart på modersmålet utan framför allt på hemorten. Den stora inflyttningen förde givetvis med sig tvister, men jämfört med läget i Viborg var de lindriga, och de började lägga sig redan på 1670-talet. Kravet på finskspråkiga gudstjänster skilde sig från övriga tvister och var helt klart en ren språkfråga. Men ej heller då var det församlingsborna som tvistade sinsemellan utan de finskspråkiga med ett prästerskap som inte kunde finska. ❁

SEPPÖ AALTO är docent i finländsk och skandinavisk historia vid Helsingfors universitet.

Kuolema ja kuolinsyyt 1700-luvun loppupuolen Helsingissä

Död och dödsorsaker i Helsingfors under 1700-talets senare del

Helsinki oli 1700-luvun jälkipuoliskolla pieni mutta nopeasti kasvava kaupunki. Kaupungin väestöä rasittivat lukuisat tartuntataudit, aikuisilla kuumetaudit ja lapsilla erityisesti toistuvat isorokkoepidemiät. Pikkulasten osuus kuolleista oli huomattavan suuri. Oman leimansa kaupungille antoi Viaporin linnoitusyhteisön läheisyys, jolla oli vaikutuksensa myös tartuntatautien leviämiseen.

Under senare hälften av 1700-talet var Helsingfors en liten men snabbt växande stad. Stadens befolkning hemsöktes av många farsoter, de vuxna av olika febrar, barnen i synnerhet av de återkommande smittkoppsepidemierna. Småbarnens andel av dödsfallen var betydande. En egen prägel gav också närheten till befästningsarbetena på Sveaborg, som också hade sin verkan på farsoternas spridning.

Helsingin väestö 1700-luvulla

Helsinki oli tuhoutunut täysin isossavihassa omissa joukkojen poltettua sen maan tasalle. Kaupunkilaiset olivat paenneet ja kaupungista oli tullut venäläinen sotilastukikohta, jonka muonitukselta huolehtivat muutamit Tallinnasta ja Viipurista saapuneet venäläiset kauppiat. Uudenkaupungin rauha solmittiin vuonna 1721, ja vuoden 1722 lopulla muutamia satoja kaupunkilaisia oli palannut Helsinkiin (Hornborg 1950). Kaupungin väkilukujen perusteella täystuhosta elpyminen oli hidasta. Kaupunkilaisten määrä jumittui pitkäksi aikaa 1 100:n ja 1 300:n välille.

Helsingfors befolkning på 1700-talet

Helsingfors blev helt ödelagt under Stora ofreden, då de egna trupperna brände ner staden. Stadsborna hade flytt, och staden blev en rysk militär stöd-jepunkt. Bepisningen av de ryska trupperna sköttes av några ryska köpmän, som kommit från Reval (Tallinn) och Viborg. År 1721 slöts fred i Nystad, och i slutet av år 1722 hade några hundra helsingforsbor återvänt till sin stad (Hornborg 1950). Att döma av stadens folkmängdssiffror gick det långsamt med återhämtningen efter den fullständiga förödelsen. Ett bra tag framåt låg stadens folkmängd mellan bara 1 100 och 1 300.

→ Taulukko 1. Helsingin väkiluvun kehitys 1700-luvulla.

→ Tabell 1. Helsingfors folkmängdsutveckling under 1700-talet.

VUOSI ÅR	1730	1747	1749	1757	1780	1795
ASUKKAITA INVÄNARE	1 178	1 375	1 507	2 072	2 527	3 103

– Lähde | Källa: Turpeinen 1977

Vuosisadan puolivälissä kaupunki kuitenkin alkoi nopeasti kasvaa. Syynä olivat Viaporin rakennustyöt, jotka aloitettiin vuonna 1748. Linnoitustyöt toivat työmaalle sotilaita rakennustöihin, näiden joukossa myös riikinruotsalaisia rykmenttejä. Kasvavan kaupungin edustalle ja itse kaupunkiin muodostui nopeasti poikkeuksellisen suuri sotilasväestö. Vaikka Viapori, jonka väkiluku pian ylitti huomattavasti Helsingin väkiluvun, ei ollutkaan varsinaisesti osa kaupunkia, oli väestö toki kiinteässä yhteydessä puolin ja toisin. Tämä näkyy konkreettisesti kirkonkirjoissakin, sillä vaikka viaporilaiset lähtökohtaisesti merkittiin omien seurakuntiansa ja rykmenttiansä luetteloihin, löytyy erityisesti 1750-luvulla Helsingin puolelta kuolleiden luetteloista usein viaporilaisiksi mainittuja. Viaporin rakentaminen vaikutti kaupungin väestöön sotaväen läsnäolon lisäksi monilla muillakin tavoilla. Linnoitustyömaa ja kasvava rakentajien joukko vilkastuttivat kaupankäyntiä, lisäsivät porvariston ja käsityöläisten asiakaskuntaa sekä tarjosivat kaupungin asukkaille monenlaisia työmahdollisuuksia niin lukuisien uusien tiiliruukkien kuin palvelusväkeä tarvitsevien upseeriperheidenkin muodossa. Linnoitustöiden aloittaminen oli Helsingille monella tapaa uuden elämän alku. 1700-luvun jälkipuoliskolla väestönkasvu jatkui tasaisempana, kunnes vuosisadan lopulla väkiluku ylitti 3 000 rajan.

Väestön, erityisesti sotilasväestön, kasvulla ja Helsingin uudella sotilaallisella merkittävyydellä ei ollut ainoastaan hyviä seurauksia. Sodankäynti ja liikkuva sotaväki lisäsivät kulkutautien leviämisen riskiä. Helsingin kannalta riski oli sen välittömässä läheisyydessä olevan linnoitusyhteisön vuoksi suurempi kuin monissa muissa pienehköissä kaupungeissa. Valtaosa sotaväestä oli majoittunut pienelle saarelle, jonka kosteat, kylmät, epähygieeniset

Men i medlet av 1700-talet började staden växa raskt. Orsaken var byggnadsarbetena på Sveaborg, som inleddes år 1748. Befästningsarbetena hämtade in militär som byggarbetskraft, bland dem även rikssvenska regementen. Utanför den växande staden och i själva staden uppstod snabbt en exceptionellt stor militärbefolkning. Och trots att Sveaborg, vars folkmängd snart vida överskred Helsingfors folkmängd, inte regelrätt var en del av staden, förekom nära kontakter åt bägge hållen. Detta syns konkret även i kyrkböckerna sålunda, att förteckningarna över dödsfall i Helsingfors i synnerhet på 1750-talet ofta upptog personer som hänfördes till Sveaborg – trots att sveaborgsborna i princip antecknades i sina egna församlingars och regementens förteckningar.

Byggandet av Sveaborg inverkade på Helsingfors befolkning genom militärens närvaro och på många andra sätt. Befästningsbygget och den växande skaran byggfolk stimulerade handeln, utökade borgerskapets och hantverkarnas klientel och erbjöd stadsborna många slags arbetstillfällen på alla de nya tegelbruken och inom betjäningen av officersfamiljerna. Inledandet av befästningsarbetena var för Helsingfors på många vis en början på ett nytt liv. Under senare hälften av 1700-talet fortgick folkökningen i jämnare takt, och vid århundradets slut överskred folkmängden 3 000.

Att befolkningen, i synnerhet den militära, växte och att Helsingfors fick en ny militär betydelse hade inte enbart trevliga följder. Militären krigade och reste, och det ökade risken för farsoters spridning. I Helsingfors var risken större än i många andra smärre städer just på grund av den omedelbara närheten till fästningens befolkning. Största delen av trupperna hade sitt logement på en holme där de fuktiga, kalla, ohygieniska och mycket trånga utrym-

ja erittäin ahtaat olot tarjosivat otollisen maaperän erilaisten tautien leviämiseksi. Tungosta ja tautitilannetta pahensi myös se, että Viaporiin vakinaisesti sijoitettujen rykmenttien sotilailla oli usein perheensä mukana asuintiloissa, joita ei ollut rakennettu tätä silmälläpitäen. Kesäisin maatöihin kotiseuduilleen matkaavat ruotusotilaat puolestaan kuljettivat tartuntatauteja kaupungista maaseudulle ja toisinpäin. Murheellinen esimerkki sodankäynnin ja kulkutautien yhteydestä nähtiin vuonna 1789, kun Kustaan sodan melskeissä kaapattu venäläinen sotalaiva Vladislav miehistöineen tuotiin voittoisasti Viaporiin. Laivan mukana saapui tuhoisa pilkkukuume-epidemia, joka ensin Helsingissä riehuttuaan levisi ympäri Suomen (af Hällström 2007). Pilkkukuumeen kanssa samanaikaisesti tai heti sen jäljessä esiintyi tavallista suuremmissa määrin monia muitakin tartuntatauteja, ja niiden yhteisesti aiheuttama Kustaan sodan väestökriisi verotti Helsingin asukaskuntaa erittäin raskaasti. Kuvaavaa on, että kaupunki joutui uudistamaan hautausmaansa, jotta kaikki menehtyneet saatiin haudattua. Vuonna 1790, jolloin pilkkukuume-epidemia oli kaupungissa vahvimillaan, menehtyi helsinkiläisiä lähes kolminkertaisesti keskimääräiseen vuosittaiseen määrään nähden.

Kuva haudatuista Senaatintorin alta (Raportista: Senaatintori Historiallisen ajan (1640-) kaupunkialueella tehtyyn kaukolämmityspotkistojen kaivamiseen liittyvä arkeologinen pelastuskaivaus 23.9.–5.11.2012).

mena var en utmärkt grogrund för olika sjukdomars spridning. Trängseln och sjukdomarna förvärrades också av att många av soldaterna i de regementen som varaktigt förlagts på Sveaborg hade sina familjer med sig i bostadsutrymmen som inte byggts med tanke på detta. De rotesoldater som sommartid åkte till sina hemtrakter förde i sin tur med sig smitta från staden till landsbygden – och vice versa.

Ett sorgligt exempel på sambandet mellan krig och farsoter såg man år 1789 i tumultet under Gustavianska kriget, då kapade ryska örlogsfartyget Vladislav i segeryrans fördes in till Sveaborg. Med skeppet kom också en förödande fläckfeber, dvs. tyfusedemi, som efter att först ha härjat i Helsingfors

även grep omkring sig i övriga Finland (af Hällström 2007). Och samtidigt med tyfusen eller genast efter den förekom i större utsträckning än vanligt även många andra farsoter, och den befolkningskris de sammanlagt förorsakade under Gustavianska kriget tärde mycket hårt på Helsingfors befolkning. Beskrivande är att staden blev tvungen att förnya sin gravgård för att få rum för alla som skulle begravas. År 1790, då fläckfebern härjade som värst, dog det nästan tre gånger så mycket folk som det i medeltal dog årligen på den tiden i Helsingfors.

Uudistettu väestökirjanpito ja lapsikuolleisuuden ongelma

Kulkutautien lisäksi Helsinki kärsi 1700-luvulla samasta asiasta kuin koko Ruotsin valtakunta, ja laajemmin koko Eurooppa. Väestönkasvu oli kylläkin nopeaa, mutta samalla lapsikuolleisuus oli erittäin korkea. Valistuksen ajalle ominainen innostus tilastoihin ja kaikenlaiseen olojen parantamiseen ja

Förnyad folkbokföring och problemet med barndödlighet

Förutom av farsoterna led Helsingfors på 1700-talet av samma sak som hela Sveriges rike – och övriga Europa för den delen. Folkökningen var visserligen snabb, men samtidigt var barndödligheten mycket hög. En för upplysningstiden kännetecknande iver över statistikföring och allehanda för-

bättringsåtgärder och förkovran ledde i Sverige till att Tabellverket inrättades år 1749. Målet var att göra folkbokföringen noggrannare än tidigare, och i och med inrättandet gavs kyrkans församlingar, som redan tidigare fört bok över födda, vigda och begravda, mera ingående föreskrifter. För de begravdas del innebar preciseringarna i praktiken att prästerna för varje avliden skulle anteckna döds- respektive begravningsdag, yrke, namn, ålder och dödsorsak. Tidigare hade anteckningarna varit lite hur det råkade, och i förteckningarna för Helsingfors finns det ofta ännu under 1750-talet ofta brister. Senast under 1760-talet stadgades de noggrannare anteckningarna.

Rönen av en noggrannare folkbokföring fick myndigheterna att inse hur alarmerande hög barn dödligheten var, i synnerhet spädbarnsdödligheten. Man försökte avhjälpa detta på många vis, bland annat genom stora upplysningskampanjer som betonade hur viktig amningen var för smättingarnas hälsa. Man ansåg nämligen att barndödligheten ofta var en följd av dålig omsorg. I själva verket var de små synnerligen utsatta för olika farsoter, som spred sig med kraft på den tiden, då man ännu inte hade vaccinering som i vår tid.

Medvetenheten om olika sjukdomar ökades med hjälp av begripliga vägledningar skrivna av läkare. De innehöll råd för igenkänning och vård av sjukdomar och framställning av botemedel för såda-

hyötyjen kasvattamiseen johti Ruotsissa tabellilaitoksen perustamiseen vuonna 1749. Tavoitteena oli aiempaa tarkempi väestökirjanpito, ja uudistuksen myötä syntyneitä, vihittyjä ja haudattuja ennestäänkin kirjanneet seurakunnat saivat tarkempia ohjeita luetteloiden tekoon. Haudattujen kohdalla tämä näkyi tietojen tarkentumisena, sillä pappien tuli nyt kirjata kustakin vainajasta kuolin- ja hautauspäivä, ammatti, nimi, ikä ja kuolinsyy. Aiemmin kirjatut tiedot olivat olleet melko sattumanvaraisia, ja Helsingin luetteloissakin on vielä 1750-luvun ajan usein puutteita. Viimeistään 1760-luvulla tarkkojen tietojen kirjaaminen vakiintui.

Tarkemman väestökirjanpidon tulokset havahduttivat viranomaiset lapsikuolleisuuden, erityisesti imeväiskuolleisuuden, hälyttävän suureen määrään. Asian korjaamiseen pyrittiin monin tavoin, muun muassa laajoin valistuskampanjoin, joilla korostettiin kansalle imetyksen tärkeyttä pikkulasten terveydelle. Lapsikuolleisuuden nimittäin katsottiin usein olevan seurausta huonosta hoidosta; tosiasiasa kuitenkin pikkulapset olivat erittäin alttiita tar-

tuntataudeille, jotka levisivät tehokkaasti aikana ennen nykyisenkaltaisia rokotuksia.

Tietoutta erilaisista taudeista lisättiin yleistajuisilla, lääkärin kirjoittamilla oppailla, jotka sisälsivät ohjeita tautien tunnistamisesta, hoidosta ja lääkkeiden valmistuksesta sellaisille, joilla ei ollut mahdollisuutta kääntyä ammattilaisten puoleen. Oppaita jaettiin myös seurakunnille kuolinsyiden tunnistamista helpottamaan (Vuorinen 1999). Pikkulasten korkean kuolleisuuden edessä ajan lääketiede oli kuitenkin voimaton. Ongelmana oli erityisesti isorokko, jota on kutsuttu 1700-luvun kansantaudiksi. Nykyisin täysin hävitetyksi julistettu tauti johti tuolloin joko kuolemaan tai pysyvään immuniteettiin. Siitä tuli ajan myötä lastentauti, joka iski epidemiana muutaman vuoden välein, kun tiettyyn yhteisöön oli ehtinyt syntyä riittävä määrä lapsia, joilla ei immuniteettia ollut (Kallioinen 2005). Helsingissä isorokkoepidemioiden näkyvät kuolleisuudessa selvästi, mutta lasten uhkana oli muitakin epidemioina esiintyneitä tauteja, erityisesti tuhkarokko ja hinkuyskä. Aikuisväestön kuolinsyyt olivat huomattavasti moninaisempia, mutta suurimpia yksittäisiä tap-pajia olivat erilaiset kuumetaudit sekä keuhkotauti eli tuberkuloosi.

Län ja sukupuolen vaikutus

Vuosina 1750–1800 Helsingissä menehtyi 5 560 ihmistä, keskimäärin 109 henkeä vuodessa. Lapsikuolleisuuden todellisuudesta kertoo karua kieltään se, että yli puolet näistä vainajista oli iältään korkeintaan 10-vuotiaita. Useimpina vuosina lasten osuus kuolleista oli 45 ja 55 prosentin välillä. Korkeimmillaan se oli vuonna 1794, jolloin pikkulapsia oli 69,7 prosenttia vainajista. Osuus laski alle 45 prosentin lähinnä vuosina, joina aikuisia menehtyi tavallista enemmän. Lapsia ei siis silloin kuollut tavallista vähempää vaan heidän osuutensa laski suhteessa muihin ikäryhmiin. Lapsikuolleisuudesta puhuttaessa on tässä käytetty mittarina varsin alhaista 10 vuoden ikää siitä syystä, että ”lasten” rajaaminen alle 15- tai 18-vuotiaisiin antaisi kuolleisuudesta hyvin virheellisen kuvan. Tutkimusaikana valtaosa menehtyneistä lapsista kuolikin aivan pikkulapsina. Yli

na som inte hade möjlighet att vända sig till en yrkesman. Vägledning utdelades också till församlingarna för att underlätta fastställande av dödsorsak (Vuorinen 1999). Men inför den höga dödligheten bland småbarn var läkekonsten maktlös. I synnerhet smittkopporna var ett stort problem – de har kallats 1700-talets folksjukdom. Denna sjukdom, som nu förklarats utrotad, ledde på den tiden antingen till döden eller varaktig immunitet. Med tiden blev de en barnsjukdom som kom i epidemier med några års mellanrum då det hunnits födas tillräckligt många nya barn, som ju inte var immuna (Kallioinen 2005). I Helsingfors syns smittkoppsepidermierna klart i dödlighetstalen, och dessutom fanns det andra epidemiarterade sjukdomar som hotade de små, i synnerhet mässling och kikhosta. Bland de vuxna var dödsorsakerna klart mera mångskiftande, men de största enskilda dödsorsakerna var olika febrer samt lungsot alias lungtuberkulos.

Ålderns och könets inverkan

Åren 1750–1800 dog det 5 560 personer i Helsingfors, i medeltal 109 personer om året. Om barndödlighetens krassa verklighet vittnar det faktum att över hälften av dessa avlidna hade dött som högst tio år gamla. Under de flesta av dessa år var andelen barn bland de avlidna mellan 45 och 55 procent. Störst var den år 1794, då 69,7 procent av de avlidna var småbarn. Andelen var under 45 procent närmast under de år då det dog flera vuxna än vanligt. Det dog alltså inte färre barn än vanligt dessa år, utan deras andel minskade jämfört med övriga åldersgrupper.

Då vi talat om barndödlighet här har vi som gräns för barndom använt åldern 10 år av den orsaken att en barndomsgräns å 15 eller 18 års ålder skulle ge en mycket felaktig bild av dödligheten. Under den tid vi undersökte dog största delen av de avlidna barnen redan som alldeles små. Bland över 10-åringarna uppvisar dödligheten inga väsentliga skillnader gentemot övriga åldersgrupper. Den allmänna föreställningen om kort förväntad livslängd före industrialismens tid har förvrängts av den höga barndödligheten. I Helsingfors på 1770-talet var det inte

10-vuotiaiden kohdalla sen sijaan kuolleisuudessa ei ole olennaisia eroja muihin ikäryhmiin nähden. Yleistä käsitystä esiteollisten yhteiskuntien lyhyestä elinajanodotteesta vääristää korkea lapsikuolleisuus. 1700-luvun Helsingissä elettiin usein vanhaksi nykypäivänkin mittapuulla, eivätkä yli 80-vuotiaatkaan vainajat olleet poikkeuksellisia. Ennen modernin lääketieteen aikaa erilaiset taudit koituivat kuitenkin usein aikuisväestön kohtaloksi iästä riippumatta. Tästä syystä menehtyminen parhaassa työiässä oli hyvinkin todennäköistä ja vanhusten osuus kuolleista vähäinen. Vanhuksiksi on tässä katsottu vähintään 65-vuotiaat.

→ Taulukko 2: Vainajien sukupuolijakauma Helsingissä 1750–1800 sekä lasten ja vanhusten osuudet.

Vainajia yhteensä Avlidna sammanlagt	Miehiä Mankön	Naisia Kvinnokön	Sukupuoli tuntematon Könet okänt	Enintään 10-vuotiaita Högst 10 år gamla	Vähintään 65-vuotiaita Minst 65 år gamla
5 560	2 844 (51,2 %)	2 540 (45,7 %)	122 (2,2 %)	2 903 (52,2 %)	431 (7,8 %)

Lähde: Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan historiikirjat, kuolleiden ja haudattujen luettelot 1750–1800

ovanligt att folk blev gamla även enligt vår nuvarande måttstock, och att dö vid över 80 var inte exceptionellt. Men före den moderna läkekonstens tidevarv blev olika sjukdomar ödesdigra för vuxna oavsett ålder. Således var det ganska sannolikt att man dog i sin bästa arbetsföra ålder, och andelen åldringar bland de avlidna var liten. Med åldringar avses här de som fyllt 65 år.

→ Tabell 2: De avlidnas könsfördelning i Helsingfors 1750–1800 samt andelen barn resp. åldringar.

Källa: Helsingfors svensk-finska församlings historieböcker, förteckningarna över avlidna resp. begravda 1750–1800

Sukupuolen vaikutus kuolleisuuteen sen sijaan oli erittäin vähäinen. Kuten yllä olevasta taulukosta nähdään, oli naisten ja miesten osuus menehtyneistä tasainen; sukupuoleltaan tuntemattomien ryhmä johtuu siitä, ettei aivan pienten lasten sukupuolta ole aina merkitty, vaikka muut tiedot löytyvätkin. Miesten ja naisten kuolinsyyt olivat pitkälti samoja. Suurimmat uhat eli tartuntataudit iskivät tasaisesti kumpiinkin. Ainoat merkittävät eroavaisuudet johtuvat naisilla yleisestä synnytykseen liittyvistä kuolemantapauksista sekä miehillä yleisemmistä työhön liittyvistä tapaturmaisista kuolemista. Synnytys- ja lapsivuodekuolemia esiintyi tutkimusaineistossa useita vuosittain, tapaturmat sen sijaan olivat melko harvinaisia ja liittyivät yleensä raskaisiin linnoitustöihin. Myös vesimyllyjen käytön yhteydessä sattui toisinaan tapaturmia.

Däremot spelade könet som avgörande faktor för dödlighet en mycket liten roll. Såsom av tabellen ovan framgår var männens och kvinnornas andel av de avlidna ganska lika; gruppen Könet okänd finns med därför att könet inte alltid antecknats för de allra minsta barnen, trots att de övriga uppgifterna föreligger. Dödsorsakerna är i stort sett de samma för män och kvinnor. De största hoten, dvs. farsoterna, drabbade bägge jämlikt. Enda större skillnaderna är den ganska vanliga barnsängsdödligheten bland kvinnor och de bland männen vanligare dödsolyckorna i arbetet. I vårt forskningsmaterial uppgick dödsfallen vid förlossning eller barnsäng till flera per år, medan olycksfallen var ganska ovanliga och i allmänhet anknöt till de tunga befästningsarbetena. Även i samband med användning av vattendrivna kvarnar skedde det ibland olyckor.

Kuolinsyistä

Yleisimpiä kuolinsyitä tutkimusaikana olivat isorokko lapsilla ja erilaiset kuumetaudit sekä tuberkuloosi aikuisilla. Kuolinsyiden kirjo oli kuitenkin erittäin laaja, ja tutkittavalla jaksolla Helsingin kuolleiden luetteloissa esiintyy 103 erilaista kuolinsyitä. Tämä osoittaa, että niiden tunnistamisessa ja kirjaamisessa pyrittiin mahdollisimman suureen tarkkuuteen. Pikkulasten kohdalla jouduttiin silti usein turvautumaan merkintään ”tuntematon lastentauti” (*okänd barnsjuka*) t.m.v. On esitetty, että tämä kertoisi siitä, että lapsikuolleisuuden ollessa suurta pikkulasten kuolinsyistä ja niiden merkinnästä ei juurikaan välitetty. Tätä käsitystä ei kuitenkaan tue se, että ulkoisesti helposti tunnistettavat kuolinsyyt, kuten isorokko, tuhkarokko, hinkuyskä tai tapaturmat, on pientenkin lasten kohdalla kirjattu. Tuntemattoman lastentaudin yleisyys kuolinsyynä kuvanneekin lähinnä sitä, että esimerkiksi erilaisten kuumetautien tunnistaminen vainajan ollessa vauvaiässä tai muuttaman vuoden ikäinen on aikakauden menetelmillä ollut erittäin vaikeaa. Jossain määrin verrannollinen ilmiö on nähtävissä vanhuuden ja vanhuudenheikkouden kirjaamisessa kuolinsyiksi. Helposti tunnistettavat taudit on erittäin vanhoilla kirjattu siinä missä muillakin, ja iän käyttäminen kuolinsyynä kertonee tapauksista, joissa menehtynyt on ollut yleisesti siinä määrin heikossa terveydentilassa, että selkeän yksittäisen kuolinsyyn määrittäminen on ollut vaikeaa.

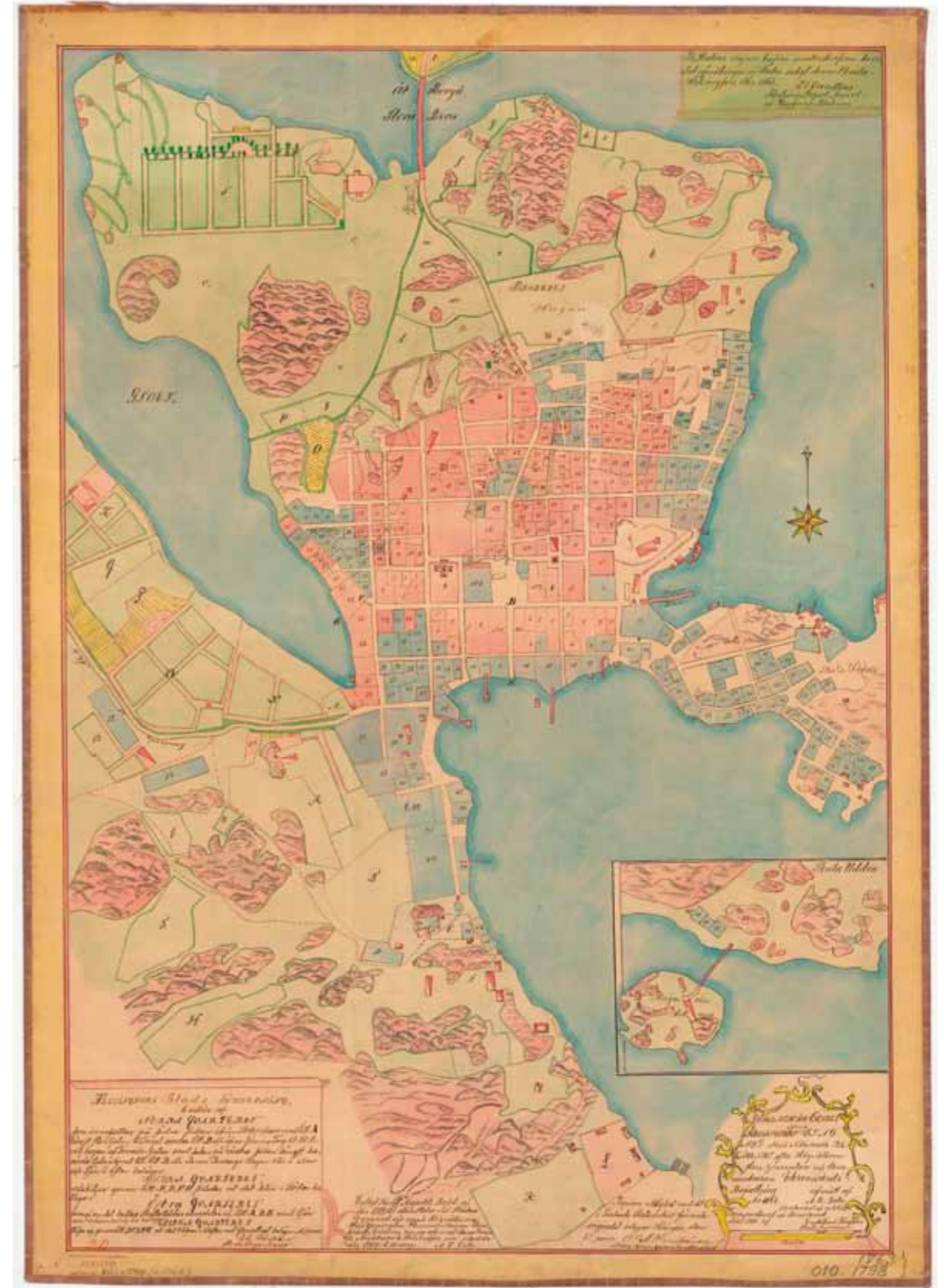
Yksittäisistä taudeista merkittävin oli isorokko, joka toistui muutaman vuoden välein. Epidemioiden vakavuus ja vaikutus lapsikuolleisuuteen vaihtelivat, sillä vaikka ne välillä nostivat sitä selvästi, ei isorokkovuosina menehtyneiden lasten määrä aina olennaisesti poikennut vuosista, jolloin tautia ei esiintynyt. Muita lapsilla yleisesti esiintyneitä tartuntatauteja olivat edelläkin mainitut tuhkarokko ja hinkuyskä sekä vuosisadan vaihteen tienoilla toisinaan myös tulirokko. Erityisesti isorokko- ja tuhkarokkoepidemioiden esiintyminen samanaikaisesti saattoi nostaa lapsikuolleisuutta huomattavasti. Vähäisemmissä määrin pikkulapsilla esiintyi muun muassa halvauksia ja kouristuksia sekä suolistoloisten aiheuttamia kuolemia.

Om dödsorsakerna

De vanligaste dödsorsakerna under den tid vi studerat var smittkoppor bland barn och olika febrar och tuberkulos bland vuxna. Men det fanns en uppsjö olika dödsorsaker: förteckningarna över dödsfall innehåller inte mindre än 103 stycken. Detta tyder på att man vid fastslående och bokförande av dödsorsaker eftersträvade så stor noggrannhet som möjligt. Ändå blev man för småbarnens del ofta tvungen att nöja sig med att anteckna ”okänd barnsjuka” eller dylikt. Det har hävdats att detta skulle vittna om att det inte skulle ha varit så noga med antecknandet av dödsorsaker för småbarn då barndödligheten var hög. Men en sådan uppfattning får föga stöd av det faktum att de utvärtes lätt igenkännliga dödsorsakerna såsom smittkoppor, mässling, kikhosta eller olyckor har antecknats även för småbarnens del.

Att okänd barnsjuka var en så vanlig dödsorsaker torde alltså snarast handla om att det med den tidens metoder varit mycket svårt att identifiera till exempel olika febersjukdomar då den avlidna varit spädbarn eller bara några år gammal. Ett något liknande fenomen kan skönjas då ålderdom eller ålderdomssvagheter antecknats som dödsorsaker. De sjukor som varit lätta att känna igen har antecknats lika mycket för riktigt gammalt folk som för övriga, och att åldern angivits som dödsorsaker torde handla om att den avlidna varit i såpass dåligt allmänt skick att det varit svårt att klart fastställa någon enskild dödsorsaker.

Viktigaste enskilda sjukorna var smittkoppor, som återkom med några års mellanrum. Epidemierna kunde vara mer eller mindre hårda och verkningsfulla: Trots att de ibland höjde barndödligheten klart var denna inte alltid väsentligt högre under smittkoppsår än under de år då kopporna inte härjade. Till de smittsamma sjukdomarna bland barn hörde även ovan nämnda mässling och kikhosta samt vid sekelskiftet ibland även scharlakansfeber. Om i synnerhet smittkoppor och mässlingen härjade samtidigt kunde barndödligheten stiga märkbart. I mindre omfattning förekom bland småbarnen även bland annat förlamningar och kramper och dödsfall förorsakade av tarmparasiter.

Aikuisväestön terveydelle suurin riski olivat erilaiset kuumetaudit, joita esiintyi jatkuvasti vuodena-ajasta riippumatta. Kaikkiaan niihin menehtyi tutkimusaikana 1 130 henkeä eli 20,3 prosenttia kaikista vainajista. Jos enintään 10-vuotiaat jätetään pois, on kuumetautien aikuisille muodostama uhka selvemmin nähtävissä, sillä tällöin jäljelle jäävistä 2 729 kuolemantapauksesta 41,4 prosenttia oli niiden aiheuttamia. Todennäköistä on, että kuumetaudit ovat usein olleet pikkulastenkin menehtymisen syytä tapauksissa, joissa heidän kuolinsyytään ei ole osattu kirjata. Kuumetautien ryhmä sisältää useita taudinimiä, joiden määrittäminen aikakauden keinoin lienee ollut ammattilaisillekin erittäin vaikeaa. Tällaisia nimityksiä olivat esimerkiksi *flussfeber*, *hetsig feber* eli polttokuume sekä todennäköisesti malariaan viitannut *fråssa* eli vilutauti. Ylipäättään kuolinsyyt olivat, lukuun ottamatta isorokon tai pilkkukuumeen kaltaisia helposti erotettavia tauteja, pitkälti oireenmukaisia: kuolinsyyksi siis merkittiin pikemminkin oireita kuvaava nimitys kuin varsinainen tauti. Erilaisten kuumeiden kohdalla onkin tästä syystä järkevempää käsitellä niitä ryhmänä kuin erillisinä kuolinsyinä. Kuumetauteihin on luettu myös pilkkukuume, jota vuosien 1788–1791 tuhoisan epidemian lisäksi esiintyy aineistossa satunnaisesti muulloinkin.

Käytettyjen nimitysten ongelmallisuus näkyy myös tuberkuloosin kohdalla. Keuhkosairaudet (esimerkiksi *lungshot* ja *bröstsjuka*) olivat erittäin yleisiä, mutta nimitysten takana on voinut olla muitakin sairauksia kuin keuhkotuberkuloosi. Toisaalta tuberkuloosi on voinut monien epäselvempienkin nimitysten taustalla; tällaisia ovat esimerkiksi lukuisat riutumista tai verensyöksyjä kuvaavat kuolinsyyt. Tuberkuloosin aiheuttamien kuolemien määrä onkin erittäin todennäköisesti ollut suurempi kuin suoraan keuhkosairauksiin viittaavat nimitykset antavat ymmärtää.

Verrattain yleisiä kuolinsyitä olivat myös halvaukset, rintakivut ja turvotukset, punatauti ja ripuli sekä nivelkipuja aiheuttaneet sairaudet kuten kihiti ja oireenmukaiset ”kuivaa särkyä” kuvaavat kuolinsyyt. Harvemmin esiintyi muun muassa erilaisia syöpiä ja sukupuolitauteja sekä kuolioita ja tuleh-

De största hälsoriskerna för vuxna var olika febersjukdomar, och de förekom alltid oberoende av årstid. Under den tid vi studerat avled sammanlagt 1 130 personer i dem, vilket var 20,3 procent av de avlidna. Om vi bortser från de avlidna som var högst tio år gamla ser vi klarare vilket hot febersjukdomarna var för de vuxna: av de 2 729 återstående dödsfallen hade 41,4 procent förorsakats av dem. Och sannolikt är det också så att febersjukdomarna varit orsaken i många av de fall där man inte kunnat slå fast vad små barn dött i.

Kategorin febersjukdomar omfattar många sjukdomar som det med den tidens kunnande torde ha varit svårt att fastställa även för en yrkesman. Dyliska var till exempel ”flussfeber”, ”hetsig feber” alias brännande feber samt ”fråssa”, som sannolikt syftade på malaria. Överlag uttrycktes dödsorsakerna – med undantag av bl.a. smittkoppor och fläckfebern tyfus som var lätta att känna igen – i hög grad utgående från symptomen: man antecknade en benämning som syftade på symptomen snarare än själva sjukdomen. Därför har det här varit befogat att hantera de olika febersjukorna som en kategori snarare än enskilda dödsorsaker. Som febersjukdom har även tyfusen räknats, som förutom vid den svåra epidemin 1788-1791 förekommer ibland i materialet även vid andra tider.

Problemen med benämningarna gäller också tuberkulosen. Olika lungsjukdomar (t.ex. ”lungshot” och ”bröstsjuka”) var mycket vanliga, och dessa benämningar kunde gälla även andra sjukor än lungtuberkulos. Å andra sidan kan det ha handlat om lungshot i många fall där en annan benämning antecknats, såsom till exempel alla de olika formerna av avtynande (kakexi) eller blodstörtning. Så det är ytterst sannolikt att antalet dödsfall förorsakade av tuberkulosen är större än vad de benämningar som syftar direkt på lungsjukdomar skulle ge vid handen.

Förhållandevis allmänna som dödsorsak var även förslamningar, bröstsmärtor och svullnader, rödsot (dysenteri) och diarré/kolik, samt ledvärksalstrande sjukor såsom gikt och de dödsorsaker som beskrev s.k. torr värk. Mera sällan förekom bl.a. olika former av kræfta (kancer) eller könsjukdomar samt kallbrand och infektioner. Övrig dödlighet än

duksia. Muuta kuin tautikuolleisuutta esiintyy vain hyvin vähän, sillä vaikka aineistosta löytyykin jonkin verran tapaturmaisia kuolemia sekä jokunen itsemurha- ja henkirikostapaus, on näiden osuus marginaalinen. Poikkeus tähän ovat hukkimiskuolet, joita sattui muutamia vuosittain. Sotaan liittyviä kuolemia ei löydy aineistosta juuri lainkaan, mikä osoittaa, että menehtyneet sotilaat on kirjattu muualle, epäilemättä Viaporin kirkonkirjoihin.

Se, että valtaosan 1700-luvun loppupuolen Helsingin kuolemantapauksista aiheuttivat erilaiset tartuntataudit, kertoo paitsi ajan lääketieteen voimattomuudesta niiden edessä, myös kaupungin olosuhteista. Nopean väestönkasvun, asuintilojen ahtauden sekä Viaporin läsnäolon lisäämän väestön liikkumisen ohella kaupungin yleisellä siisteystasolla ja kunnollisen viemärijärjestelmän puuttumisella on täytynyt olla tautien leviämisessä suuri rooli. ❁

Artikkeli perustuu kirjoittajan tekeillä olevaan pro gradu -tutkielmaan Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian oppiaineessa. Lähdemateriaalina on käytetty Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan kuolleiden ja haudattujen luetteloita vuosilta 1750–1800.

Kirjallisuus | Litteratur:

Hornborg, Eirik, Helsingin kaupungin historia II, Ajanjakso 1721–1809. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1950.

af Hällström, Magdalena: En sjukdom af högst elakt släckte. Återfallsfebern på Sveaborg och 1788–1790. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2007.

Kallioinen, Mika, Rutto ja rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa. Atena, Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2005.

Turpeinen, Oiva, ”De finländska städernas folkmängd 1727–1810”, teoksessa Historisk Tidskrift för Finland. Årg. 62, 1977. Historiska Föreningen, Helsingfors 1977.

genom sjukdomar förekom inte mycket. I vårt material fanns en del dödsfall genom olycka och något självmord respektive brott mot liv, med deras andel av helheten är marginell. Ett undantag är druckningarna, som det förekom några av varje år. Några dödsfall på grund av krig finns knappast alls i materialet, vilket visar att de soldater som omkom antecknats någon annanstans, högst antagligen i Sveaborgs kyrkoböcker.

Att största delen av dödsfallen i Helsingfors under senare hälften av 1700-talet förorsakades av smittsamma sjukdomar vittnar dels om den dåtida läkarvetenskapens maktlöshet inför dem, dels om förhållandena i staden. En stor roll för spridningen av sjukdomar måste den snabba folkökningen ha spelat, liksom också trångboddheten och folks ökade rörlighet som följd av Sveaborgsbygget, samt den allmänna renlighetsnivån och bristen på ett ordentligt avloppssystem i staden. ❁

Artikeln bygger på en magistersavhandling som skribenten håller på med inom ämnet finländsk och nordisk historia vid Helsingfors universitet. Som källmaterial har hon använt Helsingfors svensk-finska församlings förteckningar över avlidna respektive begravda åren 1750–1800.

Samassa veneessä, vaan ei yhteisin eväin?

Helsinkiläiset, silakkamarkkinat,
ja maailmansodan elintarvike-
kriisi 1914–1918

I samma båt, men med skild skeppskost?

Helsingforsborna, strömmings-
marknaden och livsmedelskrisen
under världskriget 1914–18

*Perunajono Kauppatorilla vuonna 1918.
Ivan Timiriasew, Helsingin kaupunginmuseo.*

Vanhan maailman silakkamarkkinat ja modernin kaupungin synty

Olipa kerran pieni unelias hallinto-, yliopisto- ja varuskuntakaupunki. Aina 1870-luvulle saakka kaupungissa elettiin kuin eurooppalaisissa kaupungeissa oli eletty vuosisatojen ajan. Elintarvikkeet, polttopuut ja muut jokapäiväiset tarpeet saatiin lähialueilta sekä omilta viljelmiltä. Juomavesi haettiin omasta tai kaupungin kaivosta. Elämänrytmiä määritteli vuodenvieritys. Talvi rajoitti yhteyksiä meren takaisiin maihin, mutta samalla rekikelit paransivat yhteyksiä sisämaahan. Loppukesä ja syksy olivat kotien varastojen täydentämisen aikaa. Tämä koski myös meren antimia. Jo 1740-luvulta lähtien kaupunkilaiset olivat tottuneet täydentämään talvi-varastojaan silakkamarkkinoilta.

Tuo kaupunki oli Helsinki.

Mutta sitten kaikki muuttui. Teollisen vallankumouksen ja modernisaation laineet saapuivat lopulta myös Suomeen. Aluksi muutokset olivat hitaita ja vain vaivoin havaittavia. Mutta vuosisadan loppua kohden vauhti kiihtyi. Modernin maailman uudet teknologiset ja taloudelliset ratkaisut mahdollistivat jokapäiväisen elämän perusteiden irrottamisen alkutuotannosta. Niemenkärjessä sijainneen kaupungin elämä ei enää ollut riippuvainen omasta ja lähialueiden tuotannosta. Rautatieverkko yhdisti kaupungin sisämaahan, meri muuhun maailmaan.

Murroksen alkaessa vuonna 1870 asukkaita oli noin 30 000, ja neljä vuosikymmentä myöhemmin heitä oli jo 140 000. Helsingistä tuli modernisoituvan suuriruhtinaskunnan vetovoimainen pääkaupunki. Samalla kaupungin väestörakenne muuttui. Työväestö nousi suurimmaksi asukasryhmäksi, ja suomea puhuvien määrä ohitti ruotsinkieliset. Helsingistä tuli – ainakin suomalaisittain – nuori moderni suurkaupunki (Tämä artikkeli pohjautuu väitöskirjaani: Nyström 2013; Kaupungin väestön muutoksesta ks. Åström 1956; Silakkamarkkinoista yleisesti ks. Seitola, Niklander ja Grönros 1996)

Eurooppalaisittain Helsinki ei ollut poikkeus – päinvastoin. Euroopan koillisreunalla liikkeelle päästiin verrattain myöhään, vaikkakin kiri oli vauhdikas. Samat tekijät olivat mullistaneet euroop-

En gammal världs strömmingsmarknad och en modern stads födelse

Det var en gång en liten förvaltnings-, universitets- och garnisonsstad. I den lilla staden levde man ända till 1870-talet som man i århundraden levde i europeiska städer. Man skaffade livsmedel, ved och övriga vardagliga förnödenheter från närområdena och hade egna odlingar. Dricksvattnet tog man från sin egen eller stadens brunn. Livsrytmen dikterades av årets gång: Vintern begränsade kontakterna till länder bortom havet, men samtidigt underlättade slädförret färderna till det inre av landet. Under sensommaren och hösten fyllde hushållen sina förråd, inte minst med sådant som havet gav. Allt sedan 1740-talet hade stadsborna varit vana att fylla på sina vinterförråd under strömmingsmarknaden.

Staden hette Helsingfors.

Men så förändrades allting. Den industriella revolutionens och moderniseringens vågor nådde till slut även Finland. Till en början var förändringarna långsamma, knappt skönjbara. Men mot slutet av århundradet ökade farten. En modern världs teknologiska och ekonomiska lösningar gjorde det möjligt att lösgöra vardagslivet från primärproduktionen. Livet i staden ute på Helsingforsnäset var inte längre beroende av produktionen i det egna området och närområdena. Järnvägsnätet förenade staden med inlandet, havet med den övriga världen.

Då brytningsperioden började år 1870 var stadens folkmängd kring 30 000, men fyra årtionden senare redan 140 000. Helsingfors var den attraktiva huvudstaden i ett storfurstendöme i modernisering. Samtidigt förändrades invånarstrukturen i staden. Arbetarna blev största invånarkategori, och de finskspråkiga blev fler än de svenskspråkiga. Helsingfors blev – åtminstone ur finländskt perspektiv – en ung modern storstad. (Föreliggande artikel bygger på min doktorsavhandling: Nyström 2013. Om förändringen i befolkningsstrukturen se Åström 1956; om Strömmingsmarknaden allmänt se Seitola, Niklander och Grönros 1996).

Helsingfors var inget unikum i europeiska förhållanden – tvärtom. Fastän man i Europas nordöstra hörn kom igång ganska sent blev spurten de-

palaista ja yhdysvaltalaista kaupunkielämää jo sadan vuoden ajan. Parantuneet liikenneyhteydet ja kaupankäynnin kehittyminen sekä markkinatalous mahdollistivat suurkaupunkien siirtymisen kansainvälisten elintarvikemarkkinoiden asiakkaiksi – mikä puolestaan mahdollisti kaupunkien kasvamisen aiempaa suuremmiksi. Elintarvikkeiden jakelu kaupunkien sisällä tapahtui markkinatalouden lakien mukaan, kaupunkilaiset ostivat leipänsä työpanoksellaan ansaitulla rahalla. Kotien varastot pienenevät ja maalaismarkkinoiden merkitys väheni. Kaupunkilaiset alkoivat ostaa teollisesti prosessoituja elintarvikkeita lähikaupoista, ja vain lähipäivien tarpeisiin.

Samat tekijät johtivat maatalouden tuotannon alueellisiin erikoistumisiin. Suomessa erikoistuttiin karjatalouteen ja erityisesti meijerituotteisiin, jolloin maan asutuskeskusten jokapäiväisen leivän vilja täytyi hankkia kansainvälisten markkinoiden kautta. Eikä jokapäiväinen leipä ollut vain kielikuva, sillä suurin osa kaupunkilaisten tarvitsemista kaloreista saatiin viljatuotteista. Näin vuonna 1914 Helsingin niemellä asui lähes 150 000 kaupunkilaista, joiden toimeentulo oli riippuvainen kansainvälisten markkinoiden toiminnasta (Nyström 2013, 30–34. Suomen maataloudesta ja helsinkiläisten ravinnosta Rautavirta 2010; Impola ja Packalén 1992; Toivanen 1991, 48; Vainio 1990; Laurila 1985, 618–675; Rantatupa 1979 ja 2004; Hjelt 1912. Yleisesti Euroopan kaupungeista ks. esim. Trentmann 2006)

Helsingin ikiaikaiset silakkamarkkinat olivat 1910-luvulle tultaessa menettäneet jo merkitystään kaupunkilaisten talvi-varastojen täydentäjänä. Silti markkinat kuuluivat kaupunkielämän vuodenviertoon – aivan kuten nyt, sata vuotta myöhemminkin. Näin maailmansodan aikaiset silakkamarkkinat tarjoavat mainion ja helposti lähestyttävän esimerkin elintarvikkeisiin vaikutuksista kaupunkiyhteisöön.

Aika jolloin silakat matkustivat junalla – ja katosivat

Maailmansodan syttyminen mullisti eurooppalaisten kaupunkien elämän monella tapaa. Muiden murheiden rinnalla kansainvälisten elintarvike-

sto snabbare. Samma faktorer hade starkt förändrat stadslivet i Europa och Förenta Staterna i hundra år redan. Förbättrade trafikförbindelser och utvecklad handelsverksamhet kombinerade med marknads-ekonomi gjorde storstäderna till kunder hos den internationella livsmedelsmarknaden – vilket i sin tur gjorde att städerna kunde växa sig större än förr. Distributionen av livsmedel inom städer skedde enligt marknadsekonomin lagbundenheter, stadsborna köpte sitt bröd med pengar som de förtjänat genom sitt arbete. I hemmen lagrade man inte längre mat på samma sätt, och landsbygdsbornas marknader tappade betydelse. Stadsborna började köpa industriellt bearbetade livsmedel i sina närbutiker, och bara med tanke på de närmaste dagarna.

Samma faktorer ledde till att jordbruksproduktionen specialiserade sig. I Finland specialiserade man sig på boskapsskötsel och i synnerhet mejeriprodukter, och då måste spannmålet för det dagliga brödet i landets bosättningscentra skaffas på den internationella marknaden. Och ”det dagliga brödet” var inte bara ett uttryck utan konkret verklighet: på den tiden kom största delen av de kalorier stadsborna behövde från spannmålsprodukter. År 1914 bodde det nästan 150 000 människor på Helsingforsnäset, och deras kosthåll var beroende av den internationella marknaden (Nyström 2013, 30–34. Om Finlands lantbruk och helsingforsbornas livsmedel Rautavirta 2010; Impola och Packalén 1992; Toivanen 1991, 48; Vainio 1990; Laurila 1985, 618–675; Rantatupa 1979 och 2004; Hjelt 1912. Allmänt om städerna i Europa se t.ex. Trentmann 2006)

Kring år 1910 hade helsingforsbornas urgamla strömmingsmarknad redan förlorat en del av sin betydelse för stadsbornas vinterförråd. Men den hörd fortfarande till årscykeln i stadslivet, alldeles som idag, hundra år senare. Därvidlag är strömmingsmarknaden under världskrigsåren ett utmärkt och lättillgängligt exempel på hur en livsmedelsskris kan inverka på ett stadssamhälle.

En tid då strömmingen åkte tåg – och försvann Världskrigets utbrott blev en omstörning för livet i Europas städer på många sätt. Till en början tycktes en funktionstörning på den internationella livsmedelsmarknaden som ett litet bekymmer bland

LAIVOJEN MASTOMERI OLI POISSA!

Silakat olivat saapuneet Helsinkiin junalla, ja tuotteita myytiin torille tuoduista junanvaunuista.

markkinoiden toimintaongelmat tuntuivat aluksi toissijaisilta. Helsinkiläistenkään elintarviketilanne ei tuntunut yhtä uhkaavalta kuin pelot saksalaisten välittömästä maihinnoususta. Suomen suuriruh-tinaskunta oli osa sotaa käyvää imperiumia, joten sodan vaarat tuntuivat todellisilta. Sen sijaan leivän odotettiin riittävän, olihan imperiumi maailman suurimpia viljanviejiä. Sitä paitsi sodan piti loppua muutamassa viikossa (Sodan välittömistä peloista ks. Nyström 2013, 43–64)

Näin ei kuitenkaan käynyt. Pitkittyessään sota tarkoitti nälkää ja loputtomia jonoja etenkin itäisen ja keskisen Euroopan kaupungeissa. Elintarvike-markkinoiden halvaantuessa kaupunkien asukkaat jäivät tyhjän päälle, sillä moderneissa kaupungeissa ei enää voitu tulla toimeen vain lähialueiden tuotanolla (ks. esim. Bonzon ja Davis 1997).

Sota-ajan ensimmäiset silakkamarkkinat järjestettiin pian maailmansodan syttymisen jälkeen, lokakuun alussa 1914. Kauppatoria kohden suunnistavat kaupunkilaiset värjöttelivät kylmän ja navakan pohjoistuleen kourissa, kaikki tuntui siis olevan kuten silakkamarkkinoilla tuleekin olla. Toria lähestyttäessä äänimaisema vastasi totuttua, ihmisiä oli paljon ja kaupankäynti oli vilkasta. Mutta jokin yleiskuvassa oli muuttunut. Laivojen mastomeri

mänga större. I Helsingfors kändes livsmedelssituationen inte som ett lika stort hot som en omedelbar landstigning av tyskarna. Storfurstendömet Finland var en del av ett krigförande imperium, så krigets vådor kändes påtagliga. Däremot trodde man att brödet skulle räcka till – imperiet var ju en av världens största spannmålsexportörer. Därtill skulle ju kriget vara över på några veckor (om de direkta krigsfarhågorna se Nyström 2013, 43–64).

Men så gick det ju inte. Kriget drog ut på tiden, och hunger och ändlösa köer uppstod i synnerhet i städerna i östra och mellersta Europa. Då livsmedelsmarknaden förlamades råkade städernas invånare i knipa, eftersom man i moderna städer inte längre kunde klara sig bara på produkter från när-områdena (se t.ex. Bonzon och Davis 1997).

Första strömmingsmarknaden under världskriget hölls i början av oktober 1914, ganska snart efter krigsutbrottet. De stadsbor som sökte sig till Salutorget huttrade i en kall och frisk nordan, och allt tycktes vara som det brukade under en strömmingsmarknad. Då man närmade sig torget hörde man det bekanta stojet, det myllrade av folk, och kommersen gick het. Men något var inte som förr. Det såg annorlunda ut. Man såg inga båtar, inga master! Strömmingen hade kommit till Helsingfors med

oli poissa! Silakat olivat saapuneet Helsinkiin junalla, ja tuotteita myytiin torille tuoduista junanvaunuista.

Vielä syksyllä 1914 junailevat silakat herättivät lähinnä hilpeyttä kaupunkilaisten keskuudessa. Syyt poikkeukselliseen kulkuneuvon löytyivät sotatila-määräyksistä. Helsinkiä ei saanut lähestyä meritse kuin idästä, ja tuolloinkin Viaporin linnoitusalueelle täytyi tulla tarkkoja määräyksiä seuraten. Junanvaunuista tapahtunut kauppa oli samalla kaikille selvä merkki aikojen muuttumisesta. Yhteydet kansainvälisille markkinoille olivat poikki, mutta toimivat vielä imperiumin sisällä (Nyström 2013, 102–103).

Vuonna 1915 kaupunkilaiset suuntasivat jäätäväsä sateessa kohti Kauppatoria. Elintarviketilanne oli heikentynyt jonkin verran ensimmäisen sotavuoden aikana ja inflaatio oli tehnyt kaupunkielämää aiempaa kalliimpaa. Silakkamarkkinoilta haettiin jälleen täydennystä perheiden jokapäiväiseen leipään. Torilla odottaneiden vaunujen eteen oli ehtinyt muodostua jonoja jo ennen markkinoiden alkua. Kun kauppiat viimein saapuivat vaunuilleen, ilmoittivat he, etteivät suostuisi myymään tuotteitaan kaupunkilaisille! Samalla junanvaunujen luokse saapui hevostärryjä, joihin suurin osa silakkatynnyreistä lastattiin. Sateessa palelevat helsinkiläiset saivat tyrmistyneitä katsella kun silakkatynnyrit katosivat torilla hevosten vetäminä.

Torikauppa käynnistyi vasta, kun Uudenmaan kuvernööri suostui nostamaan silakoille määriteltyjä rajahintoja. Kyse oli ensimmäisen vaiheen elintarvikesäännöstelyn ongelmasta: Venäjällä, Saksassa ja monissa muissa maissa pyrittiin aluksi hillitsemään elintarvikkeiden hintojen nousua määräämällä erilaisia myyntirajoituksia. Kysynnän ollessa tarjontaa suurempaa johti tämä helposti monenlaiseen keino-teluun, etenkin pidempään säilyvillä tuotteilla.

Vuonna 1916 silakkamarkkinat käynnistyivät samoissa merkeissä. Tällä kertaa jokapäiväiseen jonnottamiseen ja jatkuviin elintarvikevaikeuksiin kypsyneet helsinkiläiset eivät enää tyytyneet seisomaan ja kiroilemaan sateessa. Sanasota kiihtyi ja markkinoiden turvaamiseksi tarvittiin vahvoja poliisivoimia. Ensimmäiseksi poliisit ilmoittivat kauppiaille,

tåg, och varorna såldes från tågagnar som hämtats till torget!

Ännu hösten 1914 väckte den tågåkande strömmingen snarast munterhet i Helsingfors. Orsakerna till det ovanliga transportmedlet låg i de militära bestämmelserna. Man fick inte närma sig Helsingfors till havs annat än från öster, och i så fall måste man komma till fästningsområdet på Sveaborg enligt noggranna föreskrifter. Handeln från tågagnarna var samtidigt ett tecken på att tiderna förändrats. Kontakterna var brutna till den internationella marknaden. Men inte inom imperiet (Nyström 2013, 102–103).

Året 1915 begav sig stadsborna i isande kallt regn mot Salutorget. Livsmedelsläget hade i någon mån försämrats under det första krigsåret, och inflationen hade gjort livet i staden dyrare än förr. På strömmingsmarknaden skaffade man återigen tillskott till familjens dagliga bröd. Framför de vagnar som väntade på torget hade det bildats köer redan innan marknaden öppnades. Då försäljarna omsider kom till sina vagnar kungjorde de att de inte skulle gå med på att sälja sina varor åt stadsborna! Samtidigt anlände det hästkärror till vagnarna, och största delen av strömmingskaggarna lastades på kärrorna. Huttrande i regnet fick helsingforsborna med bestörtning se hur strömmingen fördes bort på hästfororna.

Torghandeln kom igång först när guvernören för Nyland gick med på att höja prisgränsen för strömming. Det handlade om ett problem i första skedet av livsmedelsransoneringen: I Ryssland, Tyskland och många andra länder försökte man till en början stävja stegringen i livsmedelspriserna genom att inför olika försäljningsbegränsningar. Men då efterfrågan var större än utbudet ledde det lätt till olika slags spekulation, i synnerhet med varor som höll längre.

År 1916 inleddes strömmingsmarknaden i liknande tecken. Denna gång nöjde sig helsingforsborna, som blivit utleda på de dagliga köerna och svårigheterna att skaffa mat, inte längre med att stå och svära i regnet. Ordväxlingen blev allt häftigare, och det behövdes stark polismakt för att trygga säkerheten. Till först deklarerade poliserna åt försäljarna att dessa skulle sälja till de priser som fastställts, och

että kauppaa oli syytä käydä määrättyillä hinnoilla. Sen jälkeen poliiseja tarvittiin kauppiaiden turvallisuuden takaamiseen ja lopulta kaupankäynnin järjestämiseen valtavan ihmistungoksen keskellä.

Helsingiläiset, kuten heidän monet eurooppalaiset kohtalontoverinsakin, alkoivat olla väsyneitä jokapäiväiseen tuntien jonottamiseen tyhjen elintarvikekauppojen edustoilla. Samalla monissa maissa ja kaupungeissa alettiin siirtyä rajahinnoista erilaisiin säännöstelyjärjestelyihin. Suomessa järjestelyihin ryhdyttiin aluksi lähinnä kunnallisella tasolla. Näin Helsingin kaupungista tuli vähän kerrallaan kaupunkilaisten elintarvikehuollon vastentahtoinen takuumies. Tähän asti kaupunki oli vastannut vain pienimuotoisesta köyhäinhoidosta, mutta vähitellen järjestelyjen piiriin jouduttiin ottamaan kaikki kaupunkilaiset. Samaan aikaan Venäjän elintarvikejärjestelmä ajautui sekasortoon ja tuonti Suomeen romahti (Nyström 2013, 103–123; Yleisesti Euroopan maiden ja kaupunkien huoltojärjestelmistä sekä elinoloista ks. esim. Harmaja 1940; Pullat 1969; Rantatupa 1979 ja 2004; Haselsteiner 1985; Pastor 1985; Berov 1985; Molenda 1985; McAuley 1991; Bonzon ja Davis 1997; de Nijs 2006; Bonzon 2006; Franzén 2001).

Syksyllä 1917 silakkamarkkinoiden tunnelmat olivat apeat. Maahan oli kesällä luotu kansallinen elintarvikesäännöstelyjärjestelmä, mutta jaettavaa oli vähän. Syksyllä saadut satotiedot kertoivat, että omin voimin voitaisiin selvittää ehkä vuodenvaihteen asti. Samalla sisäinen valtataistelu oli kiihtynyt

därefter behövdes polisen för att trygga försäljarnas säkerhet, och till sist för att möjliggöra handeln mitt i den väldiga trängseln.

Som så många av sina ödeskamrater i Europa började helsingforsborna bli trötta på att varje dag köa i timtal framför tomma livsmedelsaffärer. Samtidigt började man i många länder och städer övergå från prisgränser till olika slags reglering. I Finland började man först göra regleringar i huvudsak på kommunal nivå. Sälunda kom Helsingfors stad att bit för bit bli en motvillig garant för stadsbornas livsmedelsförsörjning. Dittills hade staden endast svarat för en småskalig fattigvård, men småningom måste man inlemma alla stadsbor i systemet. Samtidigt råkade livsmedelsförsörjningen i Ryssland i fullständig villervalla, och importen till Finland säckade ihop (Nyström 2013, 103–123; Allmänt om försörjningssystemen och levnadsförhållandena i europeiska länder och städer se t.ex. Harmaja 1940; Pullat 1969; Rantatupa 1979 och 2004; Haselsteiner 1985; Pastor 1985; Berov 1985; Molenda 1985; McAuley 1991; Bonzon och Davis 1997; de Nijs 2006; Bonzon 2006; Franzén 2001).

År 1917 var stämningen dystert vid strömmingsmarknaden. På sommaren hade man i Finland skapat ett nationellt livsmedelsregleringssystem, men det fanns inte mycket att dela ut. Uppgifterna om året skörd gav vid handen att den skulle räcka till kanske för återstoden av året. Samtidigt hade den inre maktkampen hårdnat och på olika håll i staden samlades dagligen grupper av unga män för att öva

ja eri puolilla kaupunkia kokoontui päivittäin sotimista harjoittelevia nuorten miesten ryhmiä. Silakkamarkkinat järjestettiin viikkoa tavanomaista myöhemmin, sillä kuun vaihteessa kaupunkilaiset jonottivat eduskuntavaalien äänestyspaikoilla. Tällä kertaa rajoitukset olivat tiukkoja: silakoita myytiin vain kaupungin asukkaille, vain pieniä määriä ja vain kovalla hinnalla. Kaupungissa oli juuri koettu ensimmäiset elintarvikemellakat, mutta silakkamarkkinat sujuivat rauhallisesti (Nyström 2013).

Itsenäisen Suomen pääkaupungin ensimmäiset silakkamarkkinat järjestettiin maailmansodan viimeisenä vuonna 1918. Tunnelma oli alistunut. Yhteiskunnan sisäiset jännitteet olivat johtaneet sisällissotaan ja Kauppatori oli keväästä lähtien ollut portti kuolemanleirille. Saksalaisten mukana Suomi oli joutunut ympärysvaltojen elintarvikesaartoon, ja syksyn 1918 satoraportit olivat edellistä vuottakin synkemmät. Ruoka oli loppumassa. Helsingissä ja muissa kaupungeissa oli keväästä lähtien eletty kädestä suuhun – yksittäisen elintarvikkeita kuljettaneen junan tai laivan myöhästymisen oli tarkoittanut korttijakelun keskeyttämistä. Silakkamarkkinoiden vähät silakatkin myytiin loppuun jo ensimmäisenä markkinapäivänä. Helsingiläisten kohtalo oli sidottuna suuren maailman tapahtumiin, vain sodan loppuminen ennen meriväylien jääytymistä voisi pelastaa kaupungin nälänhädältä.

Helsingin historiaan ei kuulu suurta nälkäkuolemien talvea 1918–1919. Maailmansota loppui marraskuussa 1918 ja ensimmäinen viljalaiva saapui Helsinkiin 3. joulupäivänä. Pula-aika ja säännöstely jatkuivat kuitenkin vielä pari vuotta (Nyström 2013).

Leipä- ja silakkasota?

Helsingiläiset eivät olleet maailmansodan kokemuksineen yksin. Kaupunkielämän ongelmat leipäjonoista katutaisteluihin koettiin lähes kaikissa Itä- ja Keski-Euroopan kaupungeissa vuosina 1917–1920 (Ks. esim. Payne 2011). Modernien kaupunkiyhteisöjen haavoittuvuus etenkin elintarvikekriiseille ja satojen tuhansien ihmisten huollon järjestäminen vuosikausiksi oli ennen kokematon tapahtumasarja.

krig. Strömmingsmarknaden hölls en vecka senare än vanligt, eftersom medborgarna i månadsskiftet köade vid vallokalerna för riksdagsvalet. Denna gång var begränsningarna strikta: Strömming såldes bara till stadens invånare, bara i små mängder och till högt pris. Staden hade just haft sina första livsmedelsupplopp, men på strömmingsmarknaden gick det lugnare till (Nyström 2013).

Den första strömmingsmarknaden i det självständiga Finlands huvudstad ordnades 1918, under sista världskrigsåret. Stämningen var uppgiven. De inre spänningarna i samhället hade lett till inbördeskrig, och Salutorget hade sedan våren varit en port till dödslägren. Tillsammans med tyskarna hade Finland hamnat i de omgivande staternas livsmedelsembargo, och rapporterna om årets skörd var ännu dystrare än året innan. Maten höll på att tynna. I Helsingfors och övriga städer hade man sedan våren levat från hand till mun – om ett tåg eller fartyg med livsmedelslast var försenat betydde det att utdelningen enligt livsmedelskort avbröts. Och all strömming vid strömmingsmarknaden såldes redan under första marknadsdagen. Helsingforsbornas öde var bundet till de stora världshändelserna, och bara ett slut på kriget innan isen stängde havsfarlederna kunde rädda staden från hungersnöd.

Helsingfors historia upptar ingen omfattande svältöd vintern 1918-19. Världskriget tog slut i november 1918, och det första spannmålsskeppet kom till Helsingfors tredjedag jul. Men kristiden och regleringen fortgick ännu ett par år (Nyström 2013).

Bröd- och strömmingskrig?

Helsingforsborna var inte ensamma om sina upplevelser under världskriget. Umbäranden med brödköer och gatustrider genomled man i nästan alla städer i östra och mellersta Europa åren 1917-20 (se t.ex. Payne 2011). De moderna stadssamhällellenas sårbarhet för i synnerhet livsmedelskriser, och ordnandet av försörjning för hundratusentals människor i åratal var något man inte varit med om tidigare.

Kristiden påvisade ovanligt tydligt de motstridiga intressen som rådde mellan producenter (lantbrukarna), förmedlare (köpmännen) och konsu-

Helsingin historiaan ei kuulu suurta nälkäkuolemien talvea 1918–1919.

Kriisiaika nosti poikkeuksellisen näkyvästi esiin tuottajien (viljelijöiden), välittäjien (kauppiaiden) ja kuluttajien (kaupunkilaisten) ristiriidassa olevat edut. Pula-aika ja inflaatio tarjosivat elintarvikkeiden haltijoille taloudellisia mahdollisuuksia, joiden toteutumisen suurimpana uhkana olivat erilaiset rajahinta- ja säännöstelyjärjestelmät. Vastaavasti huonosti toimivat säännöstelyjärjestelmät ja niiden rinnalla rehottavat mustan pörssin markkinat konkretisoivat kaupunkilaisten sotakokemuksen epätasa-arvoisuuden tunteen – uhrauksien ja nälän keskellä toiset maamiehet keinottelivat jokapäiväisellä leivällä! Talouden harmaalla alueella rikastuneet gulashiparoonit, diilerit, jobbarit ja keinottelijat olivat vihattuja (ja kadehdittuja) kaikkialla Euroopassa, myös puolueettomissa maissa (Nyström 2014; Robert 1997).

Kyse ei kuitenkaan ollut pelkästään taloudellisista eduista. Helsinkiläisessä keskustelussa tuottajien, välittäjien ja kuluttajien kolmiodraama nähtiin myös ideologisena kysymyksenä. Kaupunkilaisten elintarvikepula ei kiistetty, mutta näkemykset ongelmien ratkaisusta vaihtelivat suuresti. Liberaalit ryhmät korostivat vapaiden markkinoiden merkitystä kaupungin ruokahuollon onnistumisessa. Tämän koulukunnan mukaan kysynnän ja tarjonnan lait ohjaisivat optimaalisesti kuluttajien käyttäytymistä ja elintarvikkeiden tuontia kaupunkiin. Erilaiset markkinoiden rajoitukset tuottaisivat vain markkinahäiriöitä. Konservatiiviset ryhmät ajoivat puolestaan talonpoikien vapautta päättää omista tuotteistaan. Näiden ryhmien näkökulmasta erilaiset pakkotoimet johtivat helposti tuotannon vähentymiseen ja sitä kautta pulan pahentumiseen. Viimeisenä ryhmänä oli etenkin työväestöä edustaneet ryhmät, jotka ajoivat mahdollisimman voimakasta säännöstelyä. Heidän mukaansa vain pakkotoimet sekä valtion ja kuntien osallistuminen huoltojärjestelyihin mahdollistaisivat tasa-arvoisen elintarvikejakelun (Nyström 2013).

Helsingissä ja Suomessa kokeiltiin kaikkien edellä mainittujen toimintalinjojen yhdistelmiä. Aikalaisten näkökulmasta tulokset olivat lähinnä huonoja. Jonottaminen, hintojen nousu ja pula jatkuivat järjestelyjen muutoksista riippumatta – ja mustasta

menter (stadsborna). Kristiden och inflationen gav dem som var i besittning av livsmedel helt nya möjligheter, men de hotades å andra sidan av pristak och regleringar. Samtidigt konkretiserades känslan av ojämnlighet stadsbor emellan av haltande regleringssystem och – hand i hand med dessa – blomstrande svartabörsmarknader. Mitt i uppoffringarna och hungern spekulerade andra landsmän med ens dagliga bröd! De gulaschbaroner som blivit rika på svartabörsgeschäftet, försäljare, jobbare och skojar, var hatade (och avundade) överallt i Europa, även i de neutrala länderna (Nyström 2014; Robert 1997).

Ändå handlade det inte enbart om ekonomisk fördel. I debatten i Helsingfors sågs triangeldramat mellan producenter, förmedlare och konsumenter också som en ideologisk fråga. Man förnekade inte livsmedelsbristen, men uppfattningarna om hur problemen skulle lösas varierade starkt. De liberala grupperingarna betonade en fri marknads betydelse för en lyckad matförsörjning i staden. Enligt denna skola styrdes konsumenternas beteende och livsmedelsimporten till staden på ett optimalt sätt av efterfrågan och utbud. Olika begränsningar och regleringar skulle bara leda till störningar på marknaden. De konservativa grupperingarna drev för sin del på böndernas frihet att bestämma om sina produkter. Ur dessa gruppers synvinkel ledde olika slags tvång lätt till att produktionen minskade och därmed till ökande brist. En sista grupp var talesmännen för i synnerhet arbetarbefolkningen. De ville ha en så stark reglering som möjligt. Enligt dem kunde en jämlik livsmedelsförsörjning säkras endast genom tvångsåtgärder och statligt och kommunalt deltagande i försörjningsarrangemangen (Nyström 2013).

I Helsingfors och Finland prövade man sig fram med en kombination av alla dessa tre förhållningsätt. Ur de samtidas synvinkel var resultatet närmast dåliga. Köandet, pristegringen och bristen fortsatte oavsett ändringar i arrangemangen – och på svarta börsen kunde man under hela kriget köpa allt det som man inte sett till i butikerna på årat. Alla grupperingar var missnöjda både med de åtgärder som vidtagits och hur åtgärderna inverkade på deras egna liv.

Kokemukset uhrauksien epätasa-arvoisesta jakamisesta olivat keskeisessä asemassa eurooppalaisten yhteiskuntien ja etenkin kaupunkiyhteisöjen hajoamisessa.

pörssistä saattoi koko sodan ajan ostaa kaikkia niitä tuotteita, joita kauppoissa ei ollut näkynyt vuosiin. Kaikki ryhmät olivat tyytymättömiä sekä valittuihin toimenpiteisiin että niiden vaikutuksista omaan elämäänsä.

Jälkikäteen katsottuna säännöstelyjärjestelmän saama yleinen murskakritiikki oli ehkä kohtuuton. Vaikeissa yhteiskunnallisissa oloissa polkaistiin pystyyn niin paikallisia kuin kansallisiakin järjestelyjä, joita ei koskaan aiemmin ollut edes mietitty. Improvisoitu järjestelmä piti suomalaiset kesän 1918 vankileirejä ja ihan syrjäisimpiä seutuja lukuun ottamatta nälkäkuoleman ulottumattomissa (Nyström 2013; Rantatupa 1979 ja 2004).

Hyvinvointiyhteiskunnasta katsottuna maailmansodan kaupunkilaisten kriittisiä ja katkeria tunnelmia ei kuitenkaan pidä lähteä tuomitsemaan. Silakkamarkkinoiden esimerkit kertovat hyvin miten absurdeja ja ahdistavia tilanteita aikalaiset joutuivat kohtaamaan. Tuntien kylmässä sateessa jonottamisen jälkeenkin silakat jäivät vain unelmiksi, vaikka samalla vankkurit toistensa jälkeen täytyivät junavaunuista nostetuista silakkatynnyreistä. Ja tämän jälkeenkin kauppiat kiristivät julkisesti viranomaisia rajahintojen nostamiseen, ennen kuin myivät edes pieniä silakka-astioita kaupunkilaisille. Näkökulman voi vaihtaa tiskin toiselle puolelle. Myös kauppiat kokivat tilanteensa ahdistavaksi. Inflaatio koski muiden tavoin heidän toimialaansa ja elämäänsä, jolloin rajahinnat saattoivat aiheuttaa lii-

Men ur eftervärldsperspektiv var all den dräpande kritik som regleringssystemet fick kanske lite oskäligen. Under svåra samhällsliga omständigheter inrättade man både lokala och nationella arrangemang som man aldrig tidigare ens tänkt på. Ett improviserat system höll sommaren 1918 finländarna utom räckhåll för sväldöden – undantagen var fånglägren och de allra mest avsides belägna områdena (Nyström 2013; Rantatupa 1979 ja 2004).

Ändå skall vi inte ur vårt välfärdssamhällesperspektiv helt döma ut de kritiska och bittra stämningar som rådde bland stadsborna under världskriget. Exemplet från strömmingsmarknaderna visar klart vilka slags absurditeter och betryck den tidens helsingforsbor måste uppleva. Efter timtals köande i regn och kyla blev det ingen strömming – i stället fylldes kärra efter kärra med strömmingskaggar från tågagnarna mitt framför näsan på en. Och till råga på allt pressade krämarna offentligt myndigheterna att höja pristaket innan de sålde de minsta strömmingskärl åt stadsborna! Men man kan se saken även från andra hållet. Även krämarna kände sig hotade. Inflationen berörde också deras näring och liv, och pristaken kunde förorsaka problem för affärsverksamheten. Då spänningen steg började krämarnas fysiska säkerhet vara hotad. Dessutom förekom hela tiden hot om konfiskering eller tillfällig nationalisering av handeln. Näringsfriheten och avkastningen var ur fiskarnas och krämarnas synvinkel allvarligt hotade.

ketoiminnalle ongelmia. Tunnelmien kiristyessä kauppiaiden fyysinen turvallisuus alkoi olla uhattuna. Lisäksi koko ajan oli olemassa uhka erilaisista pakko-otoista tai kaupan tilapäisestä kansallistamisesta. Ammatinharjoittamisen vapaus ja tuotot olivat kalastajien ja myyjien näkökulmasta vakavasti uhattuina.

Ensimmäisen maailmansodan aikana Helsingissä, Pietarissa ja Berliinissä kaupunkilaiset olivat kaikki samassa veneessä, mutta eväiden jakamisesta ei päästy sopuun. Monissa uudemmissa maailmansodan kriisiaikaa käsittelevissä tutkimuksissa on päädytty toteamaan, että kokemukset uhrauksien epätasa-arvoisesta jakamisesta olivat keskeisessä asemassa eurooppalaisten yhteiskuntien ja etenkin kaupunkiyhteisöjen hajoamisessa. Kaikilla oli huoli huomisen selviytymisestä ja monilla oli jatkuva nälkä – ja kaikki tämä tuntui ainakin osittain olevan muiden ihmisryhmien syytä. Leipään ja silakkaan liittyneet katkeruudet ja pettymykset olivat mainiota sytykettä vuosien 1917–1920 vallankumouksiin ja vastavallankumouksiin. (Esim. Nyström 2013; Siltala 2009; Robert ja Winter 1997; Haapala 1995; Häkkinen 1990; Epätasa-arvoisuudesta ja elintarvikekriiseistä ks. myös Sen 1981 ja 1985).

SAMU NYSTRÖM, FT, on helsinkiläinen historiantutkija, joka toimii tällä hetkellä vapaana tutkijana ja luennoijana.

Under Första världskriget var invånarna i Helsingfors, Petersburg och Berlin alla i samma båt, men man kunde inte samsas om skeppskosten. I många nyare undersökningar om kristiden under världskriget har man kommit fram till att upplevelserna av ojämnt fördelade uppoffringarna spelade en central roll i söndringen inom europeiska samhällen och i synnerhet stadssamhällen. Alla orade sig för morgondagen, och många led av ständig hunger – och i många tycke var allt detta, åtminstone delvis, andra människors fel. Bitterheten och besvikelserna kring bröden och fiskarna var utmärkt tänke för revolutionsgnistorna och kontrarevolutionerna åren 1917-20 (t.ex. Nyström 2013; Siltala 2009; Robert och Winter 1997; Haapala 1995; Häkkinen 1990; Om ojämlighet och livsmedelskriser se även Sen 1981 ja 1985).

SAMU NYSTRÖM, fil.dr. och historieforskare från Helsingfors, verkar för närvarande som fri forskare och föreläsare.

Kirjallisuus | Litteratur:

Berov Ljuban, The Bulgarian Economy during World War I. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 170–183

Bonzon Thierry, Consumption and Total Warfare in Paris (1914–1918). Teoksessa Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two

World Wars. Palgrave Macmillan, Hampshire and New York 2006, 49–64

Bonzon Thierry and Davis Belinda, Feeding the cities Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 305–341

Franzén Nils-Olof, I Sverige under första världskriget: undan stormen. Bonnier, Stockholm 2001

Haapala Pertti, Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Painatuskeskus, Helsinki 1995

Harmaja Leo, Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen. Kansantaloudellisia tutkimuksia X. Kansantaloudellinen yhdistys ja WSOY, Helsinki – Porvoo 1940

Haselsteiner Horst, The Habsburg Empire in World War I: Mobilization of food supplies. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 87–102

Hjelt Vera, Tutkimus ammattiyöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909. Työttilasto 13. Suomen senaatti, Helsinki 1912

Häkkinen Antti, Nälkä punikkina? Huonot ajat ja poliittinen aktiivisuus. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. SHS, Helsinki 1990, 423–440

Impola Sirkka ja Packalén Leena, Ruokahetki hyvän mielen tuo. Helsingin kunnallinen elintarvikehuolto 75 vuotta. Helsingin kaupunki, Helsinki 1992

Laurila Eino, Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900–1975. ETLA, Helsinki 1985

McAuley Mary, Bread and Justice. State and Society in Petrograd 1917–1922. Clarendon press, Oxford 1991

Molenda Jan, Social Changes in Poland during World War I. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 187–201

de Nijs Thimo, Food Provision and Food Retailing in The Hague, 1914–1930. Teoksessa Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars. Palgrave Macmillan, Hampshire and New York 2006, 65–87

Nyström Samu, Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918. Helsingin yliopisto, Helsinki 2013 (<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9194-0>)

Pastor Peter, The Home Front in Hungary, 1914–1918. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 124–134

Payne Stanley G, Civil War in Europe 1905–1949. Cambridge University Press, New York 2011

Pullat Raimo, Elanikkond ja sotsiaalsed olud. Teoksessa Pullat Raimo (koost.), Tallinna ajalugu 1860–1965. Eesti Raamat, Tallinn 1969, 34–51

Rantatupa Heikki, Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1979

Rantatupa Heikki, Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. SKS, Helsinki 2004

Rautavirta Kaija, Petusta Pitsaan. Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki 2010

Robert Jean-Louis, The image of the profiteer. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 104–132

Robert Jean-Louis and Winter Jay, Conclusions: towards a social history of capital cities at war. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 527–554

Seitola Leena, Niklander Kristina ja Grönros Jarmo, Helsingin silakkamarkkinat. Helsingin kaupunginkanslian tiedotustoimisto, Helsinki 1996

Sen Amartya, Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation. Oxford University Press, Oxford 1981

Sen Amartya, The Standard of Living: Lecture I – II. Teoksessa Sen Amartya et al. The Standard of Living. The Tanner lectures. Cambridge university press, Cambridge 1985, 1–38

Siltala Juha, Sisällissodan psykohistoria. Otava, Helsinki 2009

Toivanen Minna, Helsingiläistyöläisten ruokakulttuurista. Narinkka 1990, 43–101

Trentmann Frank, Coping with Shortage: The Problem of Food Security and Global Vision of Coordination, C. 1890s–1950. Teoksessa Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars. Palgrave Macmillan, Hampshire and New York 2006, 13–48

Vainio Sinikka, Helsingiläisten ruokaperinnettä muistelmien pohjalta. Narinkka 1990, 102–119

Åström Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murroksessa. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.) Helsingin kaupungin historia IV:2, Helsingin kaupunki, Helsinki 1956, 7–334

Santahaminan vankileiri ja hautausmaa

Fängslägrät och begravningsplatsen på Sandhamn

HELSINGIN VALTAUKSESSA huhtikuun 12.–13. päivänä vuonna 1918 saksalaisille antautui yli 4 000 punaista. Saksalaisten ja Helsingin valkokaartin yhteisellä päätöksellä vangit siirrettiin tilapäissäilöistä Helsingin koulurakennuksista sotilassaarille Suomenlinnaan ja Santahaminaan sekä osa – erityisesti venäläiset vangit – Isosaareen.

DÅ HELSINGFORS ERÖVRADES den 12–13 april 1918 kapitulerade över 4 000 röda inför de tyska trupperna. Efter gemensamt beslut av tyskarna och det vita gardet i Helsingfors flyttades fångarna från tillfällig förvaring i skolbyggnader i Helsingfors till militäröarna Sveaborg och Sandhamn och en del – i synnerhet ryska fångar – till Mjölö.

Aluksi Helsingin vankileirien vartiointista vastasivat saksalaiset joukot sekä suojeluskuntalaiset. Muun muassa punaisten vankeudesta kirkkonummelaisesta Sigurds gårdista vapautuneista muodostettiin kaksi komppaniaa Suomenlinnaan. Touko-kesäkuussa vartiointiin osallistui Porin rykmentin vartiosto ja Pohjois-Savon rykmentin osasto. Kesäkuun alussa vartiointivastuu siirrettiin saksalaisilta Pohjois-Savon rykmentille ja siitä heinäkuussa muodostetulle Helsingin vartiopataljoonalle. Kesällä vankileireille palkattiin myös järjestysmiehiä siviilistä. Helsingiläisistä perustetusta ja Turkuun siirretystä Itämeren jalkaväkirykmentistä (aiemmin Helsingin jääkäriprikaati) komennettiin alkutalvesta 1919 yksi pataljoona vartiointitehtäviin Helsinkiin. Pataljoona majoitettiin Santahaminaan.

Till en början var det tyska trupper och skyddskårister som svarade för bevakningen av fångslägren. Bland annat bildades två kompanier för Sveaborg av män som suttit i de rödas fångenskap på gården Sigurds i Kyrkslätt. I maj-juni deltog en vaktstyrka från Björneborgs regemente och en avdelning från Norra Savolax regemente i vakhållningen. I början av juni överfördes vakhållningen från tyskarna på Norra Savolax regemente och i juli på Helsingfors vaktbataljon bildad ur savolaxregementet. På sommaren lejdades även civila ordningsmän till lägrät. Ur Itämeren jalkaväkirykmentti (f.d. Helsingfors jägarbrigad), som bestod av helsingforsbor och som flyttades till Åbo, kommanderades i början av vintern 1919 en bataljon för vaktjänst i Helsingfors. Den förlades i Sandhamn.

Konekiväärivartio Santahaminan leirin portilla. Kuva on otettu todennäköisesti huhtikuussa 1918. Otavan kuva-arkisto. Maskingevärsvakt vid porten till Sandhamnslägret. Bilden troligen tagen i april 1918. Förlaget Otavas bildarkiv.

Santahaminaan laivattiin Helsingin valtauksen jälkeen, huhtikuun puolivälissä, 2 000 punavankia. Vankileiri perustettiin saaren eteläiselle punatiilikasarmialueelle. Vangit majoitettiin saaren suurimpiin kasarmeihin, ja vankileirin hallinto sijoitettiin kasarmien väliin jäävälle alueelle¹. Kasarmit ja vankileirialue ympäröitiin piikkilanka-aidalla.

Saksalaiset tarvitsivat kuitenkin Santahaminan kasarmit omaan käyttöönsä. Toukokuussa vangit siirrettiinkin Santahaminasta Suomenlinnaan ja loput, vajaat 500 vankia Tammissaareen. Saarella käynnistyivät saksalaiset merivoimien koulutuskeskukset sekä heidän toimestaan myös suomalaisen merijalkaväen ja rannikkotyökistön kouluttaminen sekä merilentoseman ja lentopataljoonan tulevien tilojen valmistelut. Eri puolilla Suomea punavankileireillä olevien vangittujen määrä kasvoi kesäkuussa 74 000 vankiin.

Till Sandhamn skeppades i medlet av april, efter att Helsingfors intagits, 2 000 röda fångar. Fängslägrät inrättades i det södra röttegelkasernområdet. Fångarna placerades i de största kasernerna på ön, och fångslägrats administration placerades i de områden som låg mellan kasernerna¹. Kasernerna och fånglägerområdet omgärdades med taggrådsstängsel.

Men tyskarna behövde kasernerna på Sandhamn för eget bruk. I maj överflyttades fångarna från Sandhamn till Sveaborg, och de återstående ca. 500 fångarna till Ekenäs. På Sandhamn skulle tyskarna inrätta skolningscentra för sin flotta, och också ordna utbildning för ett finländskt marininfanteri och kustartilleri, samt förbereda kommande utrymmen för en havsflygstation och en flygbataljon.

I juni 1918 var antalet röda fångar i fångläger på olika håll i Finland uppe i 74 000. I lägren i Helsing-

Vankileirin aamu kasarmi E 44:n pihalla keväällä 1918. Kansan Arkisto.
Morgon i fånglägret, på kasern E 44:s gård våren 1918. Folkets Arkiv

Helsingin leireillä oli tuolloin yhtä aikaa yli 13 500 punavankia ja kaikkiaan yli 17 000 vankia. Erilaisia vankiryhmiä tuotiin pääkaupungin alueelle ympäri Suomen Viipurista, Sortavalasta, Kuopiosta, Oulusta ja muualta. Vankeja pyrittiin myös ryhmittelemään tutkimusta varten erilaisiin, toisistaan riippumattomiin kokoonpanoihin. Ryhmiä sijoiteltiin Viaporin linnoituksen pienemmille linnoitusosastoille kuten Vallisaareen, Melkkiin, Mäkiluotoon ja Itä-Villinkiin.

Santahaminan naisvankileiri

Saksalaisten vaatimukset Santahaminan alueiden ja kasarmitilojen saamisesta pelkästään heidän käyttöönsä eivät kuitenkaan sellaisenaan toteutuneet; saareen perustettiin uusi sotavankileiri 15. kesäkuuta. Ensimmäiset vangit tuotiin viisi päivää myöhemmin Tammissaaresta: 626 naista mukanaan 18 alaikäistä lasta. Myöhemmin kesäkuussa tuotiin 336 naisvankia Liisankadun vankileiriltä. Kaikkiaan oli kesän aikana Santahaminan vankileirillä pidätetty-

fors satt då samtidigt över 13 500 röda fångar och allt som allt över 17 000 fångar. Olika grupper av fångar hämtades till huvudstaden från olika håll i landet, bl.a. Viborg, Sordavala, Kuopio och Uleåborg. Man försökte också med tanke på utredningarna dela upp fångarna i olika sinsemellan oberoende samsammansättningar. Dessa utplacerades på Sveaborgsfortets mindre befästningsöar såsom Skanslandet, Melkö, Makilo och Östra Villinge.

Kvinnofånglägret på Sandhamn

Men tyskarnas anspråk på områden och kaserner på Sandhamn för bara sitt eget bruk blev dock icke verklighet, och ett nytt fångläger inrättades på ön den 15 juni. De första fångarna hämtades fem dagar senare från Ekenäs: 626 kvinnor och med dem 18 minderåriga barn. Senare i juni överfördes 336 kvinnliga fångar från fånglägret på Elisabetsgatan. Sammanlagt var 1 062 fångar anhållna i fånglägret på Sandhamn sommaren 1918. Fyra av dem dog och tre rymde.

nä 1 062 vankia. Heistä kuoli neljä ja karkasi kolme.

Santahaminan metsissä ja rantaniityillä laidunsi kesän ajan venäläisiltä jäänyt ja ainakin Pohjanmaan rautatieasemilta koottu 300–500-päinen karja. Santahaminan naisvankileirin valtiorikosvangit paimensivat karjaa². Leirillä pidettiin lyhyemmän ajan 30-päistä sikalaa. Karjaa hoiti vakituisesti 30 naisvankia. Karjaa teurastettiin viikoittain sotaväen ja vankileirien tarpeisiin³. Jäljelle jäänyt karja siirrettiin syyskesällä Aleksanterin saareen (Vallisaareen).

Vangit kunnostivat vankikasarminsa, puhdistivat pihvoja, hoitivat puutarhaa ja keräsivät sieniiä omiksi tarpeikseen sekä leirin henkilökunnan ruokalan käyttöön. Keltakukan juurista tehtiin kahvin lisäkökettä. Vangit rakensivat vankikasarmien ja vankileirin ympärille 1 570 metriä pitkän ja kaksi metriä korkean piikkilanka-aidan. Saaren vangit saivat liikua aitauksen sisällä ilman vartijaa.

Katajanokan leiriltä kävi päivittäin Santahaminassa töissä 40–50 maalarin, nikkarin, kirvesmiehen ja suutarin osasto kunnostamassa kasarmien ja asuntojen irtaimistoa, ovia ja ikkunoita.

Santahaminan naisvangit olivat siivoustöissä saarelle majoitetun saksalaisen sotaväen, Merikunnan, Uudenmaan rakuunoiden, Jääkäripataljoonan ja Radioaseman kasarmeissa ja muissa tiloissa sekä huolehtivat saaren puhtaanapitolaitoksen töistä. Vangit osallistuivat myös Liisankadun vankilan tyhjennystöihin ja Itä-Villingin kasarmien puhdistamiseen. Leirin toimintakertomuksen mukaan vankityöpäiviä kertyi kaikkiaan saarella 11 623 ja muualta 19 013 työpäivää⁴.

Saaren ruokala muonitti omat vangit ja teki yli 6 000 muuta ateriala saarella työkennelleille muiden Suomenlinnan vankileirien vangeille. Heidän Santahamina-komennuksiansa luonnetta kuvastaa hyvin valmistettujen aterioiden määrä ja ryhmät:

- Iso-Mjölön ja Suomenlinnan hautaustyöväki 1 029 ateriala,
- Suomenlinnan vankileirien teurastajille 408,
- Katajanokan vankileirin teurastajille 68,
- Suomenlinnan teknillisen toimiston työväengeille 1 200,
- merimiinojen lastauksessa olleille vangeille 300,

I skogarna och på strandängarna på Sandhamn betade under sommaren 300-500 nötkreatur som blivit kvar efter ryssarna och samlats ihop vid järnvägsstationer i åtminstone Österbotten. Riksförbrytelsefångarna vid kvinnofånglägret vallade boskapen². Vallandet sköttes av 30 kvinnliga fångar, alltid de samma. Varje vecka slaktades en del av boskapen för militärens och fånglägrens behov³. De djur som blev kvar flyttades på sensommaren till Alexander-ön (Skanslandet) En kortare tid hade man också ett svinhus med 30 svin.

Fångarna sysselsattes med att rusta upp kasernerna, städa gårdsplanerna, sköta trädgården och plocka svamp för eget och för lägreets personals och matsals behov. Av maskrosrötter rostades kaffesurrogat. Fångarna byggde en fångkasern och runt fånglägret ett 1 570 meter långt och två meter högt taggtrådsstängsel. Inom inhägnaden fick fångarna röra sig fritt utan bevakare.

Från lägret på Skatudden kom dagligen en 40-50 mans avdelning med målare, snickare, timmermän och skomakare till Sandhamn för att rusta upp löso, dörrar och fönster i kaserner och bostäder.

De kvinnliga fångarna utförde städarbete för den tyska militären i föreningen Merikuntas, Nylands dragoners, Jägarbataljonens och Radiostationens kaserner och utrymmen samt skötte öns renhållningsväsende. Fångarna deltog också i tömmandet av fångset på Elisabetsgatan och rengörandet av kasernerna på Östra Villinge. Enligt lägreets verksamhetsberättelse bokfördes på Sandhamn 11 623 och annanstans 19 013 fångdagsverken⁴.

Öns matsal bespisade de egna fångarna och lagade därutöver sammanlagt över 6 000 övriga måltider åt de fångar från lägren på Sveaborg som arbetade på Sandhamn. Deras sandhamnkommenderingars natur beskrivs bra av hur många måltider som lagats och för vem:

- begravningskommando från Stora Mjölö och Sveaborg 1 029 måltider,
- slaktare från fånglägren på Sveaborg 408,
- slaktare från fånglägret på Skatudden 68,
- arbetsfångar vid tekniska kontoret på Sveaborg 1 200,

- Katajanokan vangeille 2 720 ja Suomenlinnan vangeille, jotka olivat siirtämässä Santahaminan muonavarastoja Suomenlinnaan 280,
- Katajanokan vangit, jotka lastasivat Riihimäen vankileirille lähetettävää kalustoa, 146 ateriala.

Leirillä oli oma sairaala. Kesäkuussa Tammissaaresta tuodut vangit olivat hyvin huonossa kunnossa. Heistä sairaita ja heikkoja oli 140; vuodepotilaiksi luokiteltiin 70 keuhkokuumeeseen, suolistotulehdukseen ja/tai muihin tulehduksiin sairastunutta. Liisankadulta siirrettyjen vankien terveydentila oli hyvä. Sairaiden vankien terveydentila parani Santahaminassa nopeasti. Saarella kuoli sairauteen neljä jo tullessaan hyvin heikkokuntoista vankia, yksi heistä Sortavalasta saamansa isorokon nujertamana⁵. Isorokkopotilaita hoidettiin aiemmin toukokuussa perustetussa eristysosastossa Santahaminan pohjoisosassa⁶. Kuolemantapauksien määrä Santahaminassa oli hämmästyttävän alhainen verrattuna muihin leireihin. Kertomuksen mukaan tähän vaikuttivat naisten suurempi vastustuskyky ja vankien nuoruus, vaikka heinäkuussa myös Santahaminassa oli espanjantautia. Todennäköisesti kolmas syy oli muihin Helsingin leireihin nähden vangeille suopeampi ravitsemustilanne.

Vankien mukana oli 28 lasta. Leirille tullessa 15 naista oli raskaana. Pienten lasten kanssa olevat ja raskaana olevat naiset sijoitettiin omaa rakennukseen. Synnytyksiä Santahaminan leirillä oli kolme. Heinäkuun alkupuolella lähetettiin 20 lasta kotipaikkakunnalleen ja alle 3-vuotiaat jäivät äitinsä luokse⁷.

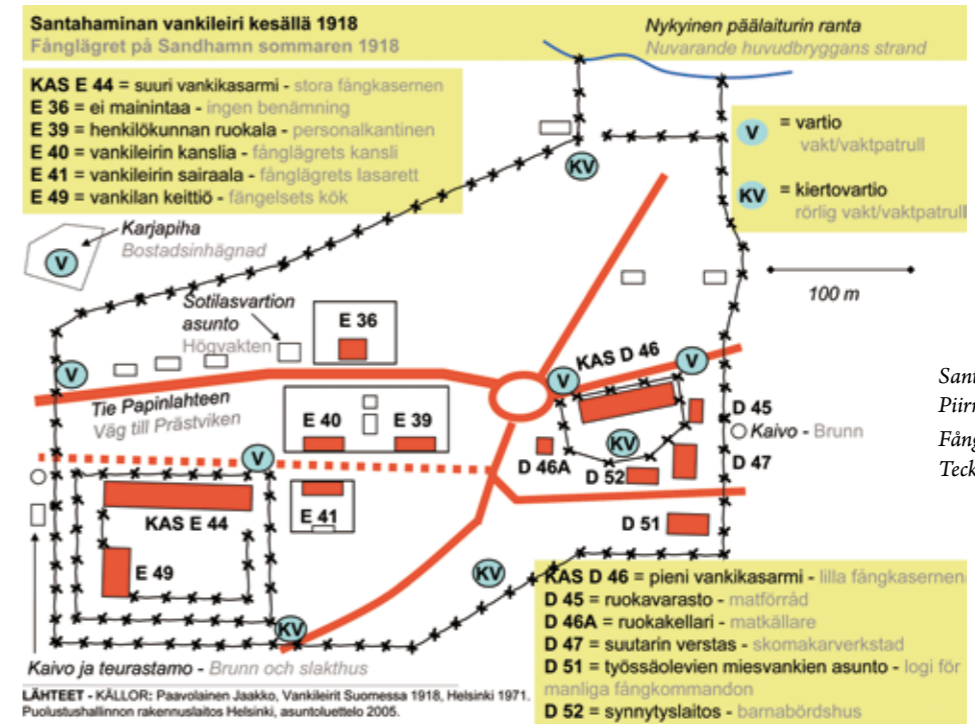
Etelä-Suomen leirien välillä jatkuivat tuhansien vankien siirrot pitkin kesää. Vankimäärän vähetessä Helsingin seudulla syksyllä 1918, vangit keskitettiin Suomenlinnaan. Santahaminan naisvankileirin toiminta loppui 24. elokuuta, jolloin viimeiset 250 vankia siirrettiin Suomenlinnaan; sairaala siirrettiin elokuun viimeisenä päivänä Suomenlinnaan.

- fängar som varit med och lastat marinminor 300,
- fängarna på Skatudden 2 720 och de fängar från Sveaborg som var med och flyttade över matförråden på Sandhamn till Sveaborg 280,
- de fängar på Skatudden som lastade materiel att skickas till fånglägret i Riihimäki 146 måltider.

Lägret hade ett eget lasarett. De fängar som i juni hämtades från lägret i Ekenäs var i mycket dåligt skick: 140 var sjuka och svaga, och 70 klassades som bäddpatienter på grund av lunginflammation, tarminflammation och/eller övrig inflammationer. De fängar som flyttats från lägret på Elisabetsgatan var vid god hälsa. De sjuka fångarnas hälsa förbättrades snabbt på Sandhamn. Fyra fängar som redan då de kom till Sandhamn varit mycket illa därän dog sotsdöden på ön, en av dem i smittkoppor ådragna i Sordavala⁵. Smittkoppspatienterna vårdades i en särskild sjukstuga som inrättats tidigare i maj på öns norra del⁶. Antalet dödsfall i Sandhamn var iöngonenfallande litet jämfört med övriga läger. Enligt berättelsen berodde det på att kvinnor hade bättre motståndskraft och att fängarna var unga. Ändå drabbades även Sandhamn av spanska sjukan i juli. En tredje sannolik orsak var att bespisningen var bättre än i de övriga lägren i Helsingfors.

Med bland fångarna var 28 barn. 15 kvinnor var gravida då de kom till lägret. De som hade små barn eller var gravida placerades i en egen byggnad. Tre förlossningar skedde i sandhamnslägret. I början av juli skickades 20 barn till sina hemorter, medan de som var yngre än tre år stannade hos sin mor⁷.

Under sommaren fortgick flyttandet av tusentals fångar mellan lägren i södra Finland. Då fångarna minskade i Helsingforsnejden hösten 1918 koncentrerades de i Sveaborg. Kvinnofånglägret i Sandhamn upphörde den 24 augusti, då de sista 250 fångarna flyttades till Sveaborg. Lasarettet flyttades till Sveaborg den sista augusti.

Santahaminan vankileiri.
Piiros Jarmo Nieminen
Fånglägret på Sandhamn.
Teckning av Jarmo Nieminen

Santahaminan hautausmaa

Helsingin leireillä kuoli yli 1 500 vankia nälkään, sairauksiin ja teloituksiin. Heidän päähautauspaikkanaan oli Santahamina. Muita hautauspaikkoja olivat Isoaari ja Malmi. Valtaosa Santahaminaan haudattavista tuotiin Suomenlinnasta, mutta myös Isoaaresta ja Katajanokan vankileiriltä sekä muualta. Isoaaren leirillä menehtyneitä haudattiin myös kuolinsaarelleen.

Kesäkuussa perustettiin Suomeen valtiorikosoikeus toimeenpanemaan vankien tutkimukset ja oikeudenkäynnit. Kuolemantuomion saaneet vangit siirrettiin Suomenlinnaan odottamaan tuomionsa toimeenpanoa. Heistä ne, jotka anoivat valtiorikosylioikeudelta armoa, siirrettiin anomuksen käsitte-lyajaksi Isoaareen.

Suomenlinnassa ammuttiin 71 kuolemantuomitua. Säilyneen valokuva-aineiston perusteella myös Santahaminassa toteutettiin teloituksia aiemmin ennen valtiorikosoikeuden päätöksiä keväällä 1918. Näistä tilanteista ja tapauksista on tämän artikkelin lähdekirjassa professori Juhani Piiloson laatima tutkimusartikkeli.

Begravningsplatsen på Sandhamn

På lägren i Helsingfors avled över 1 500 fångar i svält, sjukdomar och avrättningar. Deras huvudsakliga gravställe var Sandhamn. Övriga gravställen var Mjölö och Malm. Större delen av dem som begrovs på Sandhamn hämtades från Sveaborg, men även från Mjölö och Skatudden och andra läger. En del av dem som dog på Mjölö begrovs där.

I juni inrättades i Finland en skild domstol för statsförbrytelser för att rannsaka och döma fångarna. De fångar som dömts till döden flyttades till Sveaborg för att invänta domens verkställighet. Bland dessa flyttades de som ansökt om benådning hos överdomstolen för statsförbrytelser till Mjölö för den tid ansökan behandlades.

På Sveaborg arkebuserades 71 dödstömda. Av befintligt bildmaterial att döma skedde det våren 1918 avrättningar även på Sandhamn innan statsförbrytelsesdomstolens inrättats. Om dessa situationer och fall finns det en forskningsartikel av professor Juhani Piilonen i den bok som föreliggande artikel bygger på.

Oikeuden käyttö ennen oikeutta. Teloitus Santahaminassa keväällä 1918. Otavan arkisto.

Rättsskipning före rannsakan. Avrättning på Sandhamn våren 1918. Förlaget Otavas arkiv.

Santahaminaan haudattujen määrä on vuosikymmenten saatossa jäänyt erilaisten arvailujen ja poliittisten luulottelujen varaan. Julkisuudessa esitetyt luvut ovat vaihdelleet muutamasta ”ryssästä” kaikkiin Etelä-Suomessa kadonneisiin tuhansiin punaisiin asti. Täysin varmaa tietoa ei ole vielä nykyään, vuonna 2015.

Oman arkistotutkimuksessa esiin nousseen ongelmansa asian selvittämisessä tuo se, että osa Santahaminaan tuoduista vainajista kaivettiin ylös ja haudattiin uudelleen omaisten toimenpitein Malmi-haudausmaalle ja osa muualle. Täyttä varmuutta ei ole myöskään Helsingin vankileireillä kuolleiden vankien henkilötiedosta. Erityisen vajavaisia tiedot ovat venäläisten vankien osalta sekä niiden, jotka eivät tienneet omaa sukunimeään – jos sitä nyt olikaan – ja syntymäaikaansa. Valtiollista väestörösteriä ei tuolloin ollut, eikä monellakaan vangilla ollut minkäänlaisia henkilöpapereita mukanaan, tai he salasivat henkilöllisyytensä! Lisäksi pidätys-, karkamis- tai kurinpitotilanteissa tapahtuneet ampumiset ja samassa yhteydessä toteutetut hautaukset tai vainajien siirrot tuovat oman haasteensa tutkimukselle.

Valtioneuvoston Suomen sotatutkimukset 1914–22 -tutkimuksen (19.5.2004) mukaan Helsingin vankileireillä kuoli 1 468 henkilöä. Heistä Santahaminaan

Antalet fångar som begravdes på Sandhamn har man i årtionden bara kunnat gissa sig till eller uttrycka politiska åsikter om. De tal som lagts fram i offentligheten har varierat allt från ”några ryssar” till alla de tusentals röda som försvann i södra Finland. Inte ens idag, år 2015, har vi helt säkra uppgifter om saken.

Ett problem för sig som kommit fram vid arkivstudier är att en del av de lik som hämtades till Sandhamn grävdes upp och begravs på nytt av anhöriga på Malms begravningsplats eller andra ställen. Helt säkra kan vi inte heller vara på personuppgifterna för alla dem som dött vid fånglägren i Helsingfors. Särskilt bristfälliga är uppgifterna om ryska fångar och sådana som inte kände till sitt eget tillnamn – om något sådan förelåg – och sitt födelsedatum. Därför fanns inget statligt register, och det var inte många fångar som hade identitetshandlingar på sig, eller så ville de hålla sin identitet hemlig. En ytterligare utmaning för forskningen är de fångar som skjutits redan vid anhållan, flyktförsök eller upptuktningar och deras begravningar eller stoffflyttningar.

Enligt en av Statsrådet beställd undersökning (19.5.2004) om krigsdödsfall i Finland 1914–1922 dog det sammanlagt 1 468 personer vid fånglägren i Helsingfors. Av dem uppges 922 har begravts på Sandhamn och åtta på Mjölö. Men enligt bak-

haudatuiksi ilmoitetaan 922 ja Isosaareen kahdeksan henkilöä. Saarille kertaalleen haudattujen määrää on kuitenkin tämän artikkelin taustatutkimuksen mukaan tuntuvasti suurempi.

Marraskuussa 2005 löydettiin Sota-arkistosta 37 sivun mittainen luettelo 1918–19 Suomenlinnassa ja Isosaarella kuolleista henkilöistä, jotka oli haudattu Santahaminaan. Samassa arkistoyksikössä sijaitsee myös poliisikomisario Lehtimäen kertomus Santahaminan hautauspaikan tarkastamisesta. Listauksessa oli esitetty Santahaminaan haudattujen nimet sekä heidän kuolin- ja hautauspäivätietonsa. Asiakirja sisälsi 1 024 nimeä Suomenlinnasta ja 257 nimeä Isosaaresta. Luettelo ei kuitenkaan ole aukoton. Esimerkiksi siitä puuttuu Santahaminaan haudattuihin todistetun Algoth Tietäväisen (Algot Untolan, Irmari Rantamalan eli Maiju Lassilan) tiedot.

grundsforskningen för denna artikel är antalet som begravts på öarna kännbart större.

I november 2005 hittades i Krigsarkivet en 37 sidor lång förteckning över personer som åren 1918–19 avlidit på Sveaborg eller Mjölö och begravts på Sandhamn. I samma arkivenhet fanns också poliskommissarie Lehtimäkis rapport över en inspektion av en gravplats på Sandhamn. Listan upptar namnen på dem som begravts på Sandhamn samt deras döds- resp. begravningsdatum. Listan innehöll 1 024 namn för Sveaborg och 257 för Mjölö. Men förteckningen är inte utan luckor. Som exempel saknas uppgifter om Algoth Tietäväinen (Algot Untola, Irmari Rantamala alias Maiju Lassila), som bevisligen begravts på Sandhamn..

Johannes Kunila, som verkade som fängelsepräst vid länsfängelset i Helsingfors, samlade redan

Santahaminan hautauspaikalle pystytettiin muistomerkki ja raivattiin hautapuisto vuonna 1949. Nykyisin hautausmaa on Helsingin kaupungin rakennusviraston ja Staran hoidossa yhteistyössä Kaartin jääkäriyrykmentin kanssa. Kuva: Jarmo Nieminen, 2009. På begravningsplatsen på Sandhamn restes år 1949 ett minnesmärke, och en gravpark röjdes. Numera sköts begravningsplatsen av Helsingfors stads byggnadsverk och Stara i samarbete med Gardets Jägarregemente. Foto: Jarmo Nieminen, 2009.

Helsingin lääninvankilan pastorina toiminut Johannes Kunila keräsi tiedot ja laati luettelon Suomenlinnan vankilassa 1918–1919 kuolleista jo vankileirien toiminnan aikana, täydentäen listaa kevättälven 1919 aikana lehti-ilmoitusten ja kuulutusten perusteella. Kunilan listaan kertyi 1 410 henkilön nimet. Heidän kuolinpaikakseen oli ilmoitettu Suomenlinna, Iso-Mjölö [Isosaari], Santahamina, Katajanokka tai nimeämätön paikka. Santahaminassa ilmoitettiin kuolleeksi 13 henkilöä. Listaa säilytetään Työväen arkistossa.

1 400 vainajan rivihaudat

Yhdistämällä edellisessä luvussa esittämiä listauksien tiedot voidaan arvioida, että Santahaminaan on haudattu noin 1 400 Helsingin vankileireillä menehtynyttä vankia. Heistä suomalaisia on noin 1 200 vankia ja venäläisiä noin 200. Kyseessä on siis arvio. Edellä esitetyissä listoissa ja tietokannoissa on yhteensä noin 1 600:n Helsingin vankileireillä menehtyneen henkilön tietoja. Heistä noin 1 500:lla on tiedossa mahdollinen kuolinpäivä ja 700:lla hautauspäivä. Osa nimistä on kirjattu useampaan kertaan, osa kirjoitettu eri listoissa eri tavalla. Erityisen suuri epävarmuus on venäläisten nimien osalta. Listauksien ja tietokantojen nimitiedot eivät siis ole täysin yhtenevät, ja niiden taustalähteiden olemassaolo sekä luotettavuus ovat tarkistamatta.

Edellä esitettyä arviota tukee Hämeenlinnan lääninvankilan museossa esillä oleva lista. Kyseinen lista tai vihko oli sijainnut pölyttyneessä paperikasassa Katajanokan vankilan ullakolla. Vankilan lakkauttamisen yhteydessä vuonna 2002 mielenkiintoisen näköinen vihkonen paljastui ja se toimitettiin Hämeenlinnaan. Siellä listat laitettiin lasivetriiniin esille. Kyseessä on kirjanpito Santahaminan haudatuista. Kirjanpito kattaa haudatut elokuun 8. päivästä 1918 maaliskuuhun 1919. Listan mukaan Santahaminaan haudattiin tuona aikana 575 henkilöä. Heistä 53 oli teloitettu tai ammuttu ja 44 vainajaa palautettu omaisille. Listalla ei ole yhtään venäläistä nimeä.

Edellä kuvattujen listojen ja vihkon löytäminen vasta nyt vuosikymmenten jälkeen kertoo asian tutkimattomuudesta. Toisaalta muita dokumentteja

under fänglägrens tid in uppgifter och uppgjorde en förteckning över personer som dött i fängelset på Sveaborg 1918-19, och kompletterade sin lista under vårvintern 1919 utgående från tidningsannonser och kungörelser. Kunilas lista upptar 1 410 namn. Som dödsort har uppgivits antingen Sveaborg, Mjölö [”Stora Mjölö”], Sandhamn, Skatudden eller okänd plats. På Sandhamn uppgavs 13 personer ha dött. Listan förvaras på arbetararkivet Työväen arkisto.

Gravar på rad för 1 400

Om vi kombinerar de tal jag ovan anför kan vi göra uppskattningen att man på Sandhamn begravt omkring 1 400 fångar som avlidit i fänglägren i Helsingfors. Av dem var ca. 1 200 finländare och ca. 200 ryssar. Det handlar alltså om en uppskattning. I de förteckningar och databaser jag tidigare anför finns uppgifter för sammanlagt ca. 1 600 personer som dött vid fänglägren i Helsingfors. För 1 500 av dessa finns ett möjligt dödsdatum och för 700 ett begravningsdatum. En del av namnen har antecknats flera gånger, en del skrivits på olika sätt på listorna. Särskilt stor är osäkerheten beträffande de ryska namnen. Namnuppgifterna i listorna och databaserna stämmer alltså inte helt överens, och man har inte tagit reda på om de angivna källorna existerar eller är tillförlitliga.

Ovan anförda uppskattning får stöd av den lista som finns utställd vid länsfängelset i Tavastehus. Listan – rättare sagt häftet – ifråga hade legat i en dammig pappershög på Skatuddsfängelsets vind. I samband med att fängelset lades ned år 2002 hittades häftet och vidarebefordrades till Tavastehus. Där ställdes listorna ut i glasvitriin. Det handlar om en bokföring över dem som begravts på Sandhamn mellan 8 augusti 1918 och mars 1919. Enligt förteckningen begrovs under denna tid 575 personer på Sandhamn. Av dem hade 53 arkebuserats eller skjutits, och liken efter 44 döda skickats till sina anhöriga. Inga ryska namn finns på listan.

Att ovan anförda listor och häfte hittats först nu efter alla dessa årtionden vittnar om hur lite man forskat i saken. Å andra sidan finns det tillsvidare inga övriga dokument om i synnerhet dem som be-

Haudankaivajia Santahaminassa kesällä 1918. Kuoleman kentiltä – muistojulkaisu vuoden 1918 ajoilta. Hämeenlinna 1924. Gravgrävare på Sandhamn sommaren 1918. Källa: minnespublikationen Kuoleman kentiltä 1918. Tavastehus 1924.

Haudankaivajia Santahaminassa kesällä 1918. Kuoleman kentiltä – muistojulkaisu vuoden 1918 ajoilta. Hämeenlinna 1924.

Gravgrävare på Sandhamn sommaren 1918. Källa: minnespublikationen Kuoleman kentiltä 1918. Tavastehus 1924.

erityisesti Santahaminan hautauksista ei toistaiseksi ole olemassa – tai ehkä voisi sanoa, ettei niitä ole etsitty.

Valtiorikosoikeudet perustettiin ratkaisemaan vankien käsittelyn oikeusvaltioperiaatteen mukaisesti. Kuulustelijoita ja tutkijoita ei Suomessa kui-

gravts i Sandhamn – eller man kunde kanske säga att man inte letat efter sådana.

Statsförbrytelsesdomstolarna inrättades för att sköta behandlingen av fångarna enligt en rättsstats principer. Men det fanns inte tillräckligt mycket yrkesfolk som hade kunnandet att rannsaka och döma

tenkaan ollut riittävästi ratkomaan lähes 80 000 vangin tutkintaa. Helsingin vankileireilläkin vangit – syylliset tai syyttömät – kuolivat odottaessaan omaa oikeudenkäyntiään. Kansalaisuutensa säilyttäen heidät haudattiin arkuissa Santahaminan keskustasanteen hietikon – nykyisen Saharan – silloin puuttomana olleelle länsireunalle.

Aluksi arkut sijoitettiin venäläisten rakentamaan taisteluhautaan ja sen korsurakenteisiin. Niiden täytyessä vainajat haudattiin rivihautoihin kolmeen arkkukerrokseen ja arkut vierekkäin päiväkaivuun mittaisiin rivistöihin. Haudatut vainajat kirjattiin kaivauksen paaluihin. Rivihautojen yhteenlaskettu pituus on hieman vajaat 300 metriä. Paalu oli kyseisen rivihaudan päiväkaivuun mittainen. Seuraava hautaus tehtiin päättäen uuteen paaluun. Läpi kesän hautauspäivät olivat tiistai ja perjantai.

Valtiorikosoikeudessa kuolemaantuomitut menettivät samalla myös kansalaisluottamuksensa ikuisesti. Heitä ei haudattu numeroituun ”paalumaahan”. Santahaminan hautausmaatoiminta jatkui maaliskuuhun 1919 asti, jolloin vankileiritoiminta Suomenlinnassa loppui.

Hautausmaa ja lentokenttä

Edellä esiteltyt vuosina 2004–2006 julkisuuteen saatetut asiakirjat yhdistävät luotettavasti Santahaminan hautaukset aiemmin kiistanalaisina olleisiin Suomenlinnan ja Isoaaren vankileireillä menehtyneiden hautauksiin. Nyt voidaan varmuudella todeta, että Suomenlinnan vankileireillä kuolleet haudattiin Santahaminan keskustasanteelle, silloisen ampumaradan reunalle. Nyt asia näyttää itseltään selvältä, muuta ennen tätä tutkimusta niin ei ollut. Samoin tähän asti tarinan tasolla pysytellyt Isoaaren vankileirillä kuolleiden päähautausmaa varmistuu samaksi Santahaminan kalmistiksi. Asiakirjat eivät tosin sisällä paikkatietoa hautausmaasta, mutta yhdistämällä karttatiedot ja ilmailokuvaus aikalaiskertomuksiin mysteerio ratkeaa.

Sorakuopan ja vallien olemassaolo selvisi vuonna 2006 Ilmailuhistoriallisen lehden päätoimittaja Pentti Mannisen tuodessa allekirjoittaneelle kopian Keski-Suomen ilmailumuseosta vuoden 1928

de nästan 80 000 fångarna. En del fångar i lägren i Helsingfors – skyldiga eller oskyldiga – dog i väntan på sin egen rättegång. Men de fick behålla sitt medborgarskap och begrovs i kistor i sandmarken mitt uppe på Sandhamn – numera kallad Sahara – i dess på den tiden trädlösa västra kant.

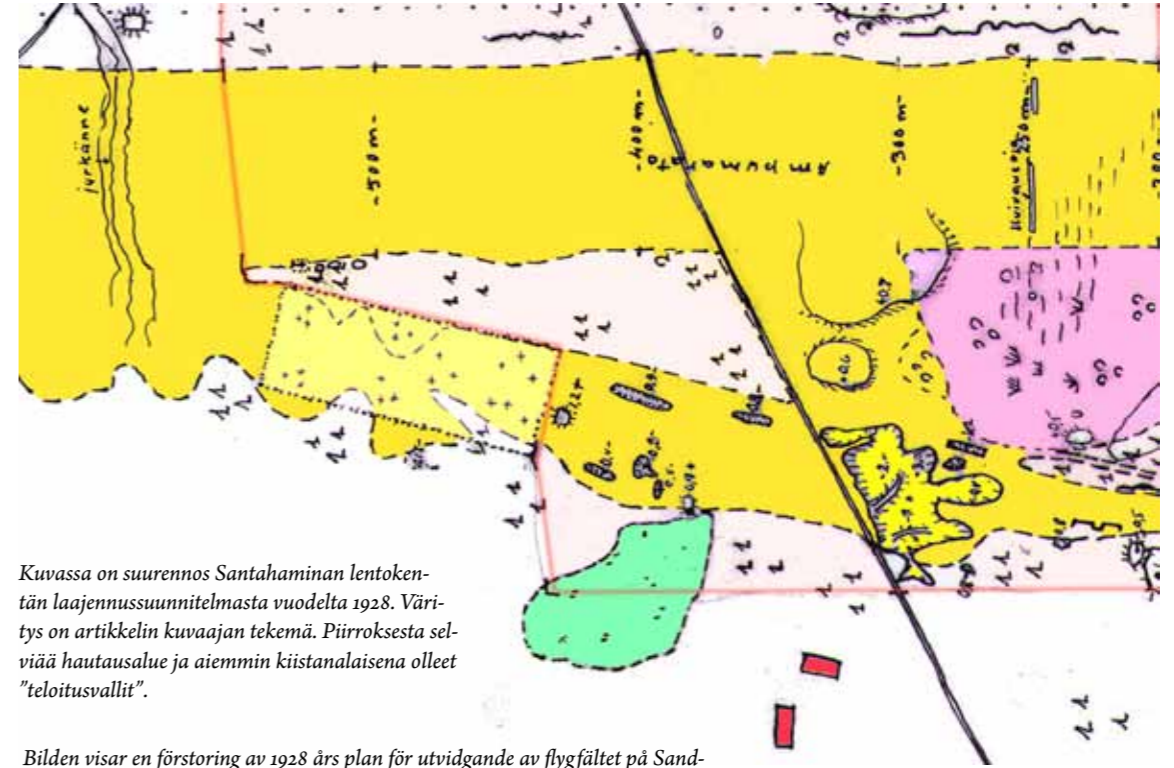
Till en början placerades kistorna i ett skyttegravssystem byggt av ryssarna. Då det blev fullt lades de döda i gravar rad i rad i tre lager kistor, och kistorna sida vid sida så långt man hann gräva under en dag. De begravdas namn antecknades på de pålar som användes vid grävningarna. Gravradernas sammanlagda längd är lite under 300 meter. En påle var lika lång som den rad gravar man hann gräva under en dag. Följande begravning gjordes så att man avslutade med en ny påle. Hela sommaren företogs begravningarna på tisdag och fredag.

De som dömts till döden av statsförbrytelse domstol miste samtidigt sitt medborgarförtroende för evigt. De begrovs inte i den numrerade ”pålade marken”. Begravningsverksamheten i Sandhamn pågick till mars 1919, då fånglägerverksamheten på Sveaborg upphörde.

Begravningsplats och flygfält

De ovan anförda dokument som gavs offentlighet åren 2004–2006 förenar tillförlitligt begravningarna på Sandhamn med de tidigare omstridda begravningarna av dem som dött i lägren på Sveaborg och Mjölö. Nu kan vi med säkerhet konstatera att de som dog i fångläger på Sveaborg begrovs på flatmarken mitt på Sandhamn, i kanten av dåvarande skjutbanan. Nu ser saken självklar ut, men före denna undersökning var det inte självklart. Samtidigt kan vi slå fast att den huvudsakliga begravningsplatsen för dem som dog på Mjölö verkligen såsom sägner säger var samma gravgård på Sandhamn. Det stämmer att dokumenten inte innehåller GIS-data om gravplatserna, men genom att kombinera kartdata och flygfoton med vittnesbörder av folk som levte då blir mysteriet löst.

Sandgropens och vallarnas existens klarnade år 2006 då Pentti Manninen, chefredaktör för lufthistoriska tidskriften Ilmailuhistoriallinen lehti gav under-

Kuvassa on suurennos Santahaminan lentokentän laajennussuunnitelmasta vuodelta 1928. Väriytyt on artikkelin kuvaajan tekemä. Piirroksista selviää hautausalue ja aiemmin kiistanalaisena olleet ”teloitusvallit”.

Bilden visar en förstoring av 1928 års plan för utvidgande av flygfältet på Sandhamn. Färgläggningen är gjord av artikelförfattaren. Ritningen visar begravningsområdet och de tidigare omtvistade ”arkebuseringsvallarna”.

Santahaminan lentokentän laajennussuunnitelmas-ta. Piirros vakuutti tutkijan joukkohaudan sijainnista. Sorakuoppaa ja valleja ei ole viimeisiksi jääneissä venäläisissä topografikartoissa vuosilta 1906 ja 1913, mutta lentokenttäsuunnitelmassa ne ovat selvästi näkyvissä hautausmaan eteläpuolella muutaman sadan metrin päässä. Piirustuksesta myös ilmeni, että juuri hautausmaan edustalla oli hiekkavalleja. Sotilasteknisesti tarkasteltuna ne liittyivät venäläisten raivaamien tykistö- ja kivääriampumaratojen suojalaitteisiin. Lisäksi kuvasta selvisi, että hautausalue sijaitti itäisellä ampumaradalla ja rajautui sen laitoihin. Rajaus vastasi vuoden 1949 rajausta, jossa muistopaikka-alue myös merkittiin aidattavaksi piikkilangalla. Samaa oli Lehtimäkikin esittänyt vuonna 1920. Siis vuoden 1918 hautaukset tehtiin tälle radalle, ja valokuvista ilmenevät teloituspaikat ampumaradan valleja vasten⁸.

tecknad en kopia av 1928 års utvidgningsplan för flygfältet på Sandhamn. Kopian var från luftfartsmuseet i Mellersta Finland. Den övertygade forskaren om massgravens läge. Sandgropen och vallarna är inte utmärkta på de sista ryska topografiska kartorna från åren 1906 och 1913, men i planen för flygfältet syns de klart synliga söder om begravningsplatsen på några hundra meters håll. Av ritningen framgick också att det just framför begravningsplatsen fanns sandvallar. Militärtekniskt hänger de samman med skyddsanordningarna för de artilleri- och gevärskjutbanor som ryssarna röjt upp. Dessutom framgick av bilden att begravningsområdet låg på den östra skjutbanan och avgränsades av dess kanter. Avgränsningen motsvarade den som gjordes 1949, där minnesplatsområdet också antecknades bli inhägnat med taggtråd. Samma sak hade även Lehtimäki föreslagit år 1920. Begravningarna år 1918 gjordes alltså på denna bana,

*Punavankeja
Santahaminassa
v. 1918.*

*Röda fångar
i Sandhamn,
1918.*

Lehtimäen raportissa kerrotaan, että arkkuja on peitetty venäläiseen taisteluhautaan, arkkuja on myös ryhmissä ja hautaus sijaitsee lähellä kasarmeja. Hautausmaan paikan siirtämistä myös esitetään, mutta päädytään arkkujen parempaan peittämiseen silloiselle paikalleen. Lisäksi esitetään, että alue aidaan piikkilangalla⁹.

Oman lisänsä ja samalla arkeologisen ongelman Santahaminan hautausmaiden alueeseen tuo, että Saharan keskiosat olivat toimineet hautauspaikkana jo aiemmin. Uusin tutkimustieto osoittaa, että vuoden 1906 Viaporin kapinassa kuolleiden satojen venäläisten sekä kapinaan osallistuneiden Kuninkaansaaren–Vallisaaren taistelussa kadonneiden suomalaisten ja venäläisten kapinallisten hautaukset sijaitsevat samaisella Saharan länsireunalla, ehkä alueen eteläosassa. Lisäksi vielä vuonna 1943 punavankihautausmaan alueelta siirrettiin ”kaksi ammuslaatikollista luuran-koja” Malmin hautausmaalle. Raskaan ilmatorjuntapatterin majoitusalueelta oli paljastunut keväällä lumien sulettua lukuisia hautauksia. ☸

JARMO NIEMINEN on tietokirjailija ja Helsingin kaupunginvaltuutettu. Artikkelit on kooste Niemisen artikkeleista teoksessa Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa ja sotaturmat 1917–1918. Nieminen toimii julkaisun taustalla olleen tutkimushankkeen, Helsingin sotaturmat 1914–1921 johtajana.

och av fotografierna framgår arkebuseringsställena mot skjutbanevallarna⁸.

I Lehtimäkis rapport berättas att man täckt ner kistor i den ryska skyttegravan, att det också fanns grupper av kistor och att begravandet skett nära kasernerna. Man föreslog också att gravfältet skulle flyttas, men kom fram till att kistorna skulle täckas bättre där de låg. Dessutom föreslogs att området skulle inhägnas med taggtråd⁹.

En extra ingrediens och samtidigt ett arkeologiskt problem i Sandhamns gravområden är att Saharas mittersta delar hade fungerat som gravplats redan tidigare. Senaste forskningsrön visar att de hundratals ryssar som dog vid upproret på Sveaborg 1906 och de finländare och ryssar som deltagit i upproret och försvunnit i striden vid Kungsholmen-Skanslandet alla begravts i densamma västra kanten av Sahara, kanske i södra delen av området. Dessutom flyttades ännu år 1943 två ammunitionslådor fulla med skelett från de röda fångarnas gravområde till Malms begravningsplats. På det tunga luftvärnsbatteriets logeringsområde hade det på våren efter snösmältningen dykt upp många gravställen. ☸

JARMO NIEMINEN är faktaskribent och medlem av stadsfullmäktige i Helsingfors. Artikeln är en sammantällning av Nieminens artiklar i verket Helsinki första världskrigets första världskriget och sotasurmat 1917–1918. Nieminen är ledare för forskningsprojektet Helsingin sotaturmat 1914–1921, som står bakom publikationen.

- 1) Nykyisin kasarmilla toimii Kaartin jääkäriyrykmentin urheilukoulu.
 - 2) Kansio 2, Suomenlinna siviilikomendantti, Vapaussota-arkisto, KA; Suomen Kuvalehti n:o 41/1918; Lehtonen, Emmi (s. 1896), haastattelu 1968, Muistitietokokoelma, KansA; Työväen muistitoimikunnan kokoelmat 541/26 (Manninen), TA; Vankileirien käyttöön vastaanotettiin Suomenlinnan leireille 356 teurasnautaa, joista teurastettiin leirien käyttöön 278 nautaa. Pieni määrä em. karjasta oli sijoitettu Isosaareen ja Melkkiin. Suomenlinnan sotavankileiri-pakkotyölaitos, Konseptit sotavankilaitokselle ja vankeinhoitohallitukselle menneistä kirjeistä 1918–1919 (Db 1). KA.
 - 3) Puolet karjasta kuului Sotavankileirin Intendentuurille ja puolet Helsingin vartiopataljoonalle sekä Karjalan rykmentille. Suomenlinnan sotavankileiri-pakkotyölaitos, Konseptit sotavankilaitokselle ja vankeinhoitohallitukselle menneistä kirjeistä 1918–1919 (Db 1). KA.
 - 4) Santahaminan vankileirin johtajan 31.8.1918 Helsingin sotavankilojen johtajalle lähettämä kertomus Santahaminan vankileirin toiminnasta. Ea 1. Suomenlinnan sotavankileirin-pakkotyölaitoksen arkisto. KA.
 - 5) ibid.
 - 6) Santahaminan tilapäissairaalaan oli aiemmin toukokuussa noin 30 isorokkoon sairastunutta, joista monet olivat saaneet tartunnan Lahden vankileiriltä. Parin viikon jälkeen elossa olleet 19 potilasta siirrettiin Suomenlinnan sairaalaan. Mäkelä 2007, 176. Nykyisin samalla paikalla sijaitsee Maanpuolustuskorkeakoulun uusin opintorakennus, Santahamina-talo.
 - 7) Kertomus Santahaminan vankileirin toiminnasta. KA.; myös Paavolainen, Jaakko (1971) Vankileirit Suomessa. Otava, 330.
 - 8) Ehdotus Santahaminan lentokenttäalueeksi. Ilm.VE 14.6.1928, Keski-Suomen ilmailumuseo, Jyväskylä.
 - 9) Ks. viite 27. PLM Keskusosasto. Sal-kirjeistö Ae3, KA. Vuoden 1919–1920 Santahaminan joukkohaudan peittämiseen liittyvässä kirjeenvaihdossa ilmenee, kuten aikalaisvalokuvissakin, että vainajat on haudattu arkuissa. Kuoleman kentiltä (1927), 249 ja Kärsimysten Teiltä (1928), 207.
- 1) Numera verkar i kasernen idrottsskolan vid Gardets Jägerregemente..
 - 2) Pärm 2, Civilkommandanten på Sveaborg, Frihetskriagsarkivet, KA, Suomen Kuvalehti nr 41/1918; Lehtonen, Emmi (s. 1896), intervju 1968, Muistitietokokoelma, KansA; Työväen muistitoimikuntasamlingar 541/26 (Manninen), TA; För fånglägrens bruk mottogs i sveaborgslägren 356 nötkreatur varav 278 slaktades för lägrens bruk. En liten del av kreaturen hade placerats på Mjölö och Melkö. Krigsfånglägret-straffarbetsinrättningen på Sveaborg, Konzept för brev skickade till krigsfångsmyndigheten och fångvårdsmyndigheten 1918-1919 (Db 1). KA.
 - 3) Hälften av boskapen tillhörde krigsfånglägrets intendentur och hälften Helsingfors vaktbataljon samt Karelens regemente. Krigsfånglägret-straffarbetsinrättningen på Sveaborg, Konzept för brev skickade till krigsfångsmyndigheten och fångvårdsmyndigheten 1918-1919 (Db 1). KA.
 - 4) Redogörelse från föreståndaren för fånglägret på Sandhamn skickad till chefen för krigsfånglägren i Helsingfors den 31.8.1918 (Kertomus Santahaminan vankileirin toiminnasta). Arkivet för krigsfånglägret-straffarbetsinrättningen på Sveaborg. KA
 - 5) ibid.
 - 6) Vid det tillfälliga lasarettet på Sandhamn fanns tidigare i maj ett 30-tal smittkoppsjuka, varav många hade fått smittan på fånglägret i Lahtis. Efter ett par veckor flyttades de 19 patienter som var vid liv till lasarettet på Sveaborg. Mäkelä 2007, 176. På samma plats står numera Försvarshögskolans nyaste undervisningsbyggnad Sandhamnshuset.
 - 7) Kertomus Santahaminan vankileirin toiminnasta. KA.; myös Paavolainen, Jaakko (1971) Vankileirit Suomessa. Otava, 330.
 - 8) Ehdotus Santahaminan lentokenttäalueeksi. Ilm.VE 14.6.1928, Keski-Suomen ilmailumuseo, Jyväskylä.
 - 9) Av den korrespondens som gällde täckandet av åren 1919–1920:s massgravar i Sandhamn framgår, såsom av fotografier från den tiden, att de döda har begravts i kistor. Kuoleman kentiltä (1927), 249 ja Kärsimysten Teiltä (1928), 207.

Helsingin sotasurmat 1917–1918

-tutkimushanke

Forskningsprojektet Krigsdöda i Helsingfors 1917–1918

Santahaminan joukkohauta oli 2000-luvun alkuvuosina laajasti esillä mediasa. Haudattujen lukumäärästä oli aluksi erilaisia arvioita lähtien muutamasta sadasta ja päätyen kaikkiin Etelä-Suomessa kadonneisiin tuhansiin punaisiin asti. Lisäksi sanalla Suomenlinna oli monta tulkintaa: se oli saari, sotilassaarten ryhmä ja vankiloiden kokonaisuus nimeltään Suomenlinnan vankila. Kesällä 1918 sillä tarkoitettiin hallinnollisesti kaikkia Helsingin vankileirejä, myös Helsingin niemellä sijainneita.

Joukkohaudan sijaintia epäiltiin. Kirjoittelussa esiintyi oletuksia, historian vääristelyä ja provosointia. Ei tiedetty, kuinka monta henkilöä Santahaminaan oli haudattu, keitä he olivat ja mihin heidät oli haudattu. Oli selvittämättä, missä laajuudessa Santahamina oli toiminut Helsingin vankileirien hautausmaana. Vuonna 1918 sisällissodan aikana ei ollut viranomaisia, jotka olisivat koonneet ja dokumentoineet tiedot Helsingin vankileireillä kuolleista ja heidän hautaamisistaan.

Uutisoinnissa esitettiin radiohiilimenetelmää hautausten iän osoittamiseksi. Vainajien henkilöllisyys haluttiin selvittää DNA-tutkimuksilla. Vaadittiin kaivauksiakin. Julkisuudessa tehtiin sängen vajain perusteiden pitkäkälle meneviä päätelmiä men-

Massgraven på Sandhamn fick stor medial uppmärksamhet i början av 2000-talet. Uppskattningen av antalet begravda varierade till en början från några hundra ända till alla tusentals rödgardister som försvunnit i Södra Finland. Ordet Sveaborg hade också flera betydelser: med namnet avsågs ön, gruppen med militära öar och ett fängelsekomplex vid namnet Sveaborgs fängelse. Sommaren 1918 avsågs med Sveaborg administrativt alla fängelser i Helsingfors, också de som låg på Helsingforsudden.

Massgravens läge betvivlades. I skrivierna förekom antaganden, förvrängning av historien och provokationer. Man visste inte hur många personer som begravts på Sandhamn, vem de var och var de hade begravts. Det hade inte utretts i vilken omfattning Sandhamn fungerat som begravningsplats för fånglägren i Helsingfors. År 1918 under inbördeskriget fanns det inga myndigheter som skulle ha sammanställt och dokumenterat uppgifterna om dem som avlidit i fånglägren i Helsingfors och om deras begravning.

I nyheterna föreslogs radiokolmetoden för att data begravningarna. Man ville utreda de avlidnas identitet med hjälp av DNA-undersökningar. Det framlades också yrkanden på utgrävningar. I offent-

neisyydestä. Haluttiin kertoa, että armeija on salanut synkän menneisyytensä. Jatkosodan teloituskastakin puhuttiin. Muutamaa vuotta myöhemmin huhut vain voimistuivat, ja kansalaismielipiteen rauhoittamiseksi valtioneuvoston oli rahoitettava kaivaukset Lappeenrannan Huhtiniemessä.

Asian selvittämisessä oli monia ongelmia. Osa Santahaminan vainajista kaivettiin ylös vuonna 1918, ja omaiset hautasivat heidät Malmin hautausmaalle ja osin muualle. Helsingin vankileireillä kuolleiden vankien henkilötiedoista ei ollut täyttä varmuutta. Eriytyisen vajavaisia olivat tiedot venäläisistä vangeista ja heistä, jotka eivät tienneet omaa sukunimeään – jos sitä nyt olikaan – ja syntymäaikaansa. Valtiollista väestörekisteriä ei vielä ollut eikä monella vangilla ollut minkäänlaisia henkilöpapereita mukanaan. Lisäksi pidätys-, karkaamis- tai kurinpitotilanteissa oli tapahtunut ampumisia ja vainajia oli siirretty.

Vuonna 2005 Santahamina-seura otti näkyvän roolin Santahaminan hautausmaa-asiassa. Yhdistys seurasi yleistä keskustelua, analysoi sitä ja tuki kaupunginvaltuutettu Yrjö Hakasen aloitetta Santahaminan punavankimuistopaikan tutkimiseksi ja kehittämiseksi. Hakanen kutsui koolle kaupunginmuseon, kaupunginarkiston ja Helsingin kaupungin historiatoimikunnan edustajien palaverin, johon allekirjoittanut osallistui Santahamina-seuran ja kokouksen puheenjohtajana. Santahaminassa pidetyssä tilaisuudessa luotiin lähtökohdat Santahaminan vankileirin ja hautausmaan historian selvittämiseksi ja hauta-alueen kehittämiseksi.

Toukokuussa 2005 Hakanen teki aloitteen Santahaminan joukkohaudan selvittämisestä ja kehittämisestä. Aloitteen allekirjoitti 44 valtuutettua.

– – esitämme, että kaupunginhallitus osoittaa kaupunginjohtajan toimialan varoista määrärahan vuosien 1918–1919 Santahaminan joukkohaudan historian selvittämisen tukemiseen ja joukkohaudan muistopaikan kehittämiseen yhteistyössä työväenjärjestöjen, museoviraston ja puolustusvoimien kanssa.

”Toivon, että tuon ajan arkistot tutkitaan entistä tarkemmin ja pyritään samalla selvittämään, ketkä joukkohautaan ovat aikoinaan päätyneet”, Yrjö Hakanen kertoi Helsingin Sanomien haastattelus-

ligheten gjordes på mycket bristfälliga grunder långtgående slutledningar om det förflutna. Man ville berätta att armén skulle ha dolt sitt dunkla förflutna. Det talades även om avrättningar under fortsättningskriget. Något år senare fick ryktena ny kraft och för att lugna ner den allmänna opinionen måste statsrådet finansiera utgrävningar i Huhtiniemi i Villmanstrand.

Utredningarna stötte på många problem. En del av de avlidna i Sandhamn grävdes upp 1918 och de anhöriga begravde dem på Malms begravningsplats och delvis på andra ställen. Det rädde inte full säkerhet om personuppgifterna av de fångar som dött i fånglägren i Helsingfors. Särskilt bristfälliga var uppgifterna om de ryska fångarna och om dem som inte kände till sitt efternamn – om de nu hade ett – och sitt födelsedatum. Ett statligt befolkningsregister fanns ännu inte och många fångar hade inga identitetspapper med sig. Dessutom hade det skett skjutningar i samband med arresteringar, flykter och disciplinära åtgärder och avlidna hade flyttats.

År 2005 intog Sandhamnsällskapet en synlig roll i frågan om begravningsplatsen på Sandhamn. Föreningen bevakade den offentliga debatten, analyserade den och understödde stadsfullmäktigeledamoten Yrjö Hakanens motion om att undersöka och utveckla minnesplatsen för tillfångatagna rödgardister på Sandhamn. Hakanen sammankallade ett möte med stadsmuseet, stadsarkivet och representanter för Helsingfors stads historiekommitté. Undertecknad deltog på mötet som ordförande för Sandhamnsällskapet och mötet. Vid mötet som hölls på Sandhamn fastställdes utgångspunkterna för utredningen av historien för fånglägret och begravningsplatsen på Sandhamn och för utvecklingen av gravområdet.

I maj 2005 framställde Hakanen en motion om att utreda och utveckla massgraven på Sandhamn. Motionen undertecknades av 44 fullmäktigeledamöter.

– – vi föreslår att stadsstyrelsen anvisar ett anslag från stadsdirektörsrotelns medel för att stödja utredningen av historien för massgraven på Sandhamn från åren 1918–1919 och för att utveckla minnesplatsen för massgraven i samarbete med arbetarorganisationer, museiverket och försvarsmakten.

”Jag hoppas att arkiven från denna tid undersöks noggrannare än hittills och att man samtidigt försö-

sa 13.10.2005. Kaupunginhallitus suhtautui aloitteeseen positiivisesti mutta ei myöntänyt esitettyä rahoitusta.

Asukasyhdistys yhdisti uusimmat tiedot Santahaminaan haudatuista ja informoi asiasta Maanpuolustuskorkeakoulun, Kaartin jääkäriyrykmentin, pääesikunnan ja puolustusministeriön johtoa. Aiheesta pidettiin puolustusministeriön järjestämä tiedotustilaisuus Sota-arkiston tiloissa marraskuussa 2005. Tilaisuudessa allekirjoittanut julkaisi Sota-arkiston asiakirjalöydöt ja Santahamina-seuran kokoamat uusimmat tiedot joukkohaudasta. Yhdistyksen hallitus oli jo käynnistänyt maastotutkimukset ja muistomerkin kunnostamisen vuosikymmenien patinasta.

Hakanen uudisti aloitteen yhdessä valtuutettu Tero Tuomiston kanssa keväällä 2006. Tulos oli sama kuin edellisessä aloitteessa: ymmärrystä, mutta ei todellista tukea. Tulevaa tutkimushanketta vauhdittivat aloitteiden tekijöiden ja tutkimusryhmän johtajan yhteiskäynnit apulaiskaupunginjohdajien I.-C. Björklundin (2006) ja Tuula Haataisen (2008) luona keskustelemassa tutkimushankkeen merkityksestä ja sen tarvitsemasta tuesta.

Vuodenvaihteessa 2006–2007 Helsingin kaupungin tietokeskuksen johtaja Asta Manninen pyysi allekirjoittanutta laatimaan tutkimussuunnitelman ja käynnistämään tutkimustyön Helsingissä ensimmäisessä maailmansodassa sotaturmissa menehtyneistä. Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää Venäjän vallankumouksen ja Suomen sisällissodan tapahtumissa nykyisen Helsingin alueella kuolleiden tai haudattujen henkilöiden kuolin- ja hautaus-tiedot sekä niihin liittyvät tapahtumat.

Yhteistyössä tietokeskuksen erikoistutkijan ja kaupungin historiatoimikunnan sihteerin Carl-Magnus Roosin kanssa selkeytettiin tutkimushanketta täydentämään 2000-luvun alussa julkaistua professori Heikki Ylikankaan johtamaa Suomen sotaturmat 1914–22 -tutkimusta. Tutkimushankkeen haluttiin myös laajemmin tuovan uutta tietoa vuosien 1918–19 Suomen vankileirin välisestä ja Helsingin leirien sisäisestä toiminnasta.

Helsingin sotaturmat -tutkimushanke todettiin aiempien vuosien kokemusten perusteella yhteiskunnallisesti tärkeäksi. Julkaistavat tiedot vähen-

ker reda ut vem som hamnade i massgraven”, berättade Yrjö Hakanen i en intervju i Helsingin Sanomat den 13 oktober 2005. Stadsstyrelsen förhöll sig positivt till motionen men beviljade inte den föreslagna finansieringen.

Boendeföreningen sammanförde de senaste uppgifterna om dem som begravts på Sandhamn och informerade ledningen för Försvarshögskolan, Gardets jägarregemente, huvudstaben och försvarsministeriet om detta. Ett informationsmöte om detta ordnades av försvarsministeriet i Krigsarkivets lokaler i november 2005. På mötet offentliggjorde undertecknad dokumentfynden från Krigsarkivet och de senaste uppgifterna om massgraven som sammanställts av Sandhamnsällskapet. Föreningens styrelse hade redan inlett terrängundersökningar och börjat rusta upp minnesmärket som under årtiondenas lopp fått en beläggning på ytan.

Hakanen förnyade sin motion tillsammans med fullmäktigeledamot Tero Tuomisto våren 2006. Detta gav samma resultat som förra gången: förståelse men inget konkret stöd. Det kommande forskningsprojektet påskyndades av motionärernas och forskningsgruppens ledares gemensamma besök hos biträdande stadsdirektörerna I.-C. Björklund (2006) och Tuula Haatainen (2008), där man diskuterade forskningsprojektets betydelse och stödet som det behövde.

I årsskiftet 2006–2007 bad direktören för Helsingfors stads faktacentral Asta Manninen undertecknad att utarbeta en forskningsplan och inleda forskningsarbetet kring krigsdödsfallen i Helsingfors under första världskriget. Syftet med undersökningen var att reda ut personuppgifterna och uppgifterna om begravingen av personer som avlidit i det nuvarande Helsingforsområdet i samband med den ryska revolutionen och det finska inbördeskriget samt händelserna i samband med dödsfallen.

I samarbete med faktacentralens specialforskare och sekreteraren för stadens historiekommitté Carl-Magnus Roos förtydligades forskningsprojektet till att komplettera undersökningen Krigsdöda i Finland 1914–22 som gjorts under ledning av professor Heikki Ylikangas och publicerades i början av 2000-talet. Man ville även att forskningsprojektet

täisivät – ehkä jopa poistaisivat – suomalaisten ja erityisesti helsinkiläisten jo kohta vuosisadan vallinnutta epätietoisuutta Venäjän vallankumouksen ja Suomen sisällissodan tapahtumista, kuolemista ja vankileireistä Helsingissä. Tärkeää oli myös selvittää suljettujen sotilassaarten hautauksien ja hautapaikkojen historia. Hanke myös selvittäisi sadoille suvuille, ehkä enemmillekin, esivanhempien viimeiset hetket ja hautaukset. Kansalaispalaute vahvisti asian merkityksen. Palautteet myös edistivät tutkimusta. Helsinki-tutkimus rohkaisee Suomen muita paikkakuntia tutkimaan omaa paikallishistoriaansa Suomen sisällissodan ja sen jälkeisten vankileirien ajoilta.

Tutkimushankkeen vauhdittamiseksi järjestivät Santahamina-seura ry ja Demokraattinen Sivistysliitto yhteistyössä Maanpuolustuskorkeakoulun kanssa huhtikuussa 2008 Santahaminassa Helsingin vankileirin 90-vuotisjuhlaseminaarin, vankileirierroksen ja muistotilaisuuden hautausmaalla. Maanpuolustuskorkeakoulun suuressa auditoriossa oli 250 kuulijaa: tutkijoita, opiskelijoita, vasemmistopuolueiden jäseniä, punakaartilaiden jälkeläisiä, paljon santahaminalaisia sekä muita henkilöitä. Tapahtuma oli ilmeisesti suurin vuoden 1918 tapahtumien muistotilaisuus Santahaminassa 50 vuoteen. Symbolisesti merkittävä ele oli järjestäjien yhdessä laskema seppelä haudalle.

Syyskuussa 2008 vietettiin Helsingin vankileireillä menehtyneiden 90-vuotismuistojuhla Suomenlinnassa. Muistotilaisuudessa oli kutsuvieraina valtioneuvoston ja Helsingin yliopiston edustajia sekä Suomen kirkon ja Helsingin kaupungin johtoa. Muistojuhlissa puhuivat arkkkipiispa Jukka Paarma ja ministeri Tuija Brax. Mieleenpainuvien oli kuitenkin kansanedustaja Erkki Tuomiojan pitämä punavangin omaisen puhe, joka kuvastaa hyvin miten vuoden 1918 tapahtumia muistellaan nyky-Suomessa:

– – Vuoden 1918 sota jätti suomalaisen yhteiskuntaan syvät haavat, joita sodan muisteleminen vielä pitkään ylläpiti. Jokaista sodan kymmenvuotispäivää on muisteltu erilaisissa olosuhteissa ja tunnelmissa. Nyt 90 vuoden jälkeen voidaan vuoden 1918 sotaa muistella vapautuneemmin ja aidosti yhtenäisemmin kuin koskaan aikaisemmin. Tähän on vaikuttanut ajan kulku ja se,

skulle ge ny kunskap om verksamheten mellan fånglägren i Finland och den interna verksamheten vid fånglägren i Helsingfors åren 1918–19.

Forskningsprojektet Krigsdöda i Helsingfors konstaterades på basis av tidigare års erfarenheter ha samhällelig betydelse. Informationen som skulle publiceras skulle minska – kanske till och med eliminera – den snart sekellånga ovissheten bland finländare och i synnerhet Helsingforsbor om händelserna under den ryska revolutionen och det finska inbördeskriget, dödsfallen och fånglägren i Helsingfors. Det var också viktigt att klarlägga historien för begravningsarna och begravningsplatserna på de avspärrade militäröarna. Kanske kunde projektet även skapa klarhet kring förfädernas sista stunder vid livet och begravingar för hundratals familjer, eventuellt fler. Medborgarnas respons bekräftade vikten av detta. Responsen förde också forskningen framåt. Helsingforsforskningen uppmuntrar andra finländska kommuner att undersöka sin egen lokalhistoria under tiden för det finska inbördeskriget och fånglägren efter kriget.

För att ge fart åt forskningsprojektet ordnade Sandhamnsällskapet och Demokratiska Bildningsförbundet i samarbete med Försvarshögskolan i april 2008 på Sandhamn ett seminarium för Helsingfors fånglägers 90-årsjubileum, en rundvandring på fånglägren och en minnestund på begravningsplatsen. I Försvarshögskolan stora auditorium satt 250 åhörare: forskare, studenter, medlemmar i vänsterpartierna, ättlingar till rödgardister, många Sandhamnsbor och andra. Evenemanget var uppenbarligen den största minneshögtidligheten för händelserna under 1918 på Sandhamn på femtio år. En gest med stor symbolisk betydelse var kransnedläggningen på graven som arrangörerna utförde tillsammans.

I september 2008 firades på Sveaborg 90-årsjubileet till minne av dem som avlidit på fånglägren i Helsingfors. Bland de inbjudna gästerna till minneshögtidligheten fanns representanter för statsrådet och Helsingfors universitet samt representanter för finska kyrkans och Helsingfors stads ledning. På minneshögtiden talade ärkebiskop Jukka Paarma och minister Tuija Brax. Det mest anslående var dock riksdagsledamot Erkki Tuomiojas tal från en anhängig till en tillfångatagen rödgardist, vilket väl beskriver hur 1918 års

että sisällissotaan liittyviä tulkintoja ja kannanottoja on vaikea enää millään mielekkäällä tavalla liittää tämän ajan suomalaisia koskettaviin yhteiskunnallisiin kysymyksiin tai osapuolijakoihin.

– – Meillä ei Suomessa ole kuitenkaan aihetta syylisten etsimiseen tai tuomitsemiseen, ei liioin keinotekoisii anteeksipyyntöihin ja anteeksiantoihin. Se, mitä edelleen tarvitsemme, on oikeata tietoa tapahtumista ja tämän tiedon tunnetuksi tekemistä, tunnustamista ja tunnustamista. Vielä enemmän tarvitsemme tietoihin ja inhimillisiin arvoihin pohjautuvaa yhteistä ymmärrystä. Ja ennen kaikkea tarvitsemme sitoutumista siihen, että teemme kaikkemme, etteivät sen kaltaiset tapahtumat, joiden yksiä uhreja olimme Suomenlinnan muistotilaisuudessa kunnioittamassa, voi enää missään päin maailmaa toistua ja jatkua ilman, että niihin puututaan kaikin käytettävissä olevin inhimillistä kärsimystä vähentävin toimin.

Vuodesta 2009 alkaen tutkimushanke sai tukea kaupungin historiatoimikunnalta ja tietokeskukset. Punavankileirien historian selvittäminen kirjattiin syksyllä 2009 kaupungin seuraavan vuoden budjetin perusteluihin, ja budjettiin sisällytettiin ensi kertaa määräraha tähän tarkoitukseen.

Tietokeskuksen avulla palkattiin seuraavina kesinä Helsingin yliopiston historian laitoksen opiskelijoita keräämään tietoja Helsingin vankileirien vankikortistoista, seurakuntien hautauskortistoista sekä erilaisista uusista listauksista, jotka olivat nousseet julkisuuteen hankkeen aikana.

Opiskelijoista Tuukka Pirttilahti ja Ilkka Jokipiä jatkoivat selvitystyötään pro graduina Helsingin vankileireistä. Työn tulokset esitellään nyt julkaistavan kirjan artikkeleina. Harry Halén jakoi tietonsa Venäjän vuoden 1917 vallankumouksen upseerisurmista ja venäläisistä kesän 1918 Helsingin vankileireillä. Tauno Tukkinen selvitykset punakaartilaisten rintamatappioista ja Helsinkiin hautaamisesta liittyvät Helsingin kevään 1918 hautauksiin Mäntymäelle ja Malmille. Tuomas Hopun ja Aapo Roseliuksen artikkelit kertovat Helsingin punakaartien sotatiestä ja kohtalosta rintamalla sekä taistelusta Helsingistä. Jukka Mattila kirjoittaa Helsingin valkokaartista ja Kari Kuusela saksalaisiin lähteisiin perustuen Helsingin valtauk-

händelser år ihågkomna i dagens Finland:

– – *Kriget 1918 lämnade djupa sår i det finländska samhället, som minnena av kriget höll öppna ännu en lång tid. Varje tioårsdag för kriget har mints i olika förhållanden och stämningar. Nu efter 90 år kan vi minnas 1918 års krig friare och med mer sammanhållning än någonsin tidigare. Detta är resultat av att en lång tid har gått och att det är svårt att på något meningsfullt sätt längre koppla tolkningar av och ställningstaganden om inbördeskriget till några sådana samhällsfrågor eller uppdelning av parter som berör dagens finländare.*

– – *Vi i Finland har emellertid inget behov av att söka eller döma skyldiga och inte heller av att framföra konstlade ursäkter och förlätelser. Det som vi fortfarande behöver är korrekt information om händelserna och att denna information sprids, identifieras och erkänns. Ännu mer behöver vi en gemensam förståelse som bygger på kunskap och mänskliga värderingar. Och framför allt behöver vi engagera oss i att göra allt vi kan för att händelser lik de, vars ena offer vi visade vår respekt för vid minnesfesten i Sveaborg, inte kan upprepas och fortgå någonstans i världen utan att vi ingriper i dem med alla medel som minskar det mänskliga lidandet.*

Från och med 2009 fick forskningsprojektet stöd av stadens historiekommitté och faktacentral. Utredningen av historien för fånglägren för rödgardister nedtecknades 2009 för första gången i motiveringen för stadens budget för det kommande året och i budgeten inkluderades för första gången ett anslag för detta.

Med hjälp av faktacentralen anställdes under de följande somrarna studenter från Helsingfors universitets institution för historia för att samla in uppgifter från kortregister för fånglägren i Helsingfors, församlingars kortregister för begravingar och olika slags nya listningar som dykt upp i offentligheten under projektet.

Studerandena Tuukka Pirttilahti och Ilkka Jokipiä fortsatte sitt utredningsarbete i sina pro gradu-avhandlingar om fånglägren i Helsingfors. Resultaten av deras arbete presenteras nu som artiklar i boken som publiceras. Harry Halén delade med sig av sin kunskap om döden av officerare i samband med den ryska revolutionen 1917 och om ryssar i fånglägren i

sesta huhtikuussa 1918. Veronika Shensinin katsaus suomalaisten venäläistaustaisiin perheisiin kohdistamasta terrorista valaisee sisällissodan jälkeisiä vaikeita aikoja Helsingissä. Santahaminassa tapahtuneet teloitukset ennen virallisia oikeuden päätöksiä avautuvat kaikessa karuudessaan Juhani Piilosen artikkelissa. Sari Näre kertoo 1910-luvun nuorisoliikkeestä, sakilaisista, ja Jenni Kirves sodan arvista ja hävinneen puolen muistamisen vaikeudesta.

Tammikuun 1918 vallankaappauksen jälkeen punaiset järjestivät nopeasti Helsingin kansanhuollon ja hallinnon. Punaisen Helsingin historia avautuu mielenkiintoisella tavalla Laura Kolben artikkelissa ja siviiliväestön kohtalo laajemminkin ensimmäisen maailmansodan Helsingissä Samu Nyströmin kertomana. Oma erikoistumiseni koskee tietokantaa menehtyneistä sekä Santahaminan hautausmaahan liittyvää arkisto-, paikka- ja muistitietoa. Jarkko Kempin artikkeli Helsingistä maailmansodassa antaa tapahtumille kehikset.

500-sivuisen teoksen graafisen ilmeen on suunnittelut ja kirjan taitannut Jussi Leppänen. Hänen persoonallinen otteensa vahvistaa kirjan sanomaa upealla tavalla. Seppo Rustanius on valinnut yli 300 valokuvaa kymmenistä yksityisistä ja julkisista arkistoista. Rustanius on vuosiin 1917 ja 1918 parhaiten perehtyneitä dokumentaristeja Suomessa; kirjaan on löydetty merkittävä määrä aiemmin julkaisemattomia kuvamateriaalia. Tekstien selkeyttämisestä on huolehtinut Lisse Tarnanen.

Osoitan nöyrän kiitoksen hankkeen alullepanijoille, kirjan tekijöille sekä Helsingin kaupungin tietokeskuksen johtajalle Asta Manniselle ja erikoistutkija Carl-Magnus Roosille hankkeen mahdollistamisesta. Oman kiitoksensa ansaitsevat Santahamina-seuran vapaaehtoiset ja puolustusvoimien suorittamat Santahaminan hautausten maaperätutkaukset. ☺

JARMO NIEMINEN on tietokirjailija ja everstiluutnantti evp.

JARMO NIEMINEN är faktaboksförfattare och överstelöjtnant mst.

Helsingfors sommaren 1918. Tauno Tukkinen utredningar av rödgardisternas förluster på fronten och begravingar av rödgardister i Helsingfors har en koppling till begravingarna i Helsingfors våren 1918 som utfördes i Tallbacka och Malm. Tuomas Hoppus och Aapo Roselius artiklar berättar om helsingforsiska rödgardisters krigsväg och öden på fronterna samt om kampen om Helsingfors. Jukka Mattila skriver om de vita i Helsingfors och Kari Kuusela om intagandet av Helsingfors i april 1918, främst baserat på tyska källor. Veronika Shensins översikt över den terror som finländare utsatt ryska familjer för belyser de svåra tiderna efter inbördeskriget i Helsingfors. Avrättningarna på Sandhamn före officiella domstolsbeslut öppnas i all sin grymhet i Juhani Piilonens artikel. Sari Näre berättar om ungdomsrörelsen ”sakilaiset” på 1910-talet och Jenni Kirves om ärrer efter kriget och om hur förlorarsidans minnen tystades ned.

Efter kuppen i januari 1918 ordnade de röda snabbt folkförsörjning och administration i Helsingfors. Det röda Helsingfors historia öppnas på ett intressant sätt i Laura Kolbes artiklar och civilbefolkningens öden i Helsingfors under första världskriget i ännu bredare utsträckning i Samu Nyströms beskrivning. Mitt eget specialområde är databasen om de avlidna samt arkiv-, plats- och minnesdata i anslutning till begravingarna på Sandhamn. Jarkko Kemppis artikel om Helsingfors i världskriget ramar in händelserna.

Den grafiska designen av det 500-sidiga verket är skapad av Jussi Leppänen som även gjort ombrytningen. Hans personliga stil stärker bokens budskap på ett fint sätt. Seppo Rustanius har valt fler än 300 fotografier från tiotals privata och offentliga arkiv. Rustanius är en av Finlands bäst bevandrade dokumentärfilmare när det gäller åren 1917 och 1918. I boken ingår en ansenlig mängd bildmaterial som inte publicerats tidigare. Texterna har förtydligats av Lisse Tarnanen.

Jag riktar ett ödmjukt tack till dem som sjösat projektet, bokens upphovsmän och Helsingfors stads faktacentrals direktör Asta Manninen samt specialforskare Carl-Magnus Roos för att de gjort detta projekt möjligt. Ett tack förtjänar också de frivilliga från Sandhamnsällskapet och försvarsmakten som utfört markundersökningarna av begravingarna på Sandhamn. ☺

Mentaliteettien törmäys Helsingin valtuustossa sisällissodan jälkeen?

Äänioikeusuudistus tuo politiikan liikemäisesti johdettuun kunnallishallintoon

Mentalitetskrock i Helsingforsfullmäktige efter inbördeskriget?

Rösträttsreformen tog in politiken i en affärsmässigt ledd kommunalförvaltning

Helsingin kaupunginvaltuuston istunto pörssisälissa, Fabianinkatu 14. Kuva: Olof Sundström, Helsingin kaupunginmuseo

Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus kunnallisissa vaaleissa toteutettiin useiden vuosien vireillä olon jälkeen vuonna 1917. Kunnallislakiuudistukset vietiin läpi levottomissa oloissa vain muutama kuukausi ennen sisällissodan puhkeamista, ja vaikka kunnallislakeihin tehtiin muutoksia 1918 sodan jälkeen, ei yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen pohjautuvasta järjestelmästä luovuttu. Tämä tuli merkitsemään sitä, että hyvin nopeasti sisällissodan jälkeen työväestön edustajat pääsivät osalliseksi kunnallisesta päätöksenteosta. Artikkelissa pohditaan, millaiselta pohjalta ja minkälaisin kunnallislainsäädännöllisin edellytyksin työväestön ja porvarillisten ryhmien edustajat kohtasivat toisensa Helsingin kaupunginvaltuustossa pian sisällissodan jälkeen.

Efter att i flera år varit på tapeten infördes år 1917 en allmän och lika rösträtt vid kommunala val. Kommunallagsreformerna genomfördes under oroliga omständigheter bara några månader innan inbördeskriget bröt ut, och trots att förändringar gjordes i kommunallagarna efter kriget år 1918 höll man fast vid ett system grundat på allmän och lika rösträtt. Detta kom att innebära att arbetarbefolkningens företrädare mycket snart efter inbördeskriget blev delaktiga i det kommunala beslutsfattandet. Artikeln dryftar på vilken grund och under vilka kommunallagstiftningsmässiga betingelser företrädarna för arbetarbefolkningens och de borgerligas grupperingar möttes i Helsingfors fullmäktigförsamling strax efter inbördeskriget.

Kunnallinen äänioikeus oli ollut selvästi jäljessä ajastaan sen jälkeen, kun yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli toteutunut eduskuntauudistuksen myötä valtiollisella tasolla vuonna 1906.

Sosiaalidemokraattien ajama ajatus yhtäläisestä kunnallisesta äänioikeudesta oli hyväksytty vuoden 1905 suurlakon jälkimainingeissa myös porvarillisissa puolueissa, mutta kiistaa ja epäilyksiä nostatti kysymys siitä, miten kuntataloutta hoidettaisiin omistamattomien luokkien päästessä valtaan (Soikkanen 1966, 442-4).

Den kommunala rösträtten hade klart blivit efter sin tid då en allmän och lika rösträtt blivit verklighet på riksplanet i och med den nya lantdagsordningen år 1906. Socialdemokraternas tanke om en för alla likadan kommunal rösträtt hade godkänts i efterdningarna av 1905 års strejk även av de borgerliga partierna, men tvister och tvivel uppstod om hur kommunalekonomin skulle skötas när de icke-ägande klasserna kom till makten (Soikkanen 1966, 442-4).

Huoli kuntatalouden järkevästä hoidosta näkyi selvästi myös Helsingin kaupunginvaltuuston lausunnossa koskien senaatin vuonna 1907 asettaman kunnallislakikomitean mietintöä:

”Kunnaneduskunnan päätehtävänä on päättää kunnan taloudellisista asioista, ensi sijassa kunnan menoista, kun taas kansaneduskunnan tehtävät varsinaisesti koskevat valtiollisia ja sivistyksellisiä eli yleensä katsoen aatteellisia kysymyksiä. Sitä paitsi on toisen valtiomahdin vahvistuksenkielto oikaisukeinona kansaneduskunnan ajattelemattomia päätöksiä vastaan, kun taas meidän kunnallisenitsehallintomme perusteet eivät salli hallitusvallan hallintoviranomaisten kautta puuttua kuntien asioihin muuta kuin poikkeustapauksissa. Äänioikeus kunnan asioissa ei suinkaan ole mikään yleinen inhimillinen tai kansalaisille kuuluva oikeus vaan oikeus, joka positiivisen lain säännösten perusteella annetaan henkilöille, joilla on tarpeeksi arvostelukykyä voidakseen käyttää sitä kaikkien yhteiseksi parhaaksi. Tähän saakka on tavallisesti sitä henkilöä pidetty pätevimpänä arvostelemaan kunnan asioita, joka parhaiten on osoittanut voivansa hoitaa omiaan, ja sen vuoksi on, vaikkakin määrätyillä rajoituksilla, annettu kunnan jäsenille äänioikeutta suorassa suhteessa siihen tuloon, josta hän maksaa veroa kunnalle.” (Kuusanmäki 1983, 72-73)

Työväestön näkökulmasta taas varallisuuteen pohjautuva pätevyys hoitaa kunnan asioita yhteiseksi parhaaksi oli kyseenalaista. Helsingin työväenyhdistyksen vuoden 1916 toimintakertomuksessa kirjoitettiin, että ”varakkain käsissä olevain kunnallishallintojen rikollinen leväperäisyys on saattanut useiden tarveaineiden, kuten halkojen, ruokatarpeiden ym. saannin suorastaan uhatuksi” ja lisäksi kunnallisia viranomaisia syytettiin vuokratiskonnan laajentumisesta, minkä seurauksena asukijärjestelmä oli laajentunut lisäten työläiskotien asumisahtautta (Tuomisto 1984, 248).

Kunnallislainsäädännön demokratisointi saattoi edellä mainittujen äänten edustajat saman päätöksentekoeleman jäseniksi, Helsingin kaupunginvaltuustoon, vuoden 1919 alussa.

En omsorg om att kommunekonomin skulle skötas vettigt syntes klart också i Helsingfors stadsfullmäktiges utlåtande om ett betänkande från den kommunallagskommitté som Senatens tillsatt år 1907.

Utlåtandet hävdar att ”kommunalrepresentationen har hufvudsakligen till uppgift att fatta beslut i kommunens ekonomiska angelägenheter, främst om utgifter för kommunen, medan folkrepresentationens uppgifter väsentligen hänför sig till frågor af politisk och kulturell, eller öfverhufvudtaget ideell beskaffenhet. Dessutom finnes mot förhastade beslut af folkrepresentationen ett korrektiv i den andra statsmaktens sanktionsvägrar, medan grunderna för vår kommunala själfstyrelse icke medgifva regeringsmakten genom de administrativa myndigheterna att annorledes än i undan tagsfall ingripa i kommunernas angelägenheter”. Man tyckte att rösträtten ”i kommunala angelägenheter ingalunda är någon allmänt mänsklig eller medborgerlig rätt, utan en befogenhet, som i grund af bestämmingar i positiv lag tilldelas personer med tillräckligt omdöme att kunna utöfva den till allas gemensamma bästa. ... Härtillys har man vanligen ansett att den person egt största kompetens att bedöma de kommunala angelägenheterna, som bäst visat sig kunna värda sina egna, och förty, om ock med vissa begränsningar, tilldelat kommunens medlemmar rösträtt i direkt proportion till den inkomst, för hvilken de skatta till kommunen.” (Ur Hfors stfge, utlåtande 26.5.1908, finns i Senatens civil expeditionens arkiv, brevdokument nro 10/327 KD 1908; Ea: 150. På finska i Kuusanmäki 1983, 72-73).

Ur arbetarbefolkningens synvinkel var det tveklaktigt att kompetensen för skötande av kommunens ärenden byggde på förmögenhet. I verksamhetsberättelsen för arbetarföreningen i Helsingfors år 1916 konstateras att en brottslig försumlighet bland de kommunala förvaltningarna, som varit i de förmögnas händer, har äventyrat tillgången på många förnödenheter såsom ved, matvaror, m.m.. Dessutom anklagades de kommunala myndigheterna för de ökande ockerhyror som lett till att systemet med inhysingar ökat och därmed även trångboddheten i arbetarhem (Tuomisto 1984, 248).

Kunnallisen demokratian läpimurto

”Pääpainon tahtoisin kuitenkin kohdistaa siihen seikkaan, että valtuuston työ on puhtaasti käytännöllistä laatua, joka ei anna aihetta abstraktiseen politikoimiseen eikä voi rajoittua ainoastaan kunnallisten laitosten järjestelyssä tai toiminnassa esiintyvien puutteellisuksien kielteiseen arvosteleamiseen, vaan vaatii sangen usein ratkaisemaan lukuisat käytännölliset asiat yhtä nopeasti kuin liike-elämässä on tavallista.”¹

Näin ohjeisti Helsingin kaupunginvaltuuston uusi puheenjohtaja Alexander Frey valtuutettuja näiden aloittaessa työskentelynsä 16. tammikuuta 1919. Kaupunginvaltuustoon oli valittu kuusikymmentä valtuutettua (26 Sdp:n valtuutettua ja 34 porvarillista valtuutettua) ensimmäisissä sisällissodan jälkeisissä kunnallisvaaleissa, jotka oli pidetty Helsingissä 27.–28. joulukuuta 1918.

Kyseiset kunnallisvaalit olivat monessa suhteessa merkittävät, sillä ne merkitsivät aivan uudenlaisen kunnallisen demokratian esiinmarssia ja vieläpä ajankohtana, jolloin maa vielä kamppaili selvitäkseen traagisesta ja verisestä sisällissodasta (Kolbe 2002, 33). Ensimmäiset naisvaltuutetut kuten H. Gebhard ja M. Sillanpää astuivat ensimmäistä kertaa kunnallisen vallan korkeimpaan kamariin, kaupunginvaltuustoon, samalla kun sisällissodan tuhkista nouseva uusi Sdp aloitti uudelleen poliittisen toimintansa ensi alkuun nimenomaan Helsingin kaupunginvaltuustossa Väinö Tannerin ja muiden (M. Paasivuori, V. Hupli, J. W. Keto, V. Hakkila ja A. Halme) kyseisen puolueen johtoryhmään kuuluvien henkilöiden johdolla; eduskuntavaalit pidettiin vasta maaliskuussa 1919.

Kunnallisvaalit oli pidetty marraskuussa 1917 säädettyjen uusien yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvien vaalilakien mukaisesti, mitkä eduskunta oli vahvistanut työväestön painostuksen alaisena suurlakon (14.–19.11.1917) aikana. Vain reilut kaksi kuukautta tästä eteenpäin maa oli ajautunut sisällissotaan, jonka seurauksena maan pääkaupunki oli joutunut punaisten haltuun lähes ilman vastarintaa. Kapinalliset olivat ottaneet kunnallisen

1) Kvstn ptk 16.4.1919, § 1 mf. Kvsto ca:59-ca:60 v.1919, rulla 43, Helsingin kaupunginarkisto.

Demokratiseringen av kommunallagstiftningen gjorde förfäktarna av ovan nämnda åsikter till medlemmar av samma beslutsfattningsorgan, Helsingfors stadsfullmäktige, i början av år 1919.

Den kommunala demokratins genombrott

”Huvudvikten vill jag dock lägga därpå, att fullmäktiges arbete är ett rent praktiskt arbete, som icke lämnar rum för abstrakt politiserande eller kan inskränkas enbart till en negativ kritik av förfintliga brister i de kommunala inrättningarnas organisation och funktion, utan kräver lösningen av en massa konkreta arbetsuppgifter ofta nog med en viss affärsmässig snabbhet.”¹

Dessa synpunkter delgav Alexander Frey, ny ordförande för Helsingfors stadsfullmäktige, de fullmäktige då de den 16 januari 1919 inledde sin verksamhet. Sextio fullmäktige (26 från SDP, 34 från de borgerliga) hade valts vid det första kommunalvalet efter inbördeskriget. Det hade i Helsingfors hållits den 27 och 28 december 1918.

Detta kommunalval var på många vis speciellt, eftersom det innebär en frammarsch för en kommunal demokrati av ett helt nytt slag – till råga på allt vid en tid då landet ännu kämpade för att repa sig efter ett tragiskt och blodigt inbördeskrig (Kolbe 2002, 33). De första kvinnliga ledamöterna, bland dem H. Gebhard och M. Sillanpää, trädde för första gången in i kommunalmaktens högsta kammare Stadsfullmäktige, samtidigt som ett ur inbördeskrigets aska uppstigande nytt SDP återupptog sin politiska verksamhet, till först uttryckligen i Helsingfors stadsfullmäktige under ledning av Väinö Tanner och övriga medlemmar av SDP-styret (M. Paasivuori, V. Hupli, J. W. Keto, V. Hakkila och A. Halme). Riksdagsvalet hölls först i mars 1919.

Kommunalvalet hade hållits i enlighet med de nya vallagar stiftade i mars 1917 som byggde på allmän och lika rösträtt. Dessa lagar hade lantdagen fastställt under påtryckningar från arbetarbefolkningen under storstrejken (14.–19.11.1917). Bara drygt två månader senare hade landet råkat i in-

1) Stfge:s prot.16.1.1919, § 1 mf. Stfge ca:59-ca:60 år1919, rulla 43, Helsingfors stadsarkiv.

vallan suoraan käsiinsä, kysymättä laillisten kunnallismiesten mielipidettä tai odottamatta punaiselta hallitukselta ohjeita.

Tammikuun 30. päivän päätöksen mukaisesti Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta tuli toimimaan kaupunginvaltuustona, ja avustavana elimenä valmistelussa ja täytäntöönpanossa toimi Helsingin työväen toimeenpaneva komitea. Kunnallinen valankumous eteni päättävistä elimistä täytäntöönpanoelimiin, ja lailliset elimet syrjäytettiin siinä tahdissa kuin se katsottiin välttämättömäksi.

Ensimmäisenä toimenpiteenä suoritettiin Helsingissä kaupungin rahatoimikamarin valtaaminen, ja sen jälkeen syrjäytettiin teknillisten laitosten hallitus ja yleisten töiden hallitus. Syrjäyttämättä jätetty virka- ja luottamusmiehet vastasivat punaisten valtaannousuun menemällä lakkoon, ja työt hoidettiin punaisen hallinnon alaisuudessa pääasiassa siinä määrin kuin se oli valkoisten oman edun mukaista (Piilonen 1987, 360–367).

Punaisen kunnallishallinnon aika päättyi, kun saksalaiset taistelujoukot vapauttivat maan pääkaupungin 12.–13. huhtikuuta 1918. Pian tämän jälkeen kunnalliset luottamus- ja virkamiehet käynnistivät jälleen kaupungin laillisen hallinnon sisällissodan taistelujen jatkuessa vielä paikoin muualla maassa. Helsingin kaupunginvaltuusto kokoontui ensimmäisen kerran kapinan jälkeen jo 16. huhtikuuta.² Saksalainen komento sotilashallinnossa kesti toukokuun 17. päivään asti, jolloin kaupunginkomandanttuuri siirsi tehtävänsä suomalaisille sotilasviranomaisille. Saksalaiset joukot jäivät silti vielä useiksi kuukausiksi Helsinkiin (Pirttilahti 2011, 43–44).

Kukistetun vallankaappausyrityksen jälkeen kaupunginvaltuustolla oli kiire saada asiat jälleen lailliseen järjestykseen. Valtuuston huolena olivat pitkälti samat ongelmat kuin ennen sotaa, elintarvikepula ja työttömyys, sekä lisäksi kapinan monimutkaiset jälkiselvittelyt. Saksalaiset eivät puuttuneet varsinaiseen kaupunginhallintoon, ja kaupunginvaltuutetut tunsivatkin vain syvää kiitollisuutta saksalaisia kohtaan. Kaupunginvaltuuston ensimmäisiä toimenpi-

2) Kvstn ptk 16.4.1918, mf. Kvsto ca:56-ca:57 v. 1917–1918, rulla 41, Helsingin kaupunginarkisto.

bördeskrig och landets huvudstad kommit i de rödas besittning så gott som utan motstånd. Upprörsterna hade tagit den kommunala makten direkt i sin hand utan att varken fråga efter de lagliga kommunalmännens åsikt eller vänta på direktiv från den röda regeringen.

Enligt ett beslut fattat den 30 januari kom arbetarrepresentationen i Helsingfors att verka som stadsfullmäktige, och som biträdande organ vid beredande och verkställighet verkade den verkställande kommittén för Helsingfors arbetarbefolkning. Den kommunala revolutionen spreds från de beslutsfattande organen till de verkställande, och de lagliga organen åsidosattes vartefter det ansågs nödvändigt.

Som första åtgärd i Helsingfors erövrades stadens drätselkammare, och därefter avsattes styrelsen för de tekniska verken och styrelsen för de allmänna arbetena. De tjänste- och förtroendemän som inte avsatts svarade på de rödas makttillträde med att gå i strejk, och arbetet sköttes under det röda styrets befäl i huvudsak i den utsträckning som det var förenligt med de vitas eget intresse (Piilonen 1987, 360–367).

Den röda kommunförvaltningens tid tog slut då tyska truppförband befriade landets huvudstad den 12 och 13 april 1918. Strax därpå återupptog de kommunala förtroende- och tjänstemännen stadens lagliga förvaltning, medan striderna i inbördeskriget ännu ställvis fortsatte i övriga Finland. Efter upproret sammanträdde Helsingfors stadsfullmäktige första gången redan den 16 april². Det tyska kommandot inom det militära styret varade ända till den 17 maj, då stadskommandaturen överförde sina åligganden på de finländska militärmyndigheterna. De tyska trupperna stannade ändå kvar i Helsingfors i flera månader (Pirttilahti 2011, 43–44).

Efter det kvästa upproret fick stadens fullmäktige bråttom att återställa den lagliga ordningen. Orosmomenten var i mångt och mycket desamma som före kriget, nämligen livsmedelsbristen och arbetslösheten, och därtill kom de invecklade uppgö-

2) Stfge:s prot. 16.4.1918, mf. Stfge ca:56-ca:57 v. 1917–1918, rulla 41, Helsingfors stadsarkiv

teitä punaisten vallan kukistumisen jälkeen oli esiintuoda kiitollisuus sen johdosta, että ”urhoolliset saksalaiset sotajoukot olivat kukistaneet punaisen hirmuvallan Suomen pääkaupungissa”³

Ei olekaan yllättävää, että sisällissodan jälkeen vuoden 1917 kunnallislakeihin alettiin vaatia uudetaan muutoksia. Muuttuneessa poliittisessa tilanteessa vedottiin siihen, että eduskuntaa oli painostettu vuonna 1917. Suomen Kaupunkiliiton johto, J. K. Paasikivi, Otto Stenroth, Leo Ehrnrooth, J. Lundson ja S. Stenius, ottivat tehtäväkseen ajaa kunnallislakeihin muutoksia, joilla pyrittiin kaventamaan kansanvaltaisia periaatteita. Paasikivi ja Stenroth kuuluivat Helsingin kaupunginvaltuustoon vuonna 1918, vaikka molemmat vapautettiin muiden tehtävien vuoksi kyseisenä vuonna valtuustosta, ja Leo Ehrnrooth (Helsingin kaupunginvaltuutettu 1911–17 ja 1920–25 ja Helsingin kaupungin kunnallispuhemies 1925–28 ja 1935–47) valittiin valtuustoon vuoden 1920 helmikuun täydennysvaaleissa. Kaupunkiliiton johtava virkamies Yrjö Harvia, joka myös valittiin Helsingin kaupunginvaltuustoon vuonna 1921, valtuutettiin laatimaan muutosehdotus senaatille esitettäväksi Kaupunkiliiton kannanotoksi (Hakalehto 1984, 121–127; Soikkanen 1966, 488–9).

Harvian muistion mukaan ”yhteiskuntaa säilyttävät ainekset” olivat olleet valmiita tekemään, vaikkakin suuresti epäillen, korjauksia kauan tiedettyjen epäkohtien korjaamiseksi vanhentuneessa kunnallislainsäädännössä syksyllä 1917, mutta muutos oli tästä huolimatta tehty mahdollisimman jyrkässä muodossa. Muistion mukaan muutokset saivat aikaan ”jyrkän mullistuksen vallitsevissa kunnallisissa valtasuhteissa” johtuen paitsi äänioikeuden laajuudesta niin kunnallisen enemmistövallan väärinkäytöksiä ja kunnallisen päätösvallan harkitsematonta käyttöä estävien säännösten puutteellisuudesta, mikä ”etsii vertaistaan muitten nykyajan valtioiden kunnallislainsäädännössä” (Harvia 1918, 12).

Harvian muistion mukaan marraskuun 27. päivänä 1917 annetun kunnallislain käsittely perustui ”kokonaan yksityisen puolueyhmän ää-

relserna efter upproret. Tyskarna lade sig inte i själva stadsförvaltningen, och stadsfullmäktiges ledamöter kände närmast bara en djup tacksamhet gentemot dem. Bland fullmäktiges första åtgärder efter att det röda väldet fallit var att uttrycka tacksamheten över att ”det röda skräckväldet i Finlands huvudstad nedslagits genom de tappra tyska trupperna”³

Och det är inte överraskande att man efter inbördeskriget återigen började ställa krav på förändringar i 1917 års kommunallag. I det förändrade politiska läget återopade man att riksdagen varit utsatt för påtryckningar år 1917. Ledningen för Finlands Stadsförbund, dvs. J. K. Paasikivi, Otto Stenroth, Leo Ehrnrooth, J. Lundson och S. Stenius, tog som sin uppgift att driva på sådana förändringar i kommunallagarna som skulle inskränka de demokratiska principerna. Paasikivi och Stenroth hörde till Helsingfors stadsfullmäktige år 1918, fastän bägge detta år befriats från fullmäktige på grund av övriga åligganden, och Leo Ehrnrooth valdes in i fullmäktige vid det kompletterande valet i februari 1920. Sistnämnde var stadsfullmäktig i Helsingfors 1911–17 och 1920–25 och politie borgmästare för Helsingfors stad 1925–28 och 1935–47. Ledande tjänstemannen Yrjö Harvia vid stadsförbundet, som också invaldes i Helsingfors stadsfullmäktige år 1921, befullmäktigades att göra ett ändringsförslag att läggas fram inför Senaten såsom stadsförbundets ställningstagande (Hakalehto 1984, 121–127; Soikkanen 1966, 488–9).

Enligt Harvias skrivelse hade ”Lantdagens samhällsbevarande element” varit redo att – ”ehuru med stark tvekan” – hösten 1917 ”rädda de länge kända missförhållandena inom den föräldrade kommunallagstiftningen”, men trots detta hade ändringen gjorts i så radikal form som möjligt. Enligt Harvia skulle förändringarna ”medföra en möjligast radikal omvälvning i rådande kommunala maktförhållanden, och reformen söker, i avsaknad av alla garantier mot missbruk av den utvidgade rösträtten och det kommunala majoritetsväldet samt oöverlagt utnyttjande av den kommunala beslutanderätten

³) Kvston ptk 16.4.1918, § 2., mf. Kvsto ca:56-ca:57 v. 1917–1918, rulla 41, Helsingin kaupunginarkisto.

³) Kvston ptk 16.4.1918, § 2., mf. Kvsto ca:56-ca:57 v. 1917–1918, rulla 41, Helsingin kaupunginarkisto.

rimmäisen yksipuoliseen ja teknillisesti ala-arvoiseen esitysehdotukseen”. Muistiossa tuotiin esiin ne kunnallislain pykälät, jotka olivat selvennyksen tai muodollisen korjauksen tarpeessa (lain ristiriitaisuudet, epäselvyydet; kumoutuuko jokin vanha lakipykälä etc.), samoin kuin ne tekijät, jotka jäivät toteuttamatta vuoden 1917 laissa.

Viimeksi mainitussa suhteessa ennen kaikkea kunnallisen keskushallinnon järjestämisen katsottiin jääneen puutteelliseksi, sillä vuoden 1873 kunnallisetuuden heikkoudeksi oli käytännössä osoittautunut desentralisaatio, jonka takia hallinnon selväpiirteisyys, johdon yhtenäisyys, suunnitelmallisuus sekä eri hallinnonalojen vuorovaikutus olivat kärsineet.

Harvian mukaan uudessa kunnallislaissa ei aiheuttanutkaan ”vakavaa huolta” yksinomaan säännökset kunnallisesta äänioikeudesta ja vaalikelpoisuudesta, jotka verrattuina muiden maiden äänioikeusoloihin ulottuvat ”poikkeuksellisen laajoihin piireihin” ja ”asettavat kuntien säännöllisen hedelmällisen toiminnan mitä suurimmille vaaroille alttiiksi” (Harvia 1918, 13–26).

Kriittisessä muistiossa vertailtiin laajasti Suomen äänioikeusoloja, kunnallista verotusoikeutta ja valtionvalvontaa eri maiden oloihin (Preussin, Itävaltan, Ruotsin, Tanskan, Württembergin, Englannin, Ranskan, Norjan, Sveitsin ja Venäjän), ja muistion keskeiseksi sanomaksi nousi se, että kuntalaisten verotuksessa ja kunnan talousasioiden hoidossa ei tullut antaa päätävävaltaa laajoille kansanjoukoille, sillä heidän kykynsä taloudenhoidossa ei luotettu missään muuallakaan päin Eurooppaa (Harvia 1918, 28–80).

Käytännössä muistio siis antoi ymmärtää, että vuoden 1917 kunnallislainsäädäntö olisi tullut syömään valkoisen puolen sisällissodan voiton hedelmät mahdollistaessaan varattomien luokkien päätösvallan talousasioissa – kunnallislainsäädännön vain mahdollistaessa sen nyt laillisin keinoin.

Kaupunkiliiton ajama kunnallislakien muutos alkoi edetä valtiopäivillä, mutta kansainvälispoliittiset asetelmat muuttuivat paljon nopeammalla tahdilla syksystä 1918 lähtien. Saksa hävisi ensimmäisen maailmansodan ja konservatiivis-monarkistiset

fåfångt sitt motstycke i andra samtida staters kommunala lagstiftning” (Harvia 1918, 12).

Såsom Harvia såg saken byggde behandlingen av den kommunallag som stiftats den 27 november 1917 på ”en ytterst ensidig och tekniskt underhållig motion av en enskild partigrupp”. Harvias skrivelse tog fram de paragrafer i kommunallagen som tarvade ett förtydligande eller en formell korrigerings (mostridigheter och oklarheter i lagen; eventuellt upphävande av någon gammal lagparagraf etc.) liksom också de saker som blev ogjorda i lagen av år 1917.

I sistnämnda avseende upplevde man att framför allt ordnandet av den kommunala centralförvaltningen blivit bristfällig, eftersom en svaghet som sedermera visat sig i 1873 års kommunalförordning var decentraliseringen, som var menlig för förvaltningens klarhet, ledningens självständighet, planmässigheten samt växelverkan olika förvaltningsgrenar emellan.

Det som enligt Harvia vållade allvarlig oro i den nya kommunallagen var inte bara bestämmelserna om den kommunala rösträtten och väljbarheten, vilka jämfört med övriga länder, såsom han tyckte, utsträckte sig till ovanligt stora kretsar och utsatte en regelbunden fruktbar kommunal verksamhet för de mest kända faror (Harvia 1918, 13–26).

Harvias kritiska bedömning jämförde rösträtten, kommunernas rätt att uppbära skatt och statens tillsyn i Finland med andra länder (Preussen, Österrike, Sverige, Danmark, Württemberg, England, Frankrike, Norge, Schweiz och Ryssland), och det centrala budskapet var att man inte skulle ge beslutsrätten i ärenden som gällde invånarnas beskattning och skötseln av kommunens ekonomi åt de breda folklagren, eftersom man inte heller någon annanstans i Europa satte någon tillit till dem (Harvia 1918, 28–80).

I praktiken lät skrivelsen alltså förstå att 1917 års kommunallagstiftning skulle ha omintetgjort den vita sidans seger i inbördeskriget såtillvida att den gav beslutsmakten i ekonomiska ärenden åt de obemedlade klasserna. I och med 1917 års lagändring skulle omvälvningarna nu alltså bara ha skett i laglig ordning.

Vasemmiston mukaantulo kyseenalaisti porvarillisen itseymmärryksen, jonka mukaan kunnallinen päätöksenteko perustui epäpoliittiseen asiantuntijuuteen, tehokkuuteen ja rationaliteettiin.

porvarilliset voimat joutuivat hylkäämään kotimaassa kuningashankkeen. Saksaan nojautunut Paasikiven senaatti erosi 27.11.1918, ja tilalle nousi Ingmanin hallitus. Suomen asema vaati uudelleenorientoitumista länteen, sillä Saksan häviön jälkeen vain entente-valtojen katsottiin voivan taata Suomen itsenäisyyden. Sisällissota oli yhä käynnissä Venäjällä ja valkoisen Venäjän edustajat eivät olleet valmiita tunnustamaan Suomen itsenäistymistä (Paasivirta 1984, 142–145; Paavolainen 1989, 23).

Voittoisat entente-vallat asettivat Suomen itsenäisyyden tunnustamisen ehdoiksi saksalaisten joukkojen poistumisen maasta ja demokraattiset eduskuntavaalit. Senaatti päättikin Saksan romahduksen jälkeen myös kunnallisvaalien pikaisesta toteuttamisesta, ja niiden yleiseksi ajankohdaksi määrättiin 19.1.1919, josta oli kuitenkin mahdollista tehdä poikkeuksia. Helsingissä vaalit pidettiin jo joulukuun lopussa.

Sisällissodan jälkeinen kahtiajako näkyi pääkaupungin kunnallisvaaleissa selvästi, sillä kaikki porvarilliset ryhmät perustivat vaaliliiton ja sosialistit samoin. Valtakunnallisella tasolla kansanvaltaisuutta pyrittiin kuitenkin suitsimaan siten, että eduskunta hyväksyi muutokset kunnallislakeihin ja kunnalliseen vaalilakiin helmikuussa 1919, jolloin hyväksyttiin käytännössä Kaupunkiliitosta, Yrjö Harvian kynänjäljestä, lähteneet muutosehdotukset (Soikkanen 1966, 489; Paasivirta 1984, 142–145; Paavolainen 1989, 23).

Den ändring i kommunallagarna som Stadsförbundet drivit på började framskrida vid lantdagen, men det internationella politiska läget började hösten 1918 förändras i allt snabbare takt. Tyskland förlorade Världskriget, och de konservativ-monarkistiska borgerliga krafterna i Finland måste överge tanken på att ha en kung i vårt land. Paasikivis senat, som stött sig på Tyskland, avgick den 27.11.1918 och efterträddes av regeringen Ingman. Finlands läge krävde en nyorientering i riktning väst, eftersom man upplevde att bara entente-makterna kunde garantera Finlands självständighet när Tyskland förlorat. I Ryssland pågick ännu ett inbördeskrig och företrädarna för det vita Ryssland var inte redo att erkänna Finlands självständighet (Paasivirta 1984, 142–145; Paavolainen 1989, 23).

De segerrika entente-makterna uppställde som villkor för att erkänna Finlands självständighet att de tyska trupperna skulle lämna landet och att ett demokratiskt parlamentval hållas. Således beslöt Senaten efter Tysklands kollaps att ordna även kommunalval i brådskande ordning. Som allmänt datum fastställdes den 19.1.1919, men undantag kunde göras. I Helsingfors hölls valet redan i slutet av december 1918.

Tudelingen efter inbördeskriget syntes klart i kommunalvalet i huvudstaden. Alla de borgerliga grupperingarna samlades i ett valförbund, och samma sak gjorde man på socialistsidan. På rikspanet ville man dock tygla demokratiskheten genom att riksdagen godkände vissa förändringar i kommu-

Helmikuun 1919 lakimuutoksen seurauksena äänioikeuden ehtoja tiukennettiin ja määränemistöpäätökset ulotettiin laajalti taloudellisiin päätöksiin. Vuoden 1917 kunnallislakeissa määränemistöpäätöksillä ei ollut ollut keskeistä roolia. Vuonna 1917 määränemistövaatimus ulotettiin koskemaan vain sellaisen kiinteistön tai oikeuden myyntiä, joka lahjan, testamentin tai joka muulla laillisella tavalla oli tullut kunnan omaksi (Hakalehto 1984, 116–119; Soikkanen 1966, 483–488).

Lainsäädännöllä onnistuttiin siis varmistamaan hyvin pitkälle se, ettei vasemmisto pystynyt radikaaleihin muutoksiin kunnallishallinnossa, ennen kaikkea taloudellisissa suhteissa. Vasemmiston tultua vuoden 1919 eduskuntavaalien jälkeen uudestaan valtakunnanpolitiikkaan muutettiin kunnallislakeja uudestaan enemmän vasemmiston toiveiden suuntaisiksi. Keskeisin muutos oli se, että äänioikeuden ehtona ei ollut enää kunnallisveron maksuvollisuus. Porvarillisen puolen kannalta keskeisintä taas oli se, että lakiuudistuksessa ei koskettu määränemistösäännöksiin, jotka säilyivät laissa aikaisemmin säädetyssä muodossa (Hakalehto 1984, 127–129; Soikkanen 1966, 491).

Nopeassa tahdissa muutoksia läpikäynyt kunnallislainsäädäntö oli kuitenkin vain se kehikko, jonka rajoissa kunnallinen päätöksenteko käynnistyi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden säätämisen jälkeen. Muutokset lainsäädännössä eivät muuttaneet äkisti niitä mentaliteetteja, joita kunnallishallinnosta aikaisemmin vastanneet, Helsingissä käytännössä porvarilliset, ryhmittymät jakoivat. Vasemmiston mukaantulo kunnalliseen päätöksentekoon kyseenalaisti porvarillisen itseymmärryksen, jonka mukaan kunnallinen päätöksenteko perustui epäpoliittisena pidettyyn asiantuntijuuteen, tehokkuuteen ja liikelaitosmaiseen rationaliteettiin – vaikka porvarillisetkin ryhmittymät olivat riidelleet keskenään kieli- ja hallitusmuotokysymysten takia.

Vasemmistolle taas kunnallisissa päätöksissä oli kyse mitä suurimmassa määrin politiikasta, poliittisista päätöksistä, jotka mahdollistivat työväestön toimeentulon ja viime kädessä suorastaan elinmahdollisuudet sisällissodan jälkeisissä, erittäin vaikeissa olosuhteissa, sekä toisaalta pitemmällä tähtäimel-

nallagarna och i den kommunala vallagen i februari 1919, varvid man i praktiken godkände de förändringsförslag som Stadsförbundet med Yrjö Harvias penna kommit med (Soikkanen 1966, 489; Paasivirta 1984, 142–145; Paavolainen 1989, 23).

Som följd av lagändringen år 1919 skärptes villkoren för rösträtt, och kravet på beslut med kvalificerad majoritet utsträcktes ganska långt också gällande ekonomiska beslut. I kommunallagen av år 1917 hade kvalificerad majoritet inte spelat någon central roll. Då krävdes kvalificerad majoritet endast vid försäljning av sådana fastigheter eller rättigheter som kommit i kommunens ägo genom gåva eller testamente eller på övrigt lagligt sätt (Hakalehto 1984, 116–119; Soikkanen 1966, 483–488).

Man lyckades alltså lagstiftningsvägen i stor utsträckning säkra att vänstern inte kunde göra radikala förändringar i kommunförvaltningen, i synnerhet i ekonomiskt hänseende. Då vänstern efter riksdagsvalet 1919 igen kom med i rikspolitikens ändrades kommunallagarna åter, denna gång mera enligt vänsterns önskemål. Den centralaste förändringen var att förpliktelsen att betala kommunal skatt inte längre var ett villkor för att få rösträtt. Viktigast för det borgerliga lägret var att lagreformen inte rubbade bestämmelserna om kvalificerad majoritet, som blev kvar i lagen i dess tidigare form (Hakalehto 1984, 127–129; Soikkanen 1966, 491).

Men kommunallagstiftningen, som genomgätt snabba förändringar, var bara den ram inom vilken det kommunala beslutsfattandet kom igång efter att man stiftat lag om allmän och lika rösträtt. Förändringarna i lagstiftningen förändrade inte med plötslig verkan de tänkesätt som var gemensamma för de grupperingar som tidigare svarat för kommunalförvaltningen – i Helsingfors i praktiken de borgerliga. Att vänstern kom med i det kommunala beslutsfattandet ifrågasatte de borgerligas uppfattning att det kommunala beslutsfattandet byggde på expertis som ansetts opolitisk, på effektivitet och affärsverksmässig rationalitet – trots att även de borgerliga grupperingarna tvistat sinsemellan om språk- och regeringsformsfrågor.

För vänstern handlade kommunalt beslutsfattande i högsta grad om politik, politiska beslut som

lä taistelun tasavertaisuudesta kunnallisia päätöksiä tehdessä.

Sisällissodan jälkeen pidetyt demokraattiset kunnallisvaalit eivät muuttaneet valtasuhteita Helsingin kaupunginvaltuustossa radikaalilla tavalla, sillä 2/3 määräenemmistöpäätösten turvin uudet ryhmittymät eivät päässeet sanelemaan taloudellisia päätöksiä kaupunginvaltuustossa; vasemmisto ei saavuttanut tarvittavaa 2/3 määräenemmistöä valtuutettujen paikoista.

Sisällissodan jälkeisestä yhteiskunnallisesta kriisistä selviytymisen sekä ylipäätään yhteiskuntasuunnan kannalta oli kuitenkin ratkaisevaa, että vasemmiston edustajat pääsivät osalliseksi kunnallisesta vallasta, sillä 1918 kriisin syynä olleet ihmisten arkiseen elämään liittyvät ongelmat kuten työttömyys, nälkä ja köyhäinhoito olivat olleet hyvin pitkälti kunnallisen päätöksentekojärjestelmän piiriin kuuluneita asioita (Nyström 2008, 62). Työväestö sai ainakin äänensä kuuluviin kaupunginvaltuustossa, vaikka valtasuhteet säilyivätkin porvarillisen puolen eduksi.

Samalla porvarillisten ja työväestön edustajien erilaiset mentaliteetit kohtasivat valtuustossa. Porvarillinen puoli alkoi ymmärtää ja tunnustaa vähitellen – vaikkakin vastentahtoisesti – taloudellisiin päätöksiin sisältyvän poliittisuuden, ja vasemmisto taas pääsi näkemään omakohtaisesti kunnalliseen päätöksentekoon sisältyvät taloudelliset ja lainsäädännölliset realiteetit. ☸

Artikkeli pohjautuu kirjoittajan viimeistelyvaihetta vaille valmiiseen tutkimuskäsikirjoitukseen 'Sodasta sovintoon – Helsingin kaupunginvaltuusto sisällissodan sovintonäyttämönä 1918–1921'.

KATI KATAJISTO toimii tutkijana Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksessa.

möjliggjorde utkomsten för arbetarbefolkningen, och i sista hand rentav om levnadsmöjligheterna i de mycket svåra omständigheterna som rådde efter inbördeskriget – samt även på längre sikt om jämlik kamp vid fattandet av kommunala beslut.

Det demokratiska kommunalvalet efter inbördeskriget ändrade inte maktförhållandena i Helsingfors stadsfullmäktige på något radikalt sätt, eftersom de nya grupperingarna inte i och med kravet på kvalifierad (2/3) majoritet kunde diktera de ekonomiska besluten i stadsfullmäktige. Vänstern nådde aldrig den erforderliga 2/3-majoriteten av fullmäktigplatserna.

Men ändå var det avgörande med tanke på krisläget efter inbördeskriget och att överhuvudtaget nå samhällelig sämja att vänsterns företrädare fick bli delaktiga av den kommunala makten, eftersom de faktorer som lett till krisläget år 1918 i hög grad handlade om problem i invånarnas vardag – arbetslöshet, hunger och fattigvård – som det kommunala beslutsfattningssystemet kunde påverka (Nyström 2008, 62). Arbetarbefolkningen fick åtminstone sin röst hörd bland stadens fullmäktige, trots att maktförhållandena fortbestod till det borgerliga lägrets fördel.

Det handlade samtidigt om ett möte mellan borgerlig respektive arbetarmentalitet i fullmäktigförsamlingen. Det borgerliga lägret började småningom – om än motvilligt – förstå och erkänna den politiska dimensionen i ekonomiska beslut, och vänstern fick med egna ögon se de ekonomiska och legislativa realiteter som ingick i det kommunala beslutsfattandet. ☸

Artikeln bygger på forskningsmanuskriptet 'Sodasta sovintoon – Helsingin kaupunginvaltuusto sisällissodan sovintonäyttämönä 1918–1921'. (Från krig till försörjning – Helsingfors stadsfullmäktige som scen för försörjning 1918-21 efter inbördeskriget)

KATI KATAJISTO verkar som forskare vid Helsingfors universitets institution för filosofi, historia, kultur- och konstforskning.

Kirjallisuus | Litteratur:

- Hakalehto, Ilkka 1984. Kunnallisen kansanvallan kehitys, kunnallisvaalit- ja valtuustot. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 3, Itsenäisyyden aika. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Helsinki.
- Harvia, Yrjö 1918. Marraskuun 27. päivänä 1917 annetun Kaupunkien kunnallislain arvostelua. Suomen kunnallisen keskustuomiston julkaisuja VI. Helsinki: Mercator'in Kirjapaino Osakeyhtiö.
- Kolbe, Laura 2002. Helsinki kasvaa suurkaupungiksi. Teoksessa Helsingin historia vuodesta 1945, 3 Kunnallishallinto ja politiikka, Kunnallistalous. Helsinki: Edita.
- Kuusanmäki, Jussi 1983. Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. Teoksessa Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. Vantaa: Kunnallispaino Oy.
- Nyström, Samu 2008. Helsinki ja helsinkiläiset sodassa. Teoksessa Helsinki 1918, Pääkaupunki ja sota, kirjoittajat Laura Kolbe ja Samu Nyström. Hämeenlinna: Minerva Kustannus Oy.
- Paasivirta, Juhani 1984. Suomi ja Eurooppa 1914-1939. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Piilonen, Juhani 1987. Punainen kaupunginhallinto 1918. Helsingin kaupungin julkaisuja no 37. Frenckellin Kirjapaino Oy.
- Pirttilahti, Tuukka 2011. ”Inkompetenssin kultti vallalla”. Helsingin saksalais-suomalainen punavankihallinto 12.4.1918–7.5.1918. Julkaisematon pro gradu. Helsingin yliopisto 2011.
- Soikkanen, Hannu 1966. Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki: Maalaiskuntien liiton kirjapaino.
- Tuomisto, Tero 1984. Tienraivaajan osa. Sata vuotta Helsingin työväenyhdistyksen historiaa 1884–1984. Helsinki: KK laakapaino

Imeväiskuolleisuuden pieneneminen Helsingissä 1900-luvun alkupuolella

Minskande spädbarnsdödlighet i Helsingfors i början av 1900-talet

Imeväiskuolleisuus alkoi Suomessakin pienentyä 1800-luvun loppupuolella, millä on ollut merkittävä vaikutus elinajanodotteen kasvuun. Imeväiskuolleisuuden muutosta ja rakennetta tunnetaan kuitenkin Suomessa pääsääntöisesti melko huonosti. Helsingin tilastollisten vuosikirjojen tiedot mahdollistavat ilmiön analysoinnin kaupunkiympäristössä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla, ja näyttääkin, että imeväiskuolleisuuden rakenne ollut Helsingissä erilainen kuin maaseutuvaltaisessa elinympäristössä.

Även i Finland började småbarnsdödligheten minska under senare hälften av 1800-talet, och det hade betydande verkningar på den förväntade livslängden. Men på vilket sätt spädbarnsdödligheten och dess struktur förändrades vet man allmänt taget inte så mycket i Finland. Ändå gör uppgifterna i Helsingfors stads statistiska årsböcker det möjligt att analysera fenomenet i stadsmiljö under 1900-talets första hälft, och det ser faktiskt ut som om spädbarnsdödlighetens struktur varit annorlunda i Helsingfors än i en landsortsdominerad livsmiljö.

IMEVÄISKUOLLEISUUTTA eli tietynä vuonna alle vuoden ikäisenä kuolleiden suhdetta samana vuonna elävänä syntyneisiin pidetään yleisesti elintason ja ympäristöolosuhteiden indikaattorina. Myös historioitsijat ovat käyttäneet imeväiskuolleisuuslukua väestöjen kansanterveyden ja terveydenhuollon tilan kuvaamiseen. Imeväiskuolleisuuden taso vaihtelee voimakkaasti väestöittäin ja yhteiskunnittain, mutta nykyisissä kehitysmaissa imeväiskuolleisuus ei ole läheskään niin korkealla tasolla kuin mitä se on ollut historiallisissa väestöissä. Esimerkiksi 1700-luvun Suomessa viidesosa (ja synkimpien vuosikymmenten aikana lähes neljäsosa) vastasyntyneistä kuoli ensimmäisen elinvuoden aikana (Tilastokeskus 1997). Imeväiskuolleisuus alkoi pienentyä useissa Euroopan maissa jo 1800-luvun puolivälin aikoihin. Näin tapahtui myös Suomessa, vaikka täällä yhteiskunnan muuttuminen ja siihen liittyvien demografisten, taloudellisten ja sosiaalisten tekijöiden muutokset alkoivatkin suhteellisen myöhään.

Tässä artikkelissa tarkastellaan imeväiskuolleisuuden pienenemistä Helsingissä 1900-luvun alkupuoliskolla sekä keskeisimpiä kuolemansyitä. Analyysit perustuvat Helsingin tilastollisten vuosikirjojen tilastoihin. Vuosikirjoja aiemmin ilmestyi Kertomuksia Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta, ja myös ne sisälsivät tietoja imeväisikäisenä kuolleiden lukumääristä ja kuolemansyistä, mutta monilta osin nämä tilastotiedot olivat hyvin puut-

SPÄDBARNSDÖDLIGHETEN alias kvoten mellan dem som under ett visst år dött före de fyllt ett år och dem som samma år fötts levande ses allmänt som en indikator på levnadsstandard och omgivningsfaktorer. Även historiker har använt spädbarnsdödlighetstal för att beskriva läget inom folkhälsan och hälsovården. Spädbarnsdödlighetens nivå varierar starkt med befolkning och samhälle, men i vår tids u-länder är spädbarnsdödligheten inte på långt när lika hög som den varit i historien. Om man tar Finland som exempel dog på 1700-talet vart femte spädbarn (och under de dystraste årtiondena nästan vart fjärde) innan det hann fylla ett år (Tilastokeskus–Statistikcentralen 1997). I många europeiska länder började spädbarnsdödligheten minska redan i medlet av 1800-talet. Så även i Finland, trots att förändringarna i samhället och därtill anknytande demografiska, ekonomiska och sociala faktorer kom igång här förhållandevis sent.

Föreliggande artikel granskar minskningen i spädbarnsdödlighet i Helsingfors under första hälften av 1900-talet, samt de viktigaste dödsorsakerna. Analyserna bygger på statistik ur Helsingfors statistiska årsbok. Före årsböckerna utkom Berättelser angående Helsingfors stads kommunalförvaltning, och även de innehöll uppgifter om antalet barn som dött redan som dibarn och om dödsorsakerna, men i många stycken var denna statistik mycket bristfällig, och man kan inte göra tillförlitlig kalkyler med

teellisiä, eivätkä ne mahdollista vertailukelpoisten lukujen laskemista. Lisäksi kuolemansyiden raportointia pidetään etenkin 1800-luvun osalta melko epäluotettavana (Trapp 1983, Kintner 1986). Näihin varhaisimpiin aineistoihin olisi erikseen sovellettava niitä varten kehitettyjä epäsuoria menetelmiä. Kaiken kaikkiaan vastaavaa tutkimusta on tehty Suomessa hyvin vähän. Yksi poikkeus tästä on Helsingin yliopistolle tekemäni väestötieteen pro gradu -opinnäytetyö (Mäki 2003), jossa käytettiin Ahvenanmaan genealogisen tietokantaprojektin yhteydessä muodostettua yksilötason rekisteriaineistoa, jota oli mahdollista analysoida tilastollisella analyysiohjelmistolla. Historiallisten aineistojen saatavuus ja laatu ovat siis asettaneet omat rajoitteensa imeväiskuolleisuuden tarkemmalle tutkimukselle. Helsingin tilastolliset vuosikirjat, joita alettiin julkaista vuodesta 1905 eteenpäin vuosittain muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, kuitenkin sisältävät sellaista tietoa syntyneistä ja kuolleista sekä kuolemansyistä, jonka perusteella voidaan lisätä ymmärrystämme imeväiskuolleisuuden kehityksestä Suomessa.

Imeväiskuolleisuus vaihteli 1900-luvun alun Euroopassa vielä valtavasti maittain Norjan ja Ruotsin 100 lapsesta tuhatta vastasyntynyttä kohti Venäjän jopa 250 lapseen tuhatta vastasyntynyttä kohti (Mitchell 1992, 120). Suomessa imeväiskuolleisuus oli vuosisadan alussa noin 120 lasta tuhatta vastasyntynyttä kohden ja sadan kuolleen imeväisikäisen ”maaginen” (Pitkänen 1983, 48) raja saavutettiin 1920-luvulla. Lähenemistä maiden välillä imeväiskuolleisuuden tasossa tapahtui jo vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä, ja vuoden 1950 paikkeilla imeväiskuolleisuus vaihteli Euroopassa 20 ja 80 lapsen välillä tuhatta vastasyntynyttä kohti (Corsini & Viazzo 1997, xiii). Suomessakin kuolleisuus oli pienentynyt lähes 30 imeväisikäisen tasolle. Kuolemansyyrakenteessa on korostunut varsinkin kaupunkien osalta imeväisikäisten riski kuolla suolisto- ja ripulitauteihin. Esimerkiksi Englannissa imeväiskuolleisuus suureni aivan 1800-luvun viimeisinä vuosina, mikä on todennäköisesti liittynyt lisääntyneeseen kaupungistumiseen ja kaupunkielämään usein liittyneisiin vastasyntyneiden ripu-

den. Dessutom anses statistikföringen av dödsorsaken inte vara särskilt tillförlitlig, i synnerhet inte för 1800-talets del (Trapp 1983, Kintner 1986). På dessa äldsta material borde man skilt tillämpa indirekta metoder som utvecklats för just dem.

Allt som allt har det i Finland forskats mycket sparsamt i detta. Ett undantag är den magistersavhandling som Netta Mäki gjorde vid Helsingfors universitet år 2003, där hon använde ett registermaterial på individnivå uppbyggt i samband med ett projekt för en genealogisk databas på Åland. Materialet kunde analyseras med ett statistiskt analysprogram. De historiska materialens tillgänglighet och kvalitet har alltså ställt vissa begränsningar för en noggrannare utforskning av spädbarnsdödligheten. Men Helsingfors statistiska årsböcker, som började utges år 1905 och därpå med några få undantag utgivits varje år, innehåller sådana uppgifter om födda, avlidna och dödsorsaker som kan ge en grund för bättre kännedom om spädbarnsdödlighetens utveckling i vårt land.

I Europa varierade spädbarnsdödligheten i början av 1900-talet ännu enormt länder emellan allt från 100 döda per 1000 spädbarn i Norge och Sverige till 250 dito i Ryssland (Mitchell 1992, 120). I Finland var spädbarnsdödligheten i början av 1900-talet omkring 120 döda per 1000 födda spädbarn, och den ”magiska” (Pitkänen 1983, 48) gränsen 100 uppnåddes på 1920-talet. De olika ländernas siffror började närma sig varandra redan under de första årtiondena på 1900-talet, och kring år 1950 låg spädbarnsdödligheten i Europa mellan 20 och 80 per tusen nyfödda (Corsini & Viazzo 1997, xiii). Även i Finland hade dödligheten minskat till nästan 30 döda per 1000 nyfödda spädbarn. Beträffande dödsorsakerna har spädbarnens risk att avlida i tarm- och diarré sjukdomar varit framträdande i synnerhet i städerna.

Till exempel i England ökade spädbarnsdödligheten de allra sista åren på 1800-talet, vilket troligen hängde samman med en ökad urbanisering och de diarréepidemier som ofta hängde ihop med stadslivet (Woods et al. 1988; Schofield & Reher 1991). Å andra sidan har Mäki (2003) i sin undersökning om Åland kunnat påvisa att överdödlighet

liepidemioihin (Woods ym. 1988; Schofield & Reher 1991). Toisaalta olen Ahvenanmaata koskevassa tutkimuksessani osoittanut, ettei kesäajan ylikuolleisuus ja ripulitautien keskeisyys ole imeväiskuolleisuuden muutokseen väistämättä kuulunut jaksoksi, vaan tietyissä elinolosuhteissa imeväisikäisten kuolleisuus suolisto- ja vatsakatarriin on voinut olla suhteellisen vähäistä (Mäki 2003). Ahvenanmaalla talviajan infektioaudit olivat itse asiassa huomattavasti tärkeämpi kuolemansyy imeväisikäisillä aina 1840-luvulta lähtien ja niiden osuus jopa suureni tullessa 1900-luvun puolella.

Imeväiskuolleisuuden pienemisellä on ollut erittäin suuri merkitys elinajanodotteen kasvun kannalta: esimerkiksi Euroopassa vuosien 1870 ja 1930 välillä suurin osa elinajanodotteen kasvusta johtui juuri lapsikuolleisuuden pienemisestä (Schofield & Reher 1991, 6). Myös tässä artikkelissa tarkastellaan eri ikäryhmien kuolleisuuden muutoksen vaikutusta vastasyntyneen elinajanodotteen kasvuun Helsingissä 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana.

Helsingin tilastolliset vuosikirjat lähteenä

Tämä artikkelin analyysit perustuvat siis Helsingin tilastollisista vuosikirjoista kerättyihin tietoihin syntyneistä ja kuolleista sekä kuolemansyistä niiden muutamien vuosien osalta, jolloin niitä tilastoitiin. Tilastollisia vuosikirjoja alettiin julkaista sen jälkeen, kun Helsingin rahatoimikamari oli vuonna 1907 päättänyt, että tilastolliset taulukot, jotka siihen saakka oli liitetty Helsingin kunnalliskertomuksiin, erotettaisiin erilliseksi julkaisuksi. Taulukoihin tehtiin samalla joitain muutoksia, esimerkiksi kuolleiden tietojen tilastointi riippumatta uskontokunnasta, mikä myös mahdollisti tässä artikkelissa esitetyt analyysit. Ensimmäinen tilastollinen vuosikirja ilmestyi vuonna 1908 koskien pääsääntöisesti vuoden 1905 tietoja. Julkaisu sisälsi kuitenkin joitain tämän tutkimuksen kannalta keskeisiä tietoja takautuvasti vuosisadan alusta lähtien. Helsingin kaupungin tilastokonttori aloitti toimintansa vuoden 1911 alussa, ja siinä vaiheessa vuosikirjojen laadinta siirtyi sen vastuulle. Menetelminä analyysissä käy-

och återkommande diarré eller kolik sommartid inte nödvändigtvis alltid varit ett led i en förändrad spädbarnsdödlighet, och att spädbarnens dödlighet i tarm- och magkatarr kan ha varit förhållandevis ringa under vissa omständigheter. På Åland var i själva verket infektionssjukdomarna vintertid en klart viktigaste dödsorsak i spädbarnsåldern allt från 1840-talet, och deras andel rentav växte just vid sekelskiftet 1900.

Att spädbarnsdödligheten minskat har i hög grad bidragit till att den förväntade livslängden ökat: till exempel i Europa berodde en stor del av ökningen i förväntad livslängd åren 1870 – 1930 uttryckligen på minskande barndödlighet (Schofield & Reher 1991, 6). Även föreliggande artikel analyserar vad förändrad dödlighet i olika åldersgrupper inneburit för en ökande förväntad livslängd bland nyfödda i Helsingfors under de första årtiondena på 1900-talet.

Helsingfors statistiska årsböcker som källa

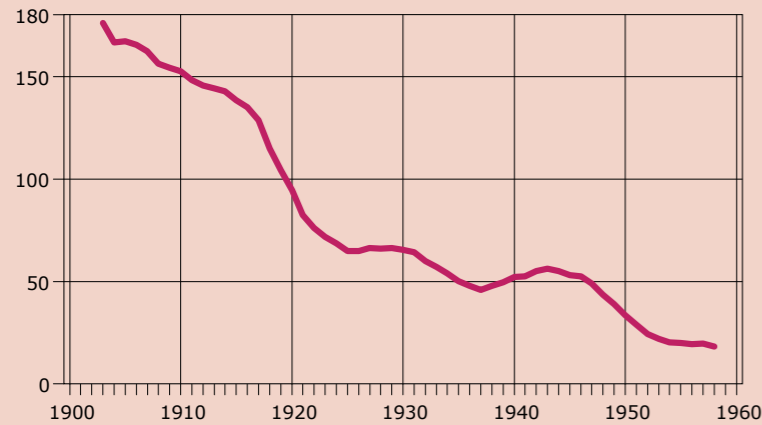
Analyserna i vår artikel bygger således på uppgifter om födda, avlidna och dödsorsaker som ingått i Helsingfors statistiska årsböcker under de år – bara några få – då dessa uppgifter statistikfördes. De statistiska årsböckerna började utkomma efter att Helsingfors stads drätselkammare år 1907 beslutit att de statistiska tabellerna, som dittills utgivits i Helsingfors stads kommunalberättelser, skulle göras till en skild publikation. Samtidigt gjordes vissa ändringar i tabellerna, såsom att de avlidna började statistikföras utan avseende å religiöst samfund, vilket också det möjliggjorde analyserna i vår artikel. Den första statistiska årsboken utgavs år 1908 och innehöll i huvudsak uppgifter från år 1905. Men den innehöll också, ända från seklets början, en del uppgifter av avgörande betydelse för vår undersökning.

Helsingfors stads statistiska inledde sin verksamhet i början av år 1911, och övertog samtidigt ansvaret för uppgörandet av årsböckerna. Vedertagna demografiska metoder tillämpades vid analyserna. Med spädbarnsdödlighet avses alltså kvoten mellan antalet barn som under ett visst år dött förrän de fyllt ett år och antalet barn som fötts levande under samma år, och jämförelsen görs i regel per tusen ny-

tettiin vakiintuneita väestötieteellisiä menetelmiä. Imeväiskuolleisuudella tarkoitetaan siis alle vuoden ikäisenä kuolleiden suhdetta samana vuonna elävänä syntyneisiin ja tyypillisesti se ilmaistaan tuhatta vastasyntynyttä kohti. Vastaavalla tavalla laskettiin kuolemansyittäisiä kuolleisuuslukuja. Kolmantena analyysimenetelmänä käytettiin elinajanodotteen muutoksen ikädekomponenttia, eli katsottiin, miten muutos eri ikäryhmien kuolleisuudessa näkyy lisääntyneinä tai mahdollisesti myös vähentyneinä vuosina elinajanodotteessa.

födda. På motsvarande sätt uträknades dödlighetstalen enligt dödsorsak. Som en tredje analysmetod användes en åldersuppdelning av förändringen i förväntad livslängd, dvs. man granskade för olika åldersgruppers del hur förändrad dödlighet tar sig uttryck i ökat eller eventuellt också minskat antal år i den förväntade livslängden.

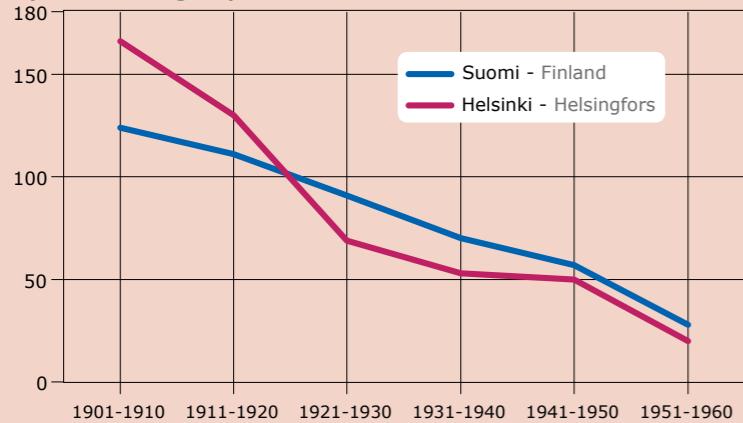
Imeväiskuolleisuus per 1 000, viiden vuoden liukuva keskiarvo
Spädbarnsdödlighet per 1000, femårs glidande medeltal

→ Kuvio 1.
Imeväiskuolleisuus tuhatta vastasyntynyttä kohti Helsingissä 1901–1960.

→ Figur 1.
Spädbarnsdödlighet per tusen nyfödda i Helsingfors 1901–1960, med femårs glidande medeltal.

Imeväiskuolleisuus per 1 000
Spädbarnsdödlighet per 1000

→ Kuvio 2.
Imeväiskuolleisuus tuhatta vastasyntynyttä kohti Helsingissä ja koko Suomessa 1901–1910 ja 1951–1960 välisenä aikana.
– Lähde koko Suomen osalta: Kannisto ja Nieminen 1996

→ Figur 2.
Spädbarnsdödlighet per tusen nyfödda i Helsingfors och hela Finland decennievies 1901–1960.

Lähde koko Suomen osalta: Kannisto ja Nieminen 1996
Källa för hela Finlands del: Kannisto och Nieminen 1996

Imeväiskuolleisuus oli Helsingissä korkea mutta pieneni nopeasti

Imeväiskuolleisuus oli hyvin korkealla tasolla Helsingissä 1900-luvun alussa: noin 170 lasta tuhannesta vastasyntyneestä kuoli ensimmäisen ikävuo- tensa aikana (Kuvio 1). Imeväiskuolleisuus pieneni tasaisesti ja etenkin 1910-luvun puolivälin jälkeen hyvin nopeasti. 1920-luvun lopulla kuolleisuuden pieneneminen taittui hetkeksi mutta jatkui 1930-luvulla. 1930-luvun viimeisinä vuosina ja toisen maailmansodan aikana kuolleisuus suureni jonkin verran, mutta sodan päättymisen jälkeen alkoi taas nopean pienenemisen jakso.

Koko maan osalta ei ole saatavilla vuosittaisia imeväiskuolleisuuslukuja, joten kuviossa 2 on laskettu myös Helsingin osalta luvut vuosikymmenille. Verrattuna koko maan tilanteeseen imeväiskuolleisuus oli Helsingissä huomattavasti suurempaa 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana, mutta 1920-luvun aikana se pieneni alle maan keskiarvon ja oli sen jälkeen hieman koko maata pienempää tässä artikkelissa tarkastellun ajanjakson ajan.

Kaiken kaikkiaan vastasyntyneen elinajanodote kasvoi Helsingissä vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla, eli tarkemmin sanottuna ensimmäisen vuosikymmenen ja vuosien 1950–1955 välillä, hieman yli 22 vuotta. Vastaava luku koko Suomen osalta oli pienempi eli noin 18 vuotta miehillä ja vajaa 22 vuotta naisilla (Taulukko 1). Elinajanodotteen kasvua voidaan myös tarkastella niin, että katsotaan eri ikäryhmien kuolleisuuden muutoksen vaikutusta siihen. Näin nähdään, että Helsingissä suurempi osuus (noin 70 prosenttia) elinajanodotteen lisäyksestä johtui kuolleisuuden pienenemisestä 0–4-vuotiaiden ikäryhmässä kuin koko maassa keskimäärin (60 prosenttia miehillä ja vajaa 50 prosenttia naisilla). Kannattaa huomioida, että vanhempien ikäryhmien osalta ei ollut mahdollista tehdä ikädekomponenttia täysin vastaavalla ikäryhmittelyllä kuin koko maan osalta on aikaisemmin tehty.

Spädbarnsdödligheten var hög i Helsingfors, men sjönk snabbt

I början av 1900-talet var spädbarnsdödligheten på mycket hög nivå i Helsingfors: av tusen nyfödda barn dog 170 under sitt första levnadsår (Figur 1). Men spädbarnsdödligheten minskade i jämn takt och i synnerhet efter medlet av 1910-talet mycket snabbt. I slutet av 1920-talet upphörde dödlighetsminskningen ett litet slag, men fortsatte sedan under 1930-talet. Under de sista åren av 1930-talet och under Andra världskriget ökade dödligheten något, men efter kriget inföll ånyo ett skede av snabb minskning.

Årliga spädbarnsdödlighetstal finns inte att få för hela landet, och därför har dödlighetstalen i Figur 2 räknats per årtionde även för Helsingfors del. Under 1900-talets två första årtionden var spädbarnsdödligheten klart högre i Helsingfors än i hela Finland, men på 1920-talet kom den i Helsingfors ner under riksmålet, och förblev lite lägre än detta under hela den tid som denna artikel granskar.

Som helhet betraktat ökade den förväntade livslängden för nyfödda i Helsingfors under första hälften av 1900-talet, rättare sagt mellan det första årtiondet och åren 1950–1955, med lite på 22 år. Motsvarande tal för hela Finland var lägre, dvs. kring 18 år för mankön och knappt 22 år för kvinnökön (Tabell 1). Ökningen i förväntad livslängd kan också analyseras med avseende å vilken verkan förändringen i olika åldersgruppers dödlighet har på den. Då ser man att den andel av ökningen i förväntad livslängd som berodde på minskad dödlighet bland åldersgruppen 0-4-åringar var större i Helsingfors (ca. 70 procent) än i hela landet i medeltal (60 procent för mankön och knappt 50 procent för kvinnökön). Man bör därvid komma ihåg att det för de äldre åldersgruppernas del inte var möjligt att göra helt samma åldersgruppsindelning som man tidigare gjort för hela landets del.

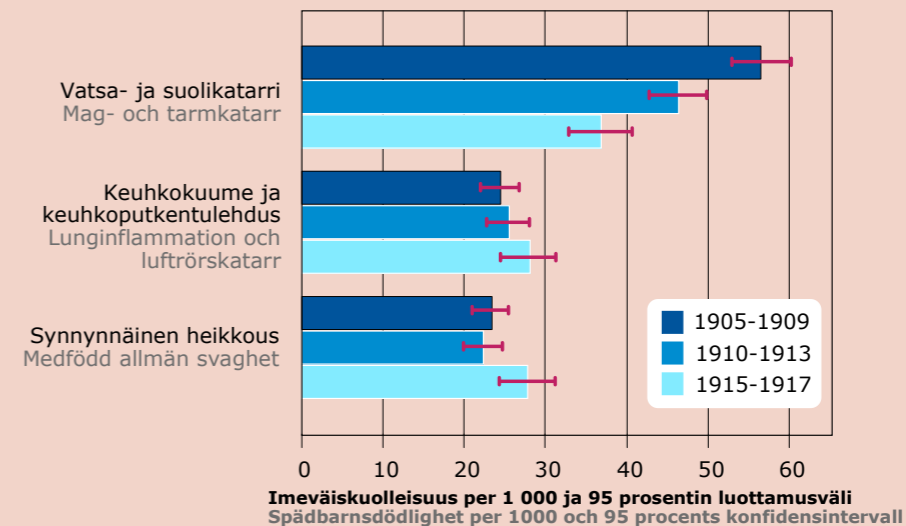
→ Taulukko 1. Eri ikäryhmien vaikutus (vuosia) vasta-syntyneen elinajan odotteen kasvuun Helsingissä ja Suomessa ajanjaksojen 1901–1910 ja 1950–1955 välillä.

→ Tabell 1. Olika åldersgruppers inverkan (antal år) på ökningen i de nyföddas förväntade livslängd mellan perioden 1901-10 och perioden 1950-55 i Helsingfors och Finland.

HELSINKI HELSINGFORS			KOKO SUOMI HELA FINLAND			
Miehet ja naiset Män och kvinnor			Miehet Män		Naiset Kvinnor	
Ikäryhmä Åldersgrupp	vuosia år	%	vuosia år	%	vuosia år	%
0-4	15,8	71	0-4	10,8	10,5	48
5-14	1,6	7	5-14	2,4	3,1	14
15-29	2,5	11	15-29	3,0	4,0	18
30-49	3,4	15	35-64	1,7	3,3	15
50-69	-1,0	-4	65-79	0,2	0,8	4
70+	0,1	0	80+	0,1	0,1	0
Yhteensä Sammanlagt	22,4	100	Yhteensä Sammanlagt	18,1	21,7	100

– Lähde koko Suomen osalta/Källa: Martelin ym. 2003

→ Kuvio 3. Imeväiskuolleisuus tuhatta vastasyntyntä kohti keskeisimpiin kuolemansyihin Helsingissä kolmena eri ajanjaksona
→ Figur 3. Spädbarnsdödlighet i de vanligaste dödsorsakerna per tusen nyfödda i Helsingfors under tre tidsperioder

Ripulitaudit keskeisin kuolemansyy, mutta niiden merkitys väheni

Osa ensimmäisistä Helsingin tilastollisista vuosikirjoista sisälsi tietoja alle yksivuotiaana kuolleiden kuolemansyistä. Tilastollisista vuosikirjoista näitä tietoja löytyy vuosilta 1905–1917 lukuun ottamatta vuotta 1914. Merkittävimmät kuolemansyyt imeväisikäisillä olivat synnynnäinen heikkous, vatsa- ja suolikatarr (*gastro-enteritis acuta*) sekä keuhkokuume. Ensimmäisenä mainittuun kuolemansyyn kuolleet olivat lähes poikkeuksetta alle kuuden kuukauden ikäisiä, maha- ja suolikatarrin kuolleista noin kolme neljästä oli alle puolivuotiaita, mutta keuhkokuumeeseen kuolleiden osalta ei ollut tällaista yhteyttä ikään. Muita, hieman harvinaisempia imeväisikäisten kuolemansyitä olivat muun muassa hinkuyskä, influenssa, aivokalvontulehdus, tuberkuloosi ja keuhkoputkentulehdus.

Kuvio 3 kuvaa imeväiskuolleisuutta keskeisimpiin kuolemansyihin kolmena eri ajankohtana. Kuolleisuus synnynnäiseen heikkouteen sekä keuhkokuumeeseen ja keuhkoputkentulehdukseen ei muutu näiden vuosien aikana, mutta sen sijaan

Diarréjsjukdomar viktigaste dödsorsaken, men dess betydelse minskade

En del av de första årgångarna av Helsingfors statistiska årsbok innehöll uppgifter om orsakerna till dödsfall bland under ettåringar: årgångarna 1905-17 med undantag av 1914. De viktigaste dödsorsakerna bland spädbarnen var medfödd allmän svaghet, mag- och tarmkatarr (*gastro-enteritis acuta*) samt lunginflammation. Andelen dödsfall som skedde under levnadens första halvår var för den medfödda allmänna svaghetens del nära hundra procent och för mag- och tarmkatarrrens omkring två tredjedelar, medan det inte förelåg något sådant ålderssamband för dödsfallen i lunginflammation. Övriga något ovanligare orsaker till spädbarnsdödlighet var bl.a. kikhosta, influensa, hjärnhinneinflammation, tuberkulos och luftrörskatarr (bronkitis, laryngitis).

Figur 3 beskriver spädbarnsdödligheten i de viktigaste dödsorsakerna vid tre tidpunkter. Dödligheten i medfödd allmän svaghet samt lunginflammation och luftrörskatarr (bronkitis, laryngitis) förändrades inte under dessa år, medan dödligheten i magsjukdomar, i praktiken diarréjsjukdomar, däre-

kuolleisuus vatsa- ja suolikatarrin eli käytännössä ripulitauteihin pienenee huomattavasti. Kun kuolleisuus tähän kuolemansyihin oli 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana lähemmäs 60 lasta tuhatta vastasyntyntä kohti, laski se alle 40 lapseen tultaessa toisen vuosikymmenen loppupuolelle – hyvin lyhyen ajanjakson aikana siis. Lisäksi tämä pienenevä suunta oli ilmeisesti jatkunut jo 1800-luvun puolelta. Vaikka Helsingin kunnalliskertomukset eivät mahdollista kuolleisuuslukujen laskeamista, niistä voidaan tehdä päätelmiä tietyn kuolemansyyn osuudesta kaikista imeväiskuolemista, ja varovaisenkin arvion mukaan ripulitaudit ovat olleet vielä keskeisempi kuolemansyy 1800-luvun loppupuolen Helsingissä.

Imeväiskuolleisuuden rakenne ollut erilainen Helsingissä kuin maaseutuvaltaisessa elinympäristössä

Imeväiskuolleisuus oli Helsingissä 1900-luvun alkupuolella huomattavasti korkeammalla tasolla kuin

mot minskade märkbart. Då dödligheten i sistnämnda åkommor under första decenniet på 1900-talet var närmare 60 barn per tusen nyfödda, var den nere i under 40 barn mot slutet av 1910-talet – en mycket snabb minskning, alltså. Dessutom hade denna minskningstrend uppenbarligen pågått sedan före sekelskiftet. Trots att det inte går att beräkna dödlighetstal på grundval av Helsingfors kommunalberättelser kan man dra vissa slutsatser om dödsorsakernas andel av samtliga spädbarnsdödsfall, och en försiktig bedömning är att diarréjsjukdomar varit en ännu viktigare dödsorsak i Helsingfors mot slutet av 1800-talet.

Spädbarnsdödlighetens struktur var annorlunda i Helsingfors och på landsbygden

I början av 1900-talet var spädbarnsdödligheten betydligt högre i Helsingfors än i hela Finland i medeltal. Tidigare rön från olika delar av Europa har varit mycket inkonsekventa beträffande huruvida

koko maassa keskimäärin. Aikaisemmat tulokset eri Euroopan alueilta ovat olleet hyvin epäjohdonmukaisia sen suhteen, onko imeväiskuolleisuus ollut suurempaa kaupungissa vai maaseudulla. Sen sijaan korkeaan kuolleisuuteen kaupungeissa on tyypillisesti liittynyt hyvin nopea kuolleisuuden aleneminen siinä vaiheessa, kun kuolleisuuden pitkäaikainen pieneneminen on päässyt käyntiin. Tämä näyttäisi pitävän paikkansa myös Helsingissä. Imeväiskuolleisuus pieneni hyvin nopeasti ja alitti koko maan keskiarvon 1920-luvulla.

Imeväiskuolleisuuden pienenemisellä osana koko kuolleisuuden muutosta on ollut suuri merkitys elinajanodotteen kasvun kannalta (esim. Vögele & Woelk 2002, 585). Tämä on nähtävissä myös Helsingissä, jossa peräti 70 prosenttia vuosisadan alun ja puolivälin välillä tapahtuneesta elinajanodotteen kasvusta johdettiin imeväis- ja lapsikuolleisuuden pienenemisestä.

Vatsa- ja suolikatarri olivat keskeisin kuolemansyy helsinkiläisillä imeväisikäisillä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Monet aikaisemmat tutkimukset lähinnä keskieuropalaisista kaupungeista ovat korostaneet ripuli- ja suolistotautien suurta merkitystä imeväiskuolleisuuden ja sen korkean tason selittäjinä, ja näyttäisi siis, että Suomessa Helsingin osalta tämä sama piirre on nähtävissä. Jokseenkin päinvastainen tulos Suomessa on saatu Ahvenanmaalta, jossa talviajan infektioaudit olivat huomattavasti tärkeämpi kuolemansyy imeväisikäisillä jo 1800-luvun puolella ja jossa niiden osuus jopa suureni tultaessa 1900-luvun puolella (Mäki 2003). Vastava tilanne on ollut Englannissa, jossa kuolleisuus ripulitauteihin on ollut hyvinkin suurta kaupungeissa mutta ei maaseudulla, jossa puolestaan infektioaudit ovat olleet absoluuttisestikin tärkeä kuolemansyy. Näitä vastaavalla tavalla erilaisia tuloksia Suomen sisällä selittänevät hyvin erilaiset elinolosuhteet Helsingissä ja Ahvenanmaalla. Yksi keskeinen selitys ripulitautien suureen merkitykseen kaupungeissa liittyy äidinmaidon korvikkeena käytettyyn lehmämaitoon. Sen kuljetus kaupunkeihin oli pitkään suuri ongelma: maitoa jouduttiin joskus tuomaan kaukaa, mutta keinoja huolehtia sen hygieenisyydestä ei juuri ollut. Erityisesti kesällä maidon laatu huonontui merkittävästi (Vögele & Woelk 2002, 589; Preston

spädbarnsdödligheten varit högre i städer eller på landsbygden. Däremot har hög dödlighet i städer typiskt hängt samman med en mycket snabb dödlighetsnedgång i det skede då en långvarig dödlighetsminskning kommit igång. Detta ser ut att stämma in även på Helsingfors. Spädbarnsdödligheten minskade mycket snabbt och underskred på 1920-talet medeltalet för hela landet.

En minskande spädbarnsdödlighet som en del av dödlighetsförändringen överlag har haft stor betydelse för en ökande förväntad livslängd (t.ex. Vögele & Woelk 2002, 585). Detta kan skönjas även i Helsingfors, där rentav 70 procent av den ökning i förväntad livslängd som skedde mellan 1900-talets början och dess mitt berodde på minskande spädbarns- och barnadödlighet.

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var mag- och tarmkatarr den vanligaste dödsorsaken bland spädbarn i Helsingfors. Många tidigare studier främst i mellaneuropeiska städer har betonat den stora roll som diarré- och tarmsjukdomar spelade för spädbarnsdödligheten och för dess höga nivå, och det verkar alltså som om samma drag vore skönjbart i Finland för Helsingfors del. Ganska motsatta rön i Finland har man fått på Åland, där infektionssjukdomar vintertid var en betydligt viktigare dödsorsak bland spädbarn redan före år 1900 och där deras andel rentav växte efter sekelskiftet (Mäki 2003). Ett motsvarande läge rådde i England, där dödligheten i diarré-sjukdomar var mycket omfattande i städer – men inte på landsbygden, där infektionssjukdomar även absolut sett varit en viktig dödsorsak. Olikteterna härvidlag inom Finland torde förklaras av att levnadsförhållandena varit mycket olika i Helsingfors och på Åland.

En viktig förklaring till att diarré-sjukdomarna spelat en så stor roll i städerna hänger ihop med att man använde komjolk som surrogat för modersmjölk. Frakten till staden var länge ett problem: mjölken hämtades ibland långväga ifrån, och det var svårt att sörja för dess hygieniska kvalitet. I synnerhet sommartid försämrades mjölkens kvalitet märkbart (Vögele & Woelk 2002, 589; Preston & Haines 1991, 23), och till exempel Woods & co (1988, 360) har talat om en urban effekt som uppstod då klimat-

& Haines 1991, 23), ja esimerkiksi Woods kumppaneineen (1988, 360) on puhunut kaupunkivaikutuksesta ("urban effect"), joka syntyi, kun ilmastolliset tekijät vuorovaikutuksessa kaupunkien heikon hygieenisen elinympäristön kanssa aiheuttivat ripulin ja punataudin leviämistä. Kuolleisuuden pienentyessä kuolemansyyrakenne on tyypillisesti muuttunut niin, että infektioautien suhteellisesta merkityksestä tulee suurempi (esim. Cheney 1984, 567). Näin kävi myös Helsingissä, kun ripulitautien merkitys imeväisikäisten tärkeimpänä kuolemansyynä alkoi heiketä.

Joistakin tuonaikaisista puutteellisuuksista huolimatta Helsingin tilastolliset vuosikirjat ovat osoittaneet sisältävänsä monipuolista tietoa, jolla tätä Suomessa vielä melko huonosti ymmärrettyä ilmiötä on pystytty tutkimaan lisää. Tulokset osoittivat, että imeväiskuolleisuuden muutos ja rakenne ovat olleet monimutkaisemmat kuin tähän saakka on tiedetty. ❁

NETTA MÄKI on Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkija.

faktorerna i kombination med den skrala hygienmiljön i städerna förorsakade spridning av diarré-sjukdomar och rödsot (dysenteri). Då dödligheten minskat har dödsorsaksstrukturen typiskt förändrats sålunda, att infektionssjukdomarna fått en relativt större betydelse (t.ex. Cheney 1984, 567). Så gick det också i Helsingfors, då diarré-sjukdomarnas betydelse som vanligaste dödsorsak bland spädbarn började minska.

Trots en del bristfälligheter på den tiden har Helsingfors statistiska årsböcker visat sig innehålla mångsidig information som givit möjlighet att forska mera i detta fenomen, som man i Finland ännu inte förstått så bra. Rönen påvisar att spädbarnsdödlighetens förändring och struktur varit mera invecklade än man hittills hade vetat. ❁

NETTA MÄKI är forskare på Helsingfors stads fakta-central.

Kirjallisuus | Litteratur:

- Cheney R. A. (1984): Seasonal aspects of infant and childhood mortality: Philadelphia, 1865–1920. *Journal of Interdisciplinary History*, 14: 561–585.
- Corsini C. A. & Viazzo P. P. (1997): Introduction. Recent Advances and Some Open Questions in the Long-term Study of Infant and Child Mortality. Teoksessa Corsini C., A. & Viazzo P. P. (toim.): *The Decline of Infant and Child Mortality. The European Experience: 1750–1990*. Hague: Kluwer Law International, s. xiii–xxxii.
- Kannisto V. & Nieminen M. (1996): *Revised Life Tables for Finland 1881–1990*. SVT Population 1996:2. Helsinki: Statistics Finland.
- Kintner H. J. (1986): Classifying causes of death during the late nineteenth and early twentieth centuries: the case of German infant mortality. *Historical Methods*, 19 (2): 45–54.
- Martelin t., Koskinen S & Sihvonen A-P. (2003): Elinäika ja kuolemansyyt. Teoksessa Heikkinen E. & Rantanen T. (toim): *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 33–47.
- Mitchell B. R. (1992): *International historical statistics Europe 1750–1988*. New York: Stockton.

- Mäki N (2003): Imeväiskuolleisuuden vuodenaikavaihtelu ja kuolleisuuden pieneneminen Ahvenanmaalla 1840-luvulta 1930 luvulle. Väestötieteen pro gradu -opinnäytetyö. Sosiologian laitos, Helsingin yliopisto.
- Pitkänen K. (1983): Infant Mortality Decline in a Changing Society. *Yearbook of Population Research in Finland*, XXI: 46–73.
- Preston S. H. & Haines M. R. (1991): *Fatal Years. Child Mortality in Late Nineteenth-Century America*. Princeton: Princeton University Press.
- Schofield R. & Reher D. (1991): *The Decline of Mortality in Europe*. Teoksessa Schofield R. & Reher D. & Bideau A. (eds.): *The Decline of Mortality in Europe*. Oxford: Clarendon Press, s. 1–17.
- Tilastokeskus (1997): *Abridged Life Tables for Finland 1751–1880*. SVT Population 1997:5. Helsinki: Statistics Finland.
- Trapp P. G., Mielke J. H., Jorde L. B. & Erkiison A. W. (1983): *Infant mortality patterns in Åland, Finland*. *Human Biology*, 55: 131–149.
- Vögele J. & Woelk W. (2002): Public health and the development of infant mortality in Germany, 1875–1930. *History of the Family*, 7: 585–599.
- Woods R. I., Watterson P. A. & Woodward J. H. (1988): *The Causes of Rapid Infant Mortality Decline in England and Wales, 1861–1921 Part I. Population Studies*, 42: 343–366.

Helsingiläiskodit sodan rasi- tusten kantajina 1944–1948

Toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä kärsittiin vakavasta asuntopulasta. Rakentamisen vähäisyyden vuoksi asunnontarvetta jouduttiin tyydyttämään olemassa olevaa asuintilaa jakamalla. Viranomaiset joutuivat pakkomajoittamaan asunnontarvitsijoita yksityisasuntoihin, mutta sukulaisia ja tuttavien otettiin asumaan myös vapaaehtoisesti. Käsittelen artikkelissani helsingiläisiä sosiaalisen tuen antajina ja saajina.

Hur hemmen tacklade efterkrigstidens vedermödor 1944–1948

I Helsingfors efter andra världskriget rådde det allvarlig bostadsbrist. Nybyggandet var ringa, bostadsbehovet stort, och det var ingen annan råd än att samsas om de bostadsutrymmen som fanns. Myndigheterna blev tvungna att tvångsinhysa de bostadsbehövande i privata bostäder, men släktingar och vänner fick husrum också på frivillig väg. I min artikel skriver jag om helsingforsborna som givare och mottagare av socialt stöd.

Kuva 1.
Helmikuun 1944 pommitusten jälkeistä evakuointitugosta Helsingin rautatieasemalla. Kuvalähde: SA-kuva, numero 148285.

Bild 1.
Evakueringsträngsel på Helsingfors järnvägsstation efter bombardemangen i februari 1944. Bildkälla: Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva 148285.

Helsingin ja muiden suurten asutuskeskusten asuntopula johtui pääasiassa rakentamisen vähentymisestä. Sotavuosina kaupunkien rakentamiseen riitti yhä vähemmän resursseja, kuten rakennusmateriaaleja, työvoimaa ja pääomia, mutta rakentamisen haluja vähensivät myös pommitukset ja niihin liittyvät pelot. Sodan päättymisen jälkeen uudisrakentamisen vaatimat materiaalit ja investoinnit suunnattiin puolestaan Lapin jälleenrakentamiseen ja maaseudun asutustoimintaan.

Kaupunkien uudisrakentamiseen olisi kuitenkin ollut tarvetta, sillä muuttoliike asutuskeskuksiin jatkui kiivaana. Vuosien 1941 ja 1951 välisenä aikana kaupunkien ja kauppaloitten väkiluku kasvoi 415 000 henkilöllä ja maaseudun vastaavasti 51 000 henkilöllä. Noina vuosina kaupunkiin rakennettiin kuitenkin vain 56 000 asuntoa ja maaseudulle sen sijaan 155 000 asuntoa. (Junto 1990, 203). Uudisrakentamisen puuttuessa kaupunkilaisten tehtäväksi jäi pitkälti sopeutua lisääntyvään asumiseen ahtauteen.

Helsinki oli haluttu asuinpaikka jo ennen sotia, ja tämä merkitti sitä, että vaikka ennen talviso-

Bostadsbristen i Helsingfors och landets övriga stora bosättningscentra berodde i huvudsak på att nybyggandet minskat. Under krigsåren fanns det allt mindre resurser – både byggmaterial, arbetskraft och kapital – för att bygga i städerna, men viljan att bygga minskade också på grund av bombardemangen och fruktan för dem. Efter kriget inriktades sedan de material och investeringar som nybyggandet krävde på att återuppbygga Lappland och att på landsbygden bereda husrum för evakuerade.

Men det skulle ha funnits behov av att bygga nytt också i städerna, eftersom inflyttningen till bosättningscentra var livlig. Mellan år 1941 och 1951 växte folkmängden i städer och köpingar med sammanlagt 415 000 och på landsbygden med 51 000. Ändå byggdes bara 56 000 bostäder i städerna under den tiden, men på landsbygden däremot 155 000 bostäder (Junto 1990, 203). I brist på nya bostäder blev stadsbornas lott att i stor utsträckning anpassa sig till den ökande trångboddheten.

Redan före kriget var Helsingfors ett ställe där många ville bo, och det innebar att – fastän byggandet varit livligt före Vinterkriget – det var ont om

taa rakentaminen oli vilkasta, kaupungissa ei ollut juurikaan tyhjää asuntoreserviä. Vuoden 1939 alussa kaupungin asunnoista ainoastaan 0,2 prosenttia oli tyhjillään (Sosiaalinen aikakauskirja 1939, 123). Muuttoliike jatkui myös sotavuosina ja sodan jälkeen. Pääkaupunkiin muutti paitsi siirtoväkeä luovutetuilta alueilta, myös työnhakijoita maaseudulta ja muista kaupungeista. Samaan aikaan, kun asevelvollisia ja työvelvollisia perheineen muutti väliaikaisesti pois Helsingistä, kaupunkiin hakeutui erityisesti nuoria naisia kotiapulaisiksi, erilaisiin palveluammatteihin ja tehdastyöläisiksi.

Kaupungin asuntotilanteeseen vaikuttivat huomattavalla tavalla myös helmikuun 1944 pommitukset. Pommitusten jälkeen Helsingistä evakuoitiin noin 102 000 henkilöä, ja käytännössä suurin osa muuttaneista oli lapsia ja näiden vanhempia. Samalla perheet hajautuivat entisestään, sillä maaseudulle evakuoinnin lisäksi lapsia lähetettiin turvaan myös muihin Pohjoismaihin, pääasiassa Ruotsiin. Helsingiläisten sotalasten määrä kohosi vajaan kymmenentuhanteen.

Kun sodan päätyttyä sotilaat, työvelvolliset, lotat ja maaseudulle evakuoituneet kaupunkilaiset palasivat takaisin kotikaupunkiinsa, syntyi nopeaan tahtiin vakava asutuskriisi. Voitaneen arvioida, että syksyllä 1944 Helsinkiin muutti ja palasi kymmeniätuhansia uusia ja vanhoja kaupunkilaisia. Jatkosodasta kotiin palaavien rintamasotilaiden määrä kohosi 23 000:een. Vuoden 1944 kuluessa lisäksi noin 11 000 siirtoväkeen kuuluvaa henkilöä muutti pääkaupunkiin, näistä suurin osa syksyllä. Pääosin marraskuussa tapahtuneen kotiuttamisen jälkeen Helsingin sisällä muutettiin kolmen kuukauden aikana lähes 80 000 kertaa.

Muuttotilastot kertovat siitä ahdingosta, johon alivuokralaiset joutuivat päävuokralaisten ja heidän perheidensä palatessa. Tilapäisiä vuokrasopimuksia tehneet alivuokralaiset joutuivat etsimään uutta asuntoa yhä pienemmäksi muodostuvasta asuntovarannosta. Asuntoja välittävien huoneenvuokralautakuntien kortistot täytyivät tuhansista uusista hakijoista.

Huoneenvuokralautakuntien toiminnanjohtaja Ernst Lähde arvioi vuoden 1944 lopulla helsinki-

bostadsutrymme i staden. I början av år 1939 stod bara 0,2 procent av bostäderna i staden tomma (Sosiaalinen aikakauskirja 1939, 123). Inflyttningen fortsatte även under krigsåren, och efter dem. Huvudstaden tog emot såväl evakuerade från de avträdde områdena som arbetsökande från landsbygden och övriga städer. Samtidigt – då värnpliktiga och arbetspliktiga jämte familjer tillfälligt flyttade bort från Helsingfors – sökte sig i synnerhet unga kvinnor dit som hembiträden och till olika serviceyrken och fabriksarbeten.

Bostadsläget i Helsingfors påverkades också märkbart av de stora bombardemangen i februari 1944. Efter dem sökte sig eller evakuerades ca. 102 000 personer bort från Helsingfors, och i praktiken var största delen av dem barn och deras föräldrar. Samtidigt splittrades familjerna ytterligare i och med att barn skickades inte bara ut till landsbygden utan även i trygghet till övriga Norden, främst Sverige. De så kallade krigsbarn som kom från Helsingfors uppgick till nästan tiotusen.

Efter kriget, då soldater, arbetspliktiga, lottor och de helsingforsbor som evakuerats till landsorten återvände till sin hemstad, uppstod snabbt en allvarlig bostadskris. Vi torde kunna säga att det hösten 1944 flyttade in eller återvände tiotusentals nya och gamla stadsbor till Helsingfors. Antalet frontsoldater som återvände hem efter Fortsättningskriget uppgick till 23 000. Under 1944 flyttade dessutom ca. 11 000 personer från de avträdde områdena till huvudstaden, de flesta på hösten. Efter arméns hemförlovingar, som huvudsakligen skedde i november, statistikfördes inom tre månader nästan 80 000 flyttningar inom Helsingfors.

Flyttningsstatistiken vittnar om den knipa som underhyresgästerna råkade i då huvudhyresgästerna med familjer återvände. Mångas underhyresgäster som slutit tillfälliga hyresavtal fick lov att söka ny bostad i en bostadsreserv som blivit allt mindre. Kartoteken hos de hyresnämnder som förmedlade bostäder fylldes av tusentals nya sökanden.

Ernst Lähde, som var chef för hyresnämndernas verksamhet, bedömde i slutet av år 1944 att helsingforsbornas bostadsbehov stigit till 18 000–19 000 bostäder. Men bara en liten del av de bostadsbe-

läisten asunnontarpeen kohonneen noin 18 000–19 000 asuntoon, mutta vain pieni osa asunnontarvitsijoista kyettiin ottamaan lautakuntien kortistoon. Esimerkiksi perheettömiä asunnonhakijoita ei hyväksytty laisinkaan hakijoiksi. Loppuvuonna 1944 helsinkiläiset majoittivat vapaaehtoisesti 10 000 asunnontarvitsijaa, ja tämä sosiaalisen tuen osoitus antoi viranomaisille ja kaupungin hallinnolle aikaa valmistella pysyvämpiä majoitusjärjestelyjä.

Sukulaiset sodasta palaavien miesten majoittajina

Kotiutettavat sotilaat ja heidän perheensä muodostivat syksyllä 1944 merkittävän asunnontarvitsijaryhmän. Asuntoasioita koordinoivassa sosiaaliministeriössä oltiin tietoisia sotilaiden asuntovaikkeuksista, ja huoneenvuokralautakuntia kehoitettiin pitämään huolta kotiutettavien tarpeista. Priorisointi kohdistui kuitenkin perheellisiin ja esimerkiksi naimattomien asevelvollisten oli huolehdittava majoituksestaan itse. Lautakuntien kortistoon pääseminen ei sekään merkinnyt välitöntä asuntotilanteen parantumista. Sodan päättymisen jälkeen asuntoa jouduttiin tyypillisesti odottamaan noin 7 kuukautta, ja vuoteen 1946 mennessä odotusajat pitenivät jo 13 kuukauteen. Myös odotusaikana majoitus oli järjestettävä jollain keinolla.

Sukulaisuuteen perustuva tilapäismajoitus muodostui merkittäväksi, sillä monissa tapauksissa taloudelliset tekijät rajoittivat sekä alivuokralaisasunnon hakua että matkustajakodeissa yöpymistä. Vuosina 1944 ja 1945 yhden hengen vuorokausimaksu matkustajakodeissa maksoi noin 70–90 markkaa ja kahden hengen huoneessa yöpyminen 75–160 markkaa. Esimerkiksi työtä etsivälle kotiutetulle mainitut maksut olivat aivan liikaa; naimisissa oleva helsinkiläismies sai odotusrahaa 70 markkaa päivässä. Myös alivuokralaishuoneista pyydettävät vuokrat olivat suuria, vaikka huoneiden kunto oli usein heikko. Vuonna 1945 seitsemän neliömetrin kalustetusta palvelijahuoneesta saattoi joutua maksamaan jopa 700–1 200 markkaa. Alivuokralaisiksi otettiin lisäksi mieluiten yksinäisiä henkilöitä, sillä perheiden ja erityisesti lapsiperheiden nähtiin häiritsevän

hövande kunde tas in i hyresnämndernas kartotek. Som exempel godkändes sådana som inte hade familj inte överhuvudtaget som sökande. Mot slutet av år 1944 inhystes på frivillig grund 10 000 bostadsbehövande i Helsingfors, och detta prov på socialt stöd gav myndigheterna och stadens förvaltning tid att bereda mera varaktiga logiarrangemang.

Släktingar hyste män som återvände från kriget

Hemförlovade soldater och deras familjer utgjorde hösten 1944 en betydande grupp bostadsbehövande. Vid Socialministeriet, som koordinerade bostadsärendena, var man medveten om de hemförlovades bostadsbekymmer, och hyresnämnderna uppmanades sörja för deras behov. Men förtur gavs åt hemförlovade med familjer, och till exempel de ogifta måste sköta sitt logi på egen hand. Att man blev intagen i nämndernas kartotek betydde inte heller automatiskt att ens bostadssituation förbättrades. Strax efter krigsslutet måste man vanligen vänta på bostad i omkring 7 månader, och år 1946 var väntetiden redan uppe i 13 månader. Och medan man väntade måste man ju också bo någonstans.

I många fall begränsades möjligheterna att söka underhyresbostad eller bo på resandehem av ekonomin, så tillfällig inhysning hos släkt och vänner blev en viktig lösning. Åren 1944–45 var avgiften vid resandehem 70–90 mark per person och dygn, och i dubbelrum 75–160 mark. Till exempel för en arbetsökande hemförlovad var detta alldeles för dyrt; en gift karl skriven i Helsingfors fick 70 mark om dagen i väntepening. Också de hyror som begärdes för underhyresrum var höga, trots att rummen ofta var i dåligt skick. År 1945 kunde man få betala upp till 700–1 200 mark för ett möblerat sju kvadratmeters tjänarinnerum. Hyresgästerna tog helst ensamstående personer till underhyresgäst, då familjer – i synnerhet barnfamiljer – ansågs alltför störande; familjer behövde mera utrymme och kokmöjligheter och förde mera ljud.

Viktigaste stödet med tillfällig härbärgering fick de bostadsbehövande av sina närmaste – sina systrar och i synnerhet föräldrar. En betydande del av

liian paljon asumisen arkea; perheet vaativat enemmän tilaa ja keittomahdollisuuksia ja tuottivat enemmän ääntä.

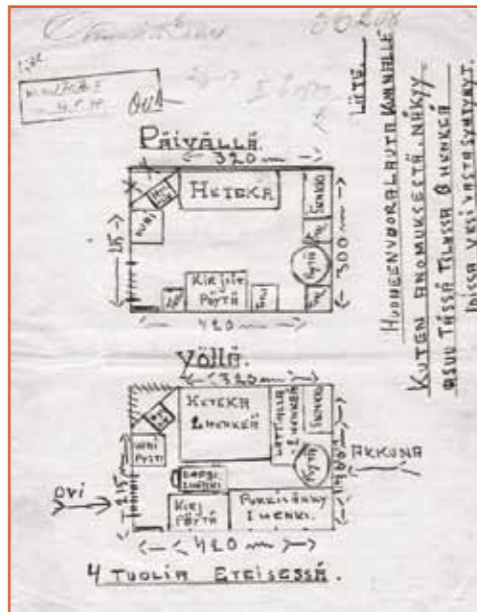
Merkittävintä apua tilapäismajoitukseen asunontarvitsijat saivat lähiomaisiltaan, sisariltaan ja erityisesti vanhemmiltaan. Huomattava osa nuorista asevelvollisista oli solminut sota-vuosina avioliiton, minkä johdosta avioelämä jouduttiin aloittamaan usein lapsuudenkodissa. Helsingin kaupungin tilastotoimiston selvitys toi esille, että sotien jälkeisinä vuosina naimisisa olevat miehet hallitsivat itsenäisesti keskimäärin vasta kolmekymmenvuotiaana omaa asuntoa. Sosiaaliministeriön asuntoasiain-toimiston johtajana ja Helsingin kunnallispormestarina

toiminut Weio Henriksson arvioi vuoden 1944 lopulla, että kaksi kolmasosaa lautakuntien asunonhakijoista oli sota-avioliiton solmineita.

Suku- ja perhesuhteisiin pohjautuvassa majoituksessa nuorten parien suhteen keskeiseksi haasteeksi nousi, miten lasten koti sopeutui vanhempien vanhan kodin suojiin. Viranomaisille lähetetyt asunonsaantikirjeet tuovat esille nuorten parien turhautumisen siitä, että he eivät voineet toimia asunnoissa itsenäisesti ja omalla tavalla.

Yksityisyyden puute ja eristäytymisen tarve

Helsingin asuntokanta oli sotienjälkeisinä vuosina hyvin pienasuntovaltaista, mikä osaltaan vaikeutti perheiden yhdessä asumista. Esimerkiksi Kallion (XI kaupunginosana) lähes 11 000 asunnosta yli puolet oli hellahuoneita tai huoneen ja keittokomeron asuntoja. Keskimäärin kalliolaisten asunnoissa jäi

Kuva 2. Työmies Östermanin piirustus asuntonsa päivä- ja yöjärjestelyistä. Kvalilähde: Huoneenvuokralautakunta 1941–1963, EgI:38, HKA.

Bild 2. Arbetare Östermans skiss av sin bostads inredning om dagen resp. natten. Källa: Huoneenvuokralautakunta 1941–1963, EgI:38, HKA.

det gamla föräldrahemmets hägn. De brev med anhållan om bostad som skickats till myndigheterna avslöjar de unga parens frustration över att inte kunna bete sig självständigt och på sin egen fason i bostaden.

Inget privatliv och behov av distans

Under efterkrigsåren var bostadsbeståndet i Helsingfors starkt dominerat av små bostäder, vilket också komplicerade familjernas samlevnad. Som exempel bestod över hälften av de nästan 11 000 bostäderna i Berghäll (XI stadsdelen) av bara ett rum med spis eller med kokvrå. Berghällbornas golvyta per person var i medeltal 8,6 kvadratmeter, vilket enligt dåtida normer var nöjaktigt. Men flyttade det in ytterligare folk blev situationen snabbt prekär.

I de små bostäderna med bara ett eller två rum med kokvrå inverkade utrymmesbristen på många

de unga värnpliktiga hade gift sig under krigsåren, och nu måste man inleda det äktenskapliga livet i barn-domshemmet. En utredning från Helsingfors stads statistiska byrå avslöjade att gifta karlfolk under efterkrigsåren hade en självständig bostad först som i medeltal trettioåringar. Chefen för Socialministeriets byrå för bostadsärenden Weio Henriksson, som också verkade som politie borgmästare i Helsingfors, bedömde i slutet av år 1944 att två tredjedelar av nämndernas bostadssökande hade ingått äktenskap under kriget.

För dem som blev inhysta hos släkt och familj blev den stora utmaningen hur den unga generationens hem skulle passas in i

lattiapinta-alaa asukasta kohden 8,6 m², mikä ajan normien mukaan oli välttävää. Uudet asukkaat tekevät kuitenkin asunnot nopeasti tukaliksi.

Yhden tai kahden huoneen ja keittokomeron pienasunnoissa tilanpuute vaikutti moniin keskeisiin asumisen toimintoihin. Perheet joutuivat pienissä tiloissa, usein yhdessä ainoassa huoneessa, tekemään ruokaa, syömään, tiskaamaan, pyykkäämään, hoitamaan hygieniaa ja nukkumaan. Tilan niukkuudessa niin tavartarvittajat kuin ihmiset olivat toistensa tiellä. Huoneenvuokralautakunnille lähettämässään saatekirjeissä asunontarvitsijat toivat ilmi, kuinka vaikeaksi huoneiden järjestyksen ja puhtauden ylläpito muodostui. Vakuuttaakseen virkailijat, jotka heidän asioitaan hoitivat, asunonhakit ja laativat myös asuntojen pohjapiirustuksia, joissa kuvattiin huonekalujen paikkoja ja etäisyyksiä (ks. Kuva 2).

Ympäristö- ja sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa henkilökohtaisen tilan nähdään olevan inhimillinen perustarve, jonka suuruus on kuitenkin ikään sidonnainen ja joka jossakin määrin on sekä historiallisesti että kulttuurisesti muuttuva. Ahtaudessa asukkaiden oli vaikea eristäytyä omaan rauhaansa. Halusivatpa perheenjäsenet tai ei, he joutuivat altistumaan erilaisille sosiaalisille virikkeille, asukkaiden äänille, puheelle ja toiminnalle, sekä toistensa katseille ja fyysiselle läheisyydelle. Vaikka perhe- ja sukulaissuhteisiin perustuvassa yhteisasumisessa oltiin tekemisissä tuttujen – ja siten myös, ainakin useimmiten, turvallisten – ihmisten kanssa, nuoret parit kokivat perherauhan puutteen häiritsevänä. Asumisen ahtaus saattoi osaltaan muodostua intimitettiin esteeksi.

Pelkkä toisten alituinen läheisyys ja yksityisyyden puute loivat ärtymystä ja alensivat riitelyn kynnyksiä. Ahtaat asunnot toimivat katalyyttinä, jotka kasvattivat pienet riidat helposti suuremmiksi. Yhteisasumisen kontekstissa anopin ja miniän suhteita saattoi kiristää se, että pitkään jatkunut asuminen toisten luona velvoitti ainakin jossakin määrin vastavuoroisuuteen ja kotitöiden jakamiseen. Miniän astuessa anopin keittiöön hän astui väistämättä myös kodin emännän reviiirille ja alaisuuteen. Anoppilas- tai appellassa asuvat nuoret parit hermostuivat

viktiga göromål. I de små utrymmena, ofta bara ett enda rum, måste familjerna laga mat, äta, diska, tvätta byk, sköta hygien och sova. I trängseln var både saker och människor i vägen för varandra. I de följebrev som de bostadsbehövande skickade in till hyresnämnderna förde de fram hur svårt det var att upprätthålla ordningen och renheten i rummen. För att övertyga de tjänstemän som skötte deras ärende skisserade en del bostadssökande upp sina rum – var olika möbler stod, och hur långt från varandra (se Bild 2).

Inom miljö- och socialpsykologisk forskning ses personligt levnadsutrymme som ett grundläggande mänskligt behov, vars intensitet varierar med åldern och som i någon mån är föränderligt både historiskt och kulturellt. Bodde man trångt var det svårt att dra sig tillbaka i egen lugn och ro. Om man så ville det eller inte måste familjemedlemmarna utsätta sig för olika sociala stimuli – varandras röster, ljud och verksamhet, varandras blickar och fysiska närhet. Trots att de som bodde med familj eller släktingar hade med bekanta människor att göra – och, åtminstone oftast, trygga – upplevde unga par bristen på egen frid som störande. Trångboddhet kunde vara ett hinder för intimitet.

Den ständiga närheten och bristen på privatliv skapade irritation och sänkte tröskeln för gräl. De trånga bostäderna blev som katalysatorer som lätt fick familjegrälen att flamma upp. I en kontext av gemensamt boende kunde förhållandet mellan svärmor och svärdotter ansträngas av att långvarigt boende hos andra förpliktade till växelverken och delande av hemsysslor åtminstone i någon mån. Då en svärdotter steg in i svärmors kök steg hon oundvikligen också in på husmoderns revir och under hennes kommando. De unga par som bodde med svärföräldrarna retade också ofta upp sig på vad dessa sade. Gräl blev det bland annat om barnens uppfostran och att andra lade sig i den. I de små bostäderna hade barnen inte så mycket svängrum, och far- eller morföräldrarna kunde ställa upp regler och gränser för barnen.

Av sina närmaste anhöriga kunde man be om långvarigare hjälp än av bekanta och avlägsnare släktingar, men i något skede var det slut även på de

usein myös vanhempiensa puheista. Riitoja tuotti muun muassa lasten kasvattaminen ja siihen puuttuminen. Pienissä asunnoissa lapsilla ei ollut kovin paljon tilaa liikkua, ja isovanhemmat saattoivat asettaa omia sääntöjä ja rajoja lasten toiminnalle.

Lähiomaisilta oli mahdollista pyytää pidempää avunantoa kuin tuttavilta ja kaukaisemmilta sukulaisilta, mutta jossakin vaiheessa myös lähiomaisten kyky ja halu auttaa tyrehtyi. Tyypillisesti kotiuttamisen jälkeen asunnontarpeessa olleet reserviläisperheet kykenivät asumaan 2–3 kuukautta sukulaisten ja tuttavien luona ennen kuin vaatimukset poismuutosta voimistuivat. Solidaarisuudellakin oli rajansa. On tosin huomattava, että vaikka yhteisasuminen alkoi kiristää asukkaiden välejä, vanhempien luona asuminen saattoi jatkua jopa vuosia.

Vieraat ihmiset kotirauhan rikkojina

Sosiaaliin tukiverkoston perustuva majoitus auttoi vain osaa asunnontarvitsijoista, minkä johdosta majoitustilan järjestämisessä jouduttiin turvautumaan myös pakkokeinoihin. Taloudelliseen valtalakiin pohjautunut asuntosäännöstely oikeutti sijoittamaan väljiksi katsottuihin asuntoihin alivuokralaisia. Niin sanottu huone ja henkilö -periaate merkitsi sitä, että 15.10.1944 asunnonhaltijalla oli oikeus pitää omassa käytössään enintään yksi huone kutakin huoneistossa vakinaisesti asuvaa henkilöä kohden. Helsingissä sääntöä kiristettiin vielä siten, että heti vuoden 1945 alusta kaksi alle 10-vuotiaasta lasta laskettiin yhdeksi henkilöksi. Vuosina 1944–1948 helsinkiläisasuntoihin sijoitettiin reilut 6 500 niin sanottua pakkoalivuokralaista. Asuintilan jakamisella lievitetiin asuntopulaa, mutta toimet loivat samalla kaupunkiin ja asuntojen sisälle sosiaalisia jännitteitä.

Erytystä huolta ja suuttumusta asunnonhaltijoissa aiheutti se, että kesäkuusta 1946 lähtien asunnonhaltijat joutuivat valitsemaan asuntoon määrättyt asukkaat huoneenvuokralautakuntien kortiston hakijoista. Viranomaiset toivoivat kuitenkin asunnonhaltijoiden suhtautuvan pakkoalivuokralaisten vastaanottamiseen tyyneesti ja muistaen asukkaiksi tulevien ihmisten hädän. Myös sanomalehdissä py-

närmastes förmåga och vilja att hjälpa. I typiska fall lyckades bostadsbehövande hemförlovade med familj bo hos släkt eller vänner i 2–3 månader innan kraven på att flytta ut blev starkare. Även för solidariteten fanns det en gräns. Trots det, vilket bör nämnas, kunde det hända att de unga bodde kvar i några år efter att sammanboendet börjat anstränga samsan.

Främmande människor som stör hemfriden

Härbärgering grundad på sociala stödnätverk blev en hjälp för bara en del av de bostadsbehövande, och därför måste även tvång tillgripas för att kunna ordna husrum åt alla. Den bostadsreglering som byggde på den så kallade maktlagen gav myndigheterna rätt att placera underhyresgäster i bostäder som ansågs rymliga. Principen om ett rum en person innebar att en bostadsinnehavare den 15.10.1944 hade rätt att i eget bruk hålla högst ett rum per person som varaktigt bodde i lägenheten. I Helsingfors skärptes regeln ytterligare sålunda, att genast från början av 1945 två barn yngre än tio år räknades som en person. Åren 1944–48 placerades drygt 6 500 sådana tvångsunderhyresgäster ut i bostäder i Helsingfors. Genom att man samsades om logiet lindrades bostadsbristen, men åtgärden skapade samtidigt sociala spänningar i staden och i bostäderna.

Oro och ilska bland bostadsinnehavarna väcktes i synnerhet av det faktum att de från och med juni 1946 måste välja sina hyresgäster bland de sökande som fanns i hyresnämndernas kartotek. Myndigheterna hoppades dock att bostadsinnehavarna mätte tvånget att ha underhyresgäst med ro och att förstå den nöd som de bostadsbehövande befann sig i. Även i tidningarna försökte man ge bostadsinnehavarna råd om hur vardagen kunde ordnas på ett nytt sätt. I publikationer à la veckotidningen Kotilesi ("Hemmets härd") gavs bland annat tips om hur en förminskad bostad kunde inredas.

Trots de fromma önskingarna övergick förhållandet mellan bostadsinnehavarna och de nya tvångsunderhyresgästerna ofta i spänningar eller rentav regelrätt gräl. Konfliktbenägenheten berodde

rittiin antamaan asunnonhaltijoille neuvoja uudelleen arjen järjestämiseen. Kotilieden kaltaisissa julkaisuissa tarjottiin muun muassa sisustusvinkkejä pienentyneen asunnon sisustamiseen.

Eri tahojen toivomuksista huolimatta pakkoalivuokraustapauksissa asunnonhaltijoiden ja uusien vuokralaisten väliset sosiaaliset suhteet muodostuivat usein kireiksi ja jopa riitaisiksi. Konfliktiherkkyys liittyi osaltaan siihen, että pakkoalivuokrauksessa tuntemattomat astuivat asunnonhaltijoiden kodin piiriin, ja moniin asumista koskeviin kysymyksiin suhtauduttiin tällöin tunteellisemmin kuin pelkkään taloudelliseen vaihtoon perustuvassa vuokrasuhteessa.

Vaikka pakkoalivuokraustapauksissa pyrittiin antamaan uusille tulokkaille tilat, jotka sallivat mahdollisimman häiriöttömän yhteiselon, joutuivat asukkaat pakosti kanssakäymiseen yhteisiä tiloja käytettäessä. Asuntojen yhteiset tilat muodostuivat asuntojen eteisistä, käytävistä, kylpyhuoneista ja keittiöistä. Yleisimmät riidan aiheet liittyivätkin näiden tilojen käyttämiseen ja asukkaiden tuottamiin ääniin. Päivittäisessä elämässä tilojen jakamisen pakko merkitsi sitä, että asukkaat joutuivat minimissään sopeutumaan ja sietämään toistensa läsnäoloa käytävillä.

Lisäksi muun muassa keittiön ja kylpyhuoneen ruuhkat pakottivat jonottamiseen. Usein käytössä olevat liedet riittivät kerrallaan vain yhden perheen tarpeisiin, mutta kuten todettua, kahden tai kolmen ruokakunnan asunnot eivät olleet kovin harvinaisia. Jonottaminen ja ruuanlaiton hidastuminen merkitsi perheiden ruokataloudesta vastaavien, useimmiten perheenäitien, kannalta ajan hukkaamista ja ylimääräistä harmia. Vastaavasti keittovuorossa olevat joutuivat kiirehtimään ruuan-

Kuva 3.

Kuvitusta Hufvudstadsbladets jutusta, joka käsittelee perheiden yhdessä asumisen ongelmia. Kuvalähde: HBL 2.9.1945.

Bild 3.

Illustration av artikel i Hufvudstadsbladet om familjers samlevnadsproblem. Källa HBL 2.9.1945

delvis på att det i tvångsunderhyresgästsituationer trädde in vilt främmande människor i bostadsinnehavarnas hemkrets, och då blev man mera emotionell med mångt och mycket än vad som varit fallet vid ett hyresförhållande baserat enbart på ekonomiskt utbyte.

Trots att man i de fall där underhyresgästerna togs under tvång försökte hänvisa dem utrymmen som möjliggjorde en så störningsfri samlevnad som möjligt var det ju oundvikligt att man stötte ihop då man använde gemensamma utrymmen. Dessa bestod av farstun, tamburen, korridorerna, badrum och kök. Det var mest i anknytning till dessa som tvisterna uppstod – och till de ljud som invånarna förde. I det dagliga livet betydde tvånget att dela utrymmen att man som absolut minimum måste anpassa sig och tåla varandras närvaro i korridorerna.

Dessutom gjorde sam användningen av bland annat kök och badrum att man måste köa. Ofta räckte den spis man hade till för bara en familj i taget, men som redan konstaterats var det inte särskilt ovanligt med hushåll med två eller tre matlag. Köandet liksom trängseln i gemensamhetsköket innebar för den hushållsansvariga i familjen, oftast mamman, förlorad tid och överlopps harm. Och de som hade koktur måste försöka skynda på för att de andra skulle få sin tur.

Kokdags i den delade våningen med gemensamhetskök.

laiton kanssa jouduttaakseen muiden vuoroa.

Asunnonhaltijoilla saattoi olla myös melko tarkkoja käsityksiä siitä, miten alivuokralaisten ylipäänsä tuli heille osoitetussa huoneessa käyttäytyä ja olla. Joissakin tapauksissa omaa kotia puolustettiin niin tiukasti, että alivuokralaisten liikkumavara – tila hengittää – jäi huomattavan vähäiseksi. Yhteisten tilojen käyttämisen rinnalla hyvin yleiseksi muodostuivatkin riidat, jotka liittyivät asukkaiden sopimattomaksi koettuun käyttäytymiseen. Koska alivuokralaiset tulivat asunnonhaltijoiden kotiin, katsoivat useimmat asunnonhaltijat oikeudekseen myös ylläpitää ja valvoa asumista koskevia sääntöjä.

Helsingiläiset sodan rasitusten kantajina

Helsingin ja muiden kaupunkien asuntopula ja toisaalta kaupunkilaisten keskinäinen solidaarisuus loivat osaltaan edellytyksiä ”jälleenrakennuksen ihmeelle”. Antti Palomäki on nostanut esille, että siirtoväen ja rintamasotilaiden asuttaminen tehtiin nopeammin kuin muualla Euroopassa. Suomeen ei tarvinnut perustaa pakolaisleirejä, sillä kansalliset voimavarat kohdennettiin maaseudun rakentamiseen ja Lapin jälleenrakentamiseen. (Palomäki 2011, 451). Helsingin asuntopula edisti osaltaan muun Suomen jälleenrakennusta ja siten välillisesti yhteiskunnallista vakautta, mutta taakan tästä kantoi merkittävä osa asutuskeskuksien asukkaista. Ahtaan ja puutteellisen asumisen ongelmat eivät koskeneet ainoastaan asunnontarvitsijoita, vaan myös majoitusta vapaaehtoisesti tai pakon edessä tarjoavia helsingiläisiä.

Asunnonhaltijat kokivat vuokrien säännöstelyn, asumisen tehostamisen ja tilan luovuttamisen asunnoista usein epäoikeudenmukaisena, ja mielipahaa purettiin lautakuntien jäseniin ja tarkastajiin. Kun asuntoihin piti ottaa tuntemattomia alivuokralaisia, osa asunnonhaltijoista oli taipuvaisia suojelemaan omaa vapauspiiriä ja mukavuuksia. Sotavuosina pakotettua solidaarisuutta harjoitettiin muun muassa työvelvollisuuden muodossa ja sodan päättymisen jälkeen lisääntyvien verojen muodossa, mutta kotien rauhan rikkomisen nähtiin menevän jo liian pitkälle.

Bostadsinnehavarna kunde också ha ganska klara uppfattningar om hur underhyresgästerna överlag skulle bete sig och existera i det rum de anvisats. I vissa fall försvarade man det egna hemmet så bestämt att underhyresgästernas spelrum – rum att andas – kändes verkligen knappt. Inte bara bruket av de gemensamma utrymmena ledde till osämja och gräl, utan mycket vanligt var också gräl på grund av att underhyresgästerna upplevdes bete sig opassande. Eftersom de kom till bostadsinnehavarnas hem upplevde de flesta av dessa sig ha rätt att upprätthålla och övervaka de regler som gällde boendet.

Helsingforsborna som bärare av krigets vedermödor

Bostadsbristen i Helsingfors och övriga städer utgjorde tillsammans med en ömsesidig solidaritet utgångspunkten för ”återuppbyggnadsundret”. Antti Palomäki har fört fram att man ordnade bostad för evakuerade och frontsoldater snabbare i Finland än på övriga håll i Europa. I Finland behövde man inte sätta upp flyktingläger, då de nationella resurserna inriktades på att bygga upp landsbygden och återuppbygga Lappland (Palomäki 2011, 451). Bostadsbristen i Helsingfors bidrog till att främja återuppbyggnaden i övriga Finland och därmed indirekt den samhälleliga stabiliteten. Men denna börda bars av en betydande del av invånarna i bosättningscentra. Problemen med trångt och bristfälligt boende berörde inte bara de bostadsbehövande utan också de helsingforsbor som frivilligt eller inför tvång upplät en del av sin våning.

Många bostadsinnehavare upplevde att hyresregleringen, effektiveringen av boendet och upplåtandet av rum var orättvist, och det lät man gå ut över nämndmedlemmar och inspektörer. Då man blev tvingad att ta in vilt främmande underhyresgäster var en del bostadsinnehavare benägna att skydda sin egen frihet och bekvämlighet. Under krigsåren hade ju för all del den obligatoriska solidariteten verkställts bland annat genom arbetsplikt, och efter kriget genom ökade skatter, men att störa hemfriden var att gå för långt, ansågs det.

Säännöstelytoimien synnyttämät sosiaaliset jännitteet muodostivat tyypillisen sodan jälkitiloihin liittyvän ilmiön. Niin ensimmäisen kuin toisen maailmansodan jälkeen säännöstelyviranomaisten oli vaikeata vakuuttaa eri väestöryhmät uhrausten välttämättömyydestä. Asuminen ja asunnot muodostivatkin yhden keskeisen alueen, jonka piirissä mitattiin sekä yhteiskuntapolitiikan että toisaalta kansalaisten solidaarisuus. Perheiden pakotettu ja vapaaehtoinen yhdessä asuminen ei sujunut ilman riitaisuuksia, mutta vaikeuksista huolimatta huomattava määrä helsinkiläisperheitä oli valmis valmiita tinkimään omasta tilastaan ja mukavuuksistaan muiden hyväksi. Monet helsinkiläiskodit supistivat asuintilaansa huomattavasti yli sen, mihin he olivat velvoitettuja. ☸

Artikkeli pohjautuu kirjoittajan väitöstutkimukseen (2014) Perheet ahtaalla. Asuntopula ja siihen sopeutumisen toisen maailmansodan jälkeisessä Helsingissä 1944–1948. Helsinki: Väestöliitto.

ANTTI MALINEN toimii tutkijatohtorina (Yhteiskunnan historian huippuyksikkö) Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.

De sociala spänningar som regleringsåtgärderna förorsakade var ett typiskt efterkrigsfenomen. Både efter Första och Andra världskriget hade regleringsmyndigheterna svårigheter att övertyga olika befolkningsgrupper om det nödvändiga i dessa uppoffringar. Boendet och bostäderna kom att bli ett mått för dels samhällspolitikens, dels medborgarnas solidaritet. Den påtvingade eller frivilliga samvaron mellan familjer förlöpte inte utan tvister, men trots alla svårigheterna var en betydande andel av helsingforsfamiljerna redo att ge avkall på sina utrymmen och bekvämligheter för de andras skull. I många helsingforshem makade man åt sig betydligt mera än man var tvungen till. ☸

ANTTI MALINEN är forskardoktor inom en spetsenhet för samhällshistoria vid Jyväskylä universitets institution för historia och etnologi.

Kirjallisuus | Litteratur:

- ”Helsingin kaupungin asuntoreservi v. 1939” 1939: Sosiaalinen aikakauskirja (33), 123.
- Junnto, Anneli 1990: Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopoliittikkaan. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu; 50. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Palomäki, Antti 2011: Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen: siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokysymyksen järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käännteentekevä vaikutus asuntopoliittikkaan ja kaupunkirakentamiseen. Tampere: Tampere University Press.

Puu-Kallion saneeraus oli vuosikymmenten palapeli

Helsingin Kallion kaupunginosaan syntyi 1800-luvun loppupuolella työväestön asuttama puutaloalue. Tästä sittemmin Puu-Kalliona tunnetusta puutaloalueesta on jäljellä vain vähäiset muistot, koska se purettiin eli saneerattiin kokonaan toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä muutamaa rakennusta lukuun ottamatta. Artikkelissani tarkastelen tätä saneerausprosessia ja sen tuloksia. Artikkelini pohjautuu historian väitöstyöhöni ja aluetieteen pro gradu -tutkielmaani (2013).

Saneringen av Trähus-Berghäll var ett pussel under många decennier

I stadsdelen Berghäll i Helsingfors uppstod i slutet av 1800-talet en trähusstad som befolkades av arbetare. Numera finns få minnen kvar av trähusområdet eftersom det revs eller sanerades helt och hållet under decennierna efter andra världskriget, med undantag av några få byggnader. I min artikel granskar jag denna saneringsprocess och dess följder. Artikkelni grundar sig på min doktorsavhandling i historia och pro gradu-undersökning inom regionforskning (2013).

Saneerauksen taustalla modernismin aatteet

Kallion kaupunginosaan, nykyisten Linjojen osaluokalle, syntyi 1800-luvun loppupuolella Sörnäisten sataman ja teollisuusalueen kehittymisen jälkeisenä tiiviisti rakennettu puutaloalue, joka oli pääosin työväestön asuttama. Nopean rakentamisen mahdollistamiseksi puutaloalue muodostettiin jakokaavalla ja liitettiin kaupungin asemakaavaan käytännössä valmiiksi rakennettuna 1901. Asemakaavan myötä astui voimaan myös kaupungin silloinen rakennusjärjestys, joka salli rakentaa tonteille monikerroksisia kivitaloja. Puutalojen sekaan nousikin 1920–30-luvuilla yksittäisiä kerrostaloja Helsingin kasvun myötä (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 76, 81).

Toisen maailmansodan jälkeen puutaloalue joutui laajamittaisen saneerauksen kohteeksi. Saneeraus kosketti etenkin puutaloalueen yhtenäisimmin säilynyttä läntistä osaa ns. Etu-Kallion alueella, koska se sijaitsee otollisesti keskustan lähettyvillä. Siellä oli myös parhaimmat mahdollisuudet toteuttaa uuden ajattelutavan mukaista rakentamista. Muu osa Puu-Kalliosta oli jo pidemmälle rakentunut uusilla kerrostaloilla, kuten myös muu Kallio Eläintarhan huvila-alue lukuun ottamatta (Mäkelä 2013). Tutkimusalue on rajattu oheisessa kartassa.

Kallion saneerauksen taustalla vaikuttivat voimakkaasti kansainvälisen modernistisen kaupunkisuunnittelun ja arkkitehtuurin aatteet, jotka nousivat Suomessakin 1930-luvulla ihanteiksi modernismin alkuvaiheen, funktionalismin myötä. Vaikutteet tulivat Ruotsista, Keski-Euroopasta, Englannista ja Yhdysvalloista. Suomessa saneera-

Modernismen ideat takana saneeringen

I stadsdelen Berghäll, det nuvarande området Linjerna, uppstod som en följd av utvecklingen av Sörnäs hamn och industriområde i slutet av 1800-talet ett tätbebyggt trähusområde som främst befolkades av arbetare. För att möjliggöra ett snabbt byggande bildades trähusområdet till en början med en fördelningsformel och fogades i praktiken färdigbyggt till stadens detaljplan 1901. I och med detaljplanen trädde även stadens dåvarande byggnadsordning i kraft. Den tillät byggande av stenhus med flera våningar på tomterna. I takt med att Helsingfors växte restes i trähusområdet några enstaka våningshus under 1920–30-talen (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 76, 81).

Efter andra världskriget blev trähusområdet föremål för en omfattande sanering. Saneringen berörde främst trähusområdets mest enhetligt bevarade västra del, så kallade främre Berghäll, eftersom den var belägen lägligt i närheten av centrum. Där fanns också de bästa möjligheterna att använda det nya byggsättet, eftersom den övriga delen av det gamla trähus-

dominerade Berghäll redan hade byggts ut med nya våningshus, såsom övriga Berghäll (med undantag av området Villa Djurgården). (Mäkelä 2013). Undersökningsområdet har avgränsats på den bifogade kartan.

Bakom saneeringens av Berghäll låg starka idéer om en internationell modernistisk stadsplanering och arkitektur, vilka uppstod i Finland på 1930-talet i och med modernismens inledningsfas, funktionalismen. Influenserna kom från Sverige, Mellanuropa, England och Förenta staterna. I Finland etablerades sig begreppet sanering till att precis som i

→ Kuva 1. Tutkimusalue nykytilassa (Bing Maps -karttapalvelu 2015, muokannut Mäkelä 2015).

→ Bild 1. Undersökningsområdet i nuläget (karttjänsten Bing Maps 2015, redigerad av Mäkelä 2015).

us vakiintui käsitteenä tarkoitamaan Ruotsin mallin mukaisesti rakennuksen tai jonkin alueen rakennusten purkamista ja uudisrakentamista (poistava saneeraus) kunnostustoimenpiteiden (säilyttävä saneeraus) sijaan.

Kaupunkisuunnittelussa modernismi perustui tiettyyn ideologiaan terveellisestä asuinympäristöstä. Sen keskeisten vaatimusten – valoa, ilmaa ja aurinkoa – katsottiin modernismin ideologien, kuten Le Corbusier'n mielestä parhaiten toteutuvan rakentamalla avoimia, yksittäisiin torni- tai lamellitaloihin perustuvia korttelirakenteita (Helander 1972, 22–23). Tämä oli vastakkainen ajattelutapa aikaisemmin kaupunkirakenteelle tunnusomaisille umpikortteleille ja tiheälle rakentamiselle, jotka modernistien mielestä olivat tuottaneet epämiellyttävät ja ankeat kaupunkiympäristöt (Tuomi 2005, 22, 24). Ideologisesta vastakkainasettelusta johtuen modernismi ei nähnyt aikaisemmissa rakennustyyliissä tai vanhoissa kaupungeissa juurikaan säilyttämisen arvoista. Modernismin tullessa toisen maailmansodan jälkeen Euroopassa kaupunkisuunnittelun valtavirraksi näkemys johti laajamittaiseen vanhojen rakennusten ja kokonaisten kaupunginosien purkamiseen (Tuomi 2005, 49). Suomessa tämä koski yleensä kaupungin keskustassa tai sen lähialueilla olleita vanhoja puutalo-alueita, jonka seurauksena esimerkiksi Tampere ja Hämeenlinna muuttuivat perusteellisesti.

Visioita uudesta Kalliosta

Ensimmäisen kerran Puu-Kallion laajamittaista saneerausta alettiin valmistella 1930-luvulla. Saneerausta perusteltiin alusta asti alueen tiheällä asutuksella, huonolla paloturvallisuudella ja asemakaavan puistojen vähyydellä. Kaupunkisuunnitteluviraston¹ edeltäjä, kiinteistötoimiston (vuodesta 1954 lähtien kiinteistöviraston) asemakaavaosasto (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 106) laati Kallion ”tervehdyttämiseksi” suunnitelmia suurpihoista ja puistoalueiden lisäämisestä (Kallio on tiheimmin... 1935),

1) Kerrostalo, jonka porrasyksikkö – lamelli – muodostaa samankaltaisen toistuvan, vastaaviin yksiköihin liittyvän perusosan.

2) Kaupunkisuunnitteluvirasto perustettiin 1.4.1964.

Sverige betyda rivning av en byggnad eller byggnader i ett område och nybyggande (avlägsnande saneering) i stället för renoveringsåtgärder (bevarande saneering).

I stadsplaneringen grundade sig modernismen på en ideologi om en hälsosam boendemiljö. Den bästa metoden för uppfyllandet av dess centrala krav – ljus, luft och sol – ansågs enligt modernismens ideologer, såsom Le Corbusier, vara att bygga öppna kvartersbyggnader som baserade sig på enskilda torn- eller lamellhus' (Helander 1972, 22–23). Detta var ett motsatt tankesätt till de slutna kvarteren och det täta byggandet som tidigare kännetecknade stadsstrukturen och som enligt modernisterna hade skapat otrevliga och dystra stadsmiljöer (Tuomi 2005, 22, 24). På grund av ideologiska kontroverser var idén med modernismen att det inte fanns något värt att bevara i de tidigare byggnadsstilarna eller gamla städerna. När modernismen efter andra världskriget blev stadsplaneringens huvudströmning i Europa, ledde synsättet till omfattande rivningar av gamla byggnader och hela stadsdelar (Tuomi 2005, 49). I Finland berörde detta i allmänhet gamla trähusområden i stadens centrum eller i dess närområden, vilket ledde till att flera städer, såsom Tammerfors och Tavastehus, förändrades till grunden.

Visioner om ett nytt Berghäll

Den första omfattande saneeringens av trähusen började förberedas på 1930-talet. Motiveringen till saneeringens var ända från början det täta boendet, den dåliga brandsäkerheten och det ringa antalet parker i detaljplanen. Stadsplaneringskontorets² föregångare, fastighetsnämndens verkställande organ fastighetskontoret (från och med år 1954 fastighetskontoret) detaljplaneavdelning (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 106), utarbetade planer för att göra Berghäll ”hälsosammare” genom att lägga till stora gårdspaner och parkområden (Kallio on tiheimmin 1935), vilka dock inte förverkligades i trä-

1) Våningshuset vars trapphus – lamell – bildar en grunddel som består av enheter som upprepas likadant.

2) Stadsplaneringskontoret grundades den 1 april 1964.

1950-luku. Wallininkuja 7, 5, 3, 1 (vas. lukien).
Constantin Grünberg,
Helsingin kaupunginmuseo.

jotka eivät kuitenkaan puutaloalueella toteutuneet. Näiden sijaan esimakua tulevasta rakentamisesta saatiin, kun 1930-luvulla Hämeentielle (numeroihin 38–44) toteutettiin kaupungin rakennustarkastaja Harald Andersinin suunnitelman pohjalta Kallion ensimmäinen umpikorttelimallin rikkonut lamellikortteli. Siinä rakennukset sijoitettiin kohtisuoraan katua vasten avaamalla samalla korttelin piha-alue muun muassa asuntojen valonsaannin ja näköalojen parantamiseksi (Andersin 1933, 20–21).

Toisen maailmansodan aikana saneerauksen suunnittelu jatkui asemakaavaosastolla, jossa apulaisasemakaava-arkkitehti Berndt Aminoff laati 1943–44 Kalliota ja sen ympäristöä varten kaksi toteutumattomaa saneerausluonnosta (HKA 1944a, 1944b). Niissä oli umpikortteleita välttäen vaihtoehtoisesti korvattu uudisrakennuksilla joko puutalot tai koko rakennuskanta (Näveri 2012, 25). Katuverkko ja korttelirakenne säilytettiin pääosin ennallaan.

Sodan jälkeen Helsingin kaupunkisuunnittelijat alkoivat 1940-luvulla huolestua sen aikaisen rakennusjärjestyksen sallimasta suuresta tonttien rakennusoikeudesta. Vuonna 1947 Aminoff kritisoi silloisen rakennusjärjestyksen tuottamista ongelmista uudisrakentamisen osalta kantakaupungin vanhoissa kaupunginosissa. Tilanne oli pahin Linjoilla, koska siellä oli puutalovaltaisena alueena vielä paljon tilaa uusille kerrostaloille. Jos puutalot olisivat korvautuneet kerrostaloilla tiiviin asemakaavan ja suuren rakennusoikeuden mukaisesti, tuloksena olisi ollut Aminoffin mielestä slummiksi rakennettu umpikorttelialue (Aminoff 1947, 109).

Samaan aikaan Euroopassa modernismiin uskoneet kaupunkisuunnittelijat uudistivat sodassa kärsineiden kaupunkien keskusta-alueita, koska he näkivät tässä tilaisuuden korvata niiden vanhoja ja epämiellyttäväksi koettuja rakenteita. Myös Helsingissä keskustan suunnittelu nousi sodan jälkeen kaupunkisuunnittelun tärkeäksi kohteeksi (esim. Kervanto Nevanlinna 2002, 194), johon kytkeytyi myös keskustan läheisyydessä sijainneen Puu-Kallion tulevaisuus. Vuonna 1948 keskustan aatekilpailussa tulevalle kehittämiselle haettiin suuntaviivoja (Helsingin keskiosien... 1951, 37–38). Voittanut eh-

usområde. I stället fick man försmak av det framtida byggandet då man på 1930-talet utifrån stadens byggnadsinspektör Harald Andersins plan på Tavastvägen (nummer 38–44) byggde Berghälls första lamellkvarter som bröt mot modellen med slutna kvarter. Genom att byggnaderna i kvarteret placerades vinkelrätt mot gatan öppnades samtidigt kvarterets gårdsområde vilket bland annat förbättrade ljuset och utsikten i bostäderna (Andersin 1933, 20–21).

Under andra världskriget fortsatte saneringsplanerna vid detaljplaneavdelningen, där biträdande stadsplanearkitekt Berndt Aminoff 1943–44 utarbetade två saneringsutkast för Berghäll och dess omgivning, vilka aldrig förverkligades (HKA 1944a, 1944b). För att undvika de slutna kvarteren hade man ersatt antingen trähusen eller hela byggnadsbeståndet med nya byggnader (Näveri 2012, 25). Gatunätet och kvartersstrukturen bevarades i huvudsak som sådana.

Efter kriget började Helsingfors stadsplanerare på 1940-talet oro sig för den stora byggnadsrätten för tomter som den tidigare byggnadsordningen tillät. År 1947 kritiserade Aminoff de problem som den dåvarande byggnadsordningen hade skapat för nybyggandets del i de gamla stadsdelarna. Situationen var värst i Linjerna, eftersom området dominerades av trähus och det fortfarande fanns plats för nya våningshus. Om trähusen hade ersatts av våningshus enligt den täta detaljplanen och den stora byggnadsrätten, hade resultatet enligt Aminoff blivit ett slumområde med slutna kvarter (Aminoff 1947, 109).

Samtidigt renoverade Europas modernistiska stadsplanerare städernas centrumområden som hade fått utstå kriget, eftersom de här såg en möjlighet att ersätta de gamla och otrevliga byggnaderna i områdena. Även i Helsingfors blev planeringen av centrum ett viktigt föremål för den efterkrigstida stadsplaneringen (t.ex. Kervanto Nevanlinna 2002, 194), som även innefattade det närliggande trähusdominerade Berghälls framtid. År 1948 sökte man i en idéavling riktlinjer för fortsatt utveckling av centrum (Helsingin keskiosien 1951, 37–38). Det vinnande förslaget täckte endast en liten del av

dotus kattoi Kallion osalta vain pienen osan, mutta Toisen linjan ja Helsinginkadun varrelle kaavailtuja avoimia korttelirakenteita lamelli- ja tornitaloineen sovellettiin myöhemmin osaan saneeratuista Puu-Kallion kortteleista.

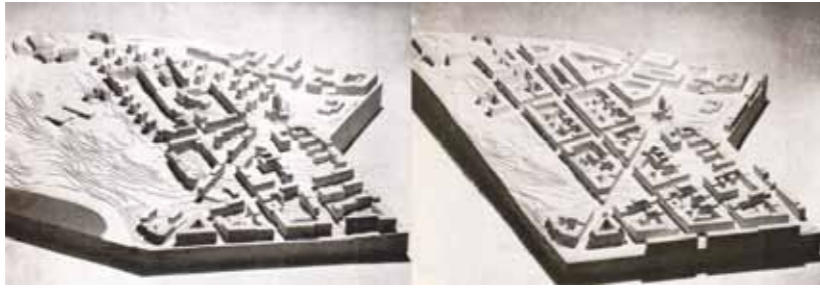
Aatekilpailun jälkeen kaupunki perusti rakennusjärjestyskomitean tutkimaan rakennusjärjestyksen ongelmia ja keskustan asemakaavakomitean keskustan jatkosuunnittelua varten. Molempien työnä oli suunnitella myös Kallion tulevaa saneerausta (Kervanto Nevanlinna 2012, 75). Komiteat olivat arvovaltaisia; jäseninä toimi monia tuon ajan kaupunkisuunnittelun keskeisiä hahmoja, esimerkiksi silloinen Teknillisen korkeakoulun asemakaavaopin professori Otto-I. Meurman, kaupungin asemakaava-arkkitehti Väinö Tuukkanen ja professori Alvar Aalto (Helsingin kaupunginhallitus 1954a, 1).

Rakennusjärjestyskomitea laadittiin tutkimustensa perusteella 1953 mietinnön, jossa se suositteli rakennusoikeuden kaavamaisista leikkausta ratkaisuna rakennusjärjestyksen tuottamiin ongelmiin. Mietinnön tueksi komitea oli asemakaavaosastolla laadittanut Linjojen puutaloalueesta kaksi pienoismallia: alue toteutettuna kritisoidun rakennusjärjestyksen mukaisesti sekä komitean suosittama saneerausmalli, jossa oli käytetty pienempää rakennusoikeutta. Molemmissa vanhat puutalot oli korvattu uusilla kerrostaloilla, mutta vanhat kerrostalot oli säilytetty (kuva 2). Saneerausmallissa oli modernismin tavoitteita mukaillen hyödynnetty maastonmuotoja ja mahdollisimman avointa rakennustapaa pyrkien mm. asuntojen hyviin valaistussuhteisiin (Helsingin kaupunginhallitus 1954a, 3, 6–7). Huomionarvoista oli etenkin tornitalojen suuri määrä. Mallin ideoista vain muutamat toteutuivat sellaisenaan (Mäkelä 2013). Mietinnön perusteella vanhojen kaupunginosien rakennusoikeutta supistettiin 1954, tosin vähemmän kuin komitea oli ehdottanut (Helsingin kaupunginhallitus 1954b, II).

Berghäll, men de öppna kvartersbyggnaderna med lamell- och tornhus som planerats längs Andra linjen och Helsingegatan anpassades senare som en del av de sanerade kvarteren i det trähusdominerade Berghäll.

Efter idéavlingen grundade staden en byggnadsordningskommitté som skulle undersöka byggnadsordningens problem och en stadsplanekommitté för den fortsatta planeringen av centrum. Båda hade också till arbetsuppgift att planera den kommande saneringen av Berghäll (Kervanto Nevanlinna 2012, 75). Kommittéerna var ansedda; bland medlemmarna fanns flera centrala figurer inom dåtidens stadsplanering, till exempel professor i stadsplanering vid dåvarande Tekniska högskolan Otto-I. Meurman, stadens stadsplaneringsarkitekt Väinö Tuukkanen och professor Alvar Aalto (Helsingfors stadsstyrelse 1954a, 1).

1953 lät byggnadsordningskommittén utifrån sina undersökningar utarbeta ett betänkande, där den rekommenderade schematiska minskningar av byggnadsrätten som en lösning på de problem som byggnadsordningen hade skapat. Till stöd för betänkandet hade kommittén vid detaljplaneavdelningen låtit utarbeta två skalenliga modeller av Linjernas trähusområde: området förverkligat enligt den kritiserade byggnadsordningen samt kommitténs rekommenderade saneringsmodell i vilken använts mindre byggnadsrätt. I båda modellerna hade de gamla trähusen ersatts med nya våningshus, men de gamla våningshusen hade bevarats (Bild 2). I kvarteren hade man genom att utnyttja terrängen tillämpat en så öppen byggstruktur som möjligt, med vilken man hade strävat efter bland annat goda belysningsförhållanden i bostäderna (Helsingfors stadsstyrelse 1954a, 6–7). Beaktansvärt var det stora antalet tornhus. Endast några idéer i modellen förverkligades som sådana (Mäkelä 2013). På grundval av betänkandet begränsades byggnadsrätten för de gamla stadsdelarna 1954, visserligen mindre än vad kommittén hade föreslagit (Helsingfors stadsstyrelse 1954b, II).

→ Kuva 2. Komitean laadittamat Linjojen pienoismallit. Vasemmalla tavoiteltu saneerausmalli, oikealla alue rakennusjärjestyksen mukaisesti toteutettuna (Suomi rakentaa... 1953, 25).

→ Bild 2. Skalenliga modeller som kommittén hade låtit utarbета. Till vänster saneringsmodell för Linjerna, till höger området förverkligat enligt byggnadsordningen. (Suomi rakentaa... 1953, 25).

Asemakaavakomitean tärkein tehtävä oli valmistella Helsingin keskustalle suuntaa antava asemakaavaehdotus. Komitean Keskusalueen asemakaavaehdotuksen laativat arkkitehdit Yrjö Lindegren ja Emil Kråkström ja se valmistui 1954 (Kervanto Nevanlinna 2012, 75). Suunnitelma sisälsi Etu-Kallion alueen, jonka osalta se mukaili osin rakennusjärjestyksikomitean saneerausmallin ratkaisuja. Kortteleita oli yhdistetty ja alueelle suunniteltiin uusia kaupungin liikennejärjestelmään liittyneitä pääteitä. Puutalot ja korttelien sisäosien kiviset rakennukset oli purettu. Uudet rakennukset oli sijoitettu nauhamaisesti tai pistetalomaisesti vanhojen kerrostalojen sekaan (Mäkelä 2013).

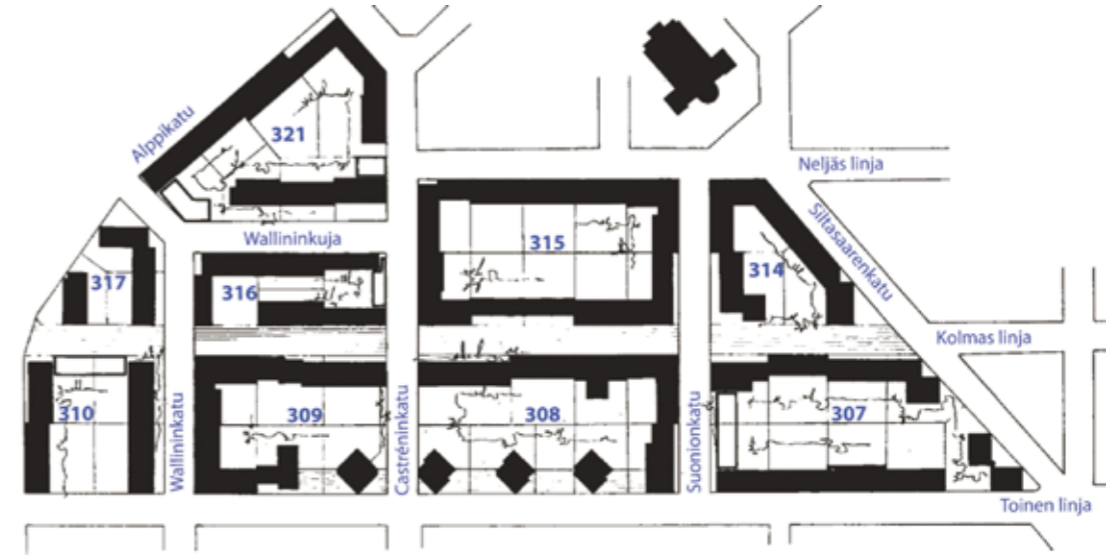
Suunnitelmista toteutukseen

Puu-Kallion saneerauksen toteutus alkoi edellä mainittujen, osin hyvinkin visionääristen suunnitelmien pohjalta löytää muotonsa. Suunnittelua jatkettiin kiinteistöviraston asemakaavaosastolla, joka laati tutkimusalueelle 1950-luvun lopussa Kallion lounaisosan saneeraussuunnitelman (kuva 3). Aikaisempia suunnitteluperiaatteita mukaillen korttelit haluttiin avata ja kaikki piharakennukset sekä puutalot oli purettu. Korttelirakenne säilytettiin kuitenkin ennallaan ja esimerkiksi saneerauspienoismalliin verrattuna tornitalojen määrää oli vähennetty.

Detaljplanekommitténs viktigaste uppgift var att bereda ett riktigande förslag till detaljplan för Helsingfors centrum. Kommitténs förslag till detaljplan för centrumområdet utarbetades av arkitekterna Yrjö Lindegren och Emil Kråkström, och det färdigställdes 1954 (Kervanto Nevanlinna 2012, 75). Planen inkluderade även området främre Berghäll, som delvis var i linje med byggnadsordningskommitténs skalenliga modell. Kvarter hade slagits ihop och till området planerades nya huvudvägar till stadens trafiksystem. Trähusen och stenbyggnaderna i kvarterens inre delar hade rivits. De nya byggnaderna hade placerats på rad eller som punkthus bland de gamla våningshusen (Mäkelä 2013).

Från plan till verklighet

Saneringen av det trähusdominerade Berghäll började ta form utifrån ovanstående, ibland mycket visionära, planer. Planeringen fortsatte vid fastighetskontorets detaljplaneavdelning, som i slutet av 1950-talet utarbetade ett saneringsförslag för området (Bild 3). I linje med de tidigare planeringsprinciperna ville man öppna upp kvarteren och alla gårdsbyggnader samt trähus hade rivits. Kvarterstrukturen bevarades dock oförändrad och till exempel antalet tornhus hade minskat jämfört med den skalenliga saneringsmodellen.

KAAVAMAINEN SANEERAUSEHDOTUS - Förslag till schematisk sanering

- VI-IX – kerroksinen rakennus - Byggnad med VI-IX våningar
- I-II – kerroksinen rakennus - Byggnad med I-II våningar

Kallion lounaisosan saneeraussuunnitelma Plan för sanering av Berghälls sydvästra del

→ Kuva 3. Kallion lounaisosan saneeraussuunnitelma (Helsingin yleiskaavaehdotus 1960, 42. Korttelinumero ja kadunnimet täydentänyt Mäkelä 2015).

→ Bild 3. Förslag till sanering av Berghälls sydvästra del (Förslag till generalplan för Helsingfors 1960, 42. Kvarternsnumren och gatunamnen har kompletterats av Mäkelä 2015).

Saneeraussuunnitelman ratkaisut toteutuivat sen kattamalla alueella hyvin pitkälle. Koska ehdotus ei ollut virallisesti vahvistettu kaava, sitä toteutettiin suunnitelmaa mukailevilla asemakaavamuutoksilla. Kaavamuutoksia vahvistettiin vuosina 1955–61 yhteensä 18 kpl. Suurin osa kaavamuutoksista koski vain yhtä tai osaa korttelin tonteista, mutta osa koko korttelia. Jokainen laadittu asemakaavamuutos vahvistettiin, mutta kaikkia niissä olleita rakennuksia ei toteutettu. Kaavamuutos oli laadittava tapauksissa, joissa ehdotuksen uudisrakennuksia koskevat ratkaisut poikkesivat voimassa olevasta asemakaavasta ja rakennusjärjestyksen määräyksistä.

Saneerauksen toteutusperiaatteet muuttuivat, kun Helsingin kaupunginvaltuuston 11.10.1961 päätti kantakaupungin rakennusoikeuden suurista leikka-

De lösningar som presenterades i saneringsplanen genomfördes i hög grad i området som planen täckte. Eftersom förslaget inte var en officiellt bekräftad plan förverkligade man det genom detaljplaneändringar i linje med planen. Totalt 18 planändringar bekräftades under åren 1955–61. Den största delen av planändringarna berörde endast en tomt eller en del av tomterna i ett kvarter, men en del av dem gällde för hela kvarter. Varje utarbetad detaljplaneändring bekräftades, men inte alla byggnader i dem förverkligades. En detaljplaneändring skulle upprättas i de fall då förslagets lösningar som rörde nya byggnader avvek från den gällande detaljplanen och bestämmelserna i byggnadsordningen.

Genomförandepinciperna för saneringen ändrades då Helsingfors stadsfullmäktige den 11 oktober 1961 beslutade om stora minskningar av stadskär-

Porthaninkatu 13 rakenteilla v, 1960. Väinö Kannisto, Helsingin kaupunginmuseo.

uksista. Kallio määrättiin rakennuskieltoon määräksiin perustuvan asemakaavamuutoksen laadintaa varten (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 109–110). Asemakaavaehdotus valmistui 27.5.1963, mutta valtuuston hyväksynnästä huolimatta sisäasiainministeriö ei vahvistanut kaavaa. Se piti sitä ”melko kaaviomaisesti laadittuna”, ja lisäksi siinä olisi annettu asemakaavamääräyksillä maistraatille oikeus erityisistä syistä korottaa kerrosalaa 25 % (1.–8. ja 10.–14. kaupunginosien saneeraustutkimus 15.5.1968, 2).

Rakennuskiellon takia saneerauksen toteutus jatkui poikkeuslupien turvin. Niitä myönnettiin, kun tiedettiin kaavamuutoksen ollessa valmisteilla tai odottaessa vahvistamista, ja kun rakentaminen oli kaupunkikuvallisesti lähiympäristöä vastaavaa. Esimerkiksi kortteleissa 310 ja 317 oli 1956 ja 1961 vahvistettujen asemakaavamuutosten mukaan ra-

nans byggnadsrätt. Ett byggförbud utfärdades för Berghäll för utarbetande av en detaljplaneändring som grundande sig på bestämmelserna (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 109–110). Förslaget till detaljplan färdigställdes den 27 maj 1963, men trots fullmäktiges godkännande bekräftades planen inte av inrikesministeriet. Ministeriet ansåg att planen hade ”utarbetats tämligen schematiskt” och att den med sina detaljplanebestämmelser dessutom gav magistraten rätt att av särskilda skäl öka våningsytan med 25 procent (1.–8. ja 10.–14. -kaupunginosien saneeraustutkimus / Saneringsutredning för stadsdelarna 1–8 och 10–14, 15.5.1968, 2).

Till följd av byggförbudet fortsatte genomförandet av saneringen med stöd av undantagstillstånd. Dessa beviljades då man visste att en planändring var under beredning eller väntade på att bekräftas

kennettu jo osa rakennuksista ja viimeiseksi rakennettavalle myönnettiin poikkeuslupa (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 109–110).

Sisäasianministeriön hyväksymättä jättämä asemakaavamuutosehdotus peruttiin Helsingin kaupunginhallituksen pyynnöstä, koska valtuusto teki 18.6.1969 uuden, rakentamisoikeutta nostaneen päätöksen. Taustalla oli alhaisen rakennusoikeuden tuottamat ongelmat vanhojen kaupunginosien kaupunkikuvalle, joka näkyi esimerkiksi ympäristöstään huomattavasti matalampina uudisrakennuksina. Kalliolla havainnollinen esimerkki on Fleminginkatu 4. Ongelmia selvitettiin asemakaavaosaston laatimassa 4.12.1968 päivätyssä saneeraustutkimuksessa, jossa rakennusoikeuden nostoa perusteltiin kaupunkikuvan eheydellä. Se tarkoitti vanhoissa kortteleissa ympäristöönä paremmin sopivaa umpikorttelimaista uudisrakentamista. Jatkossa suositeltiin uudisrakentamisen yhteydessä myös ns. korttelikaavan laatimista (Helsingin kaupunginvaltuusto 18.6.1969, 712–716).

Saneeraus jatkui valtuuston 1969 päätöksen mukaisesti korotetulla rakennusoikeudella. Kaavoituksen apukeinoksi tulivat saneerausvelvityksessä suositellut epäviralliset korttelisuunnitelmat, joilla pyrittiin sovittamaan uudisrakennus paremmin osaksi kortteliansa (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 109). Suunnitelma määritteli uudet rakennuspaiikat, oleskelu- ja leikkipaikat sekä paikoitus- ja viheralueet (Herranen 1997, 168–169). 1970-luvun aikana tutkimusalueelta purettiin useita yksittäisiä puutaloja hyödyntäen vuosina 1969–73 laadittuja korttelisuunnitelmia 308–309 (olivat samassa), 316, 320 ja 321 (Mäkelä 2013).

Vaikka puutalojen purkaminen jatkui läpi 1970-luvun, oli kaupunkisuunnittelun ilmapiiri alkanut muuttua. Modernistista kaupunkisuunnittelua kohtaan alkoi nousta kritiikkiä ja rakennus-suojelun merkitys nousta. Kritiikkiä nousi myös poistavaa saneerausta kohtaan (Tuomi 2005: 12). Kaupunkisuunnitteluvirasto alkoi selvitystensä perusteella suosia säilyttävää saneerausta eli kunnostus- ja kohennustoimenpiteitä. Taustalla oli huoli yhtenäisten vanhojen ympäristöjen säilymisestä ja poistavan saneerauksen haitalliset sosiaaliset vaiku-

samt då den nya stadsbilden motsvarade näromgivningen. Till exempel hade en del av byggnaderna i kvarteren 310 och 317 redan byggts enligt de detaljplaneändringar som bekräftades 1956 och 1961 och ett undantag beviljades för det sista bygget (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 109–110).

Förslaget till detaljplaneändring som inte godkändes av inrikesministeriet togs tillbaka på begäran av Helsingfors stadsstyrelse, eftersom fullmäktige den 18 juni 1969 fattade ett nytt beslut om att öka byggnadsrätten. I bakgrunden fanns de problem som den låga byggnadsrätten hade orsakat för stadsbilden i de gamla stadsdelarna, vilket syntes till exempel i att nybyggnaderna var märkbart lägre jämfört med omgivningen. I Berghäll är Flemingsgatan 4 ett representativt exempel. Problemen löstes i en saneringsutredning som detaljplaneavdelningen utarbetade den 4 december 1968. I den motiverades en ökning av byggnadsrätten för en enhetlig stadsbild. I gamla kvarter innebar detta att nya byggnader uppfördes som slutna kvarter, vilket passade bättre in i omgivningen. I fortsättningen rekommenderade man i samband med nybyggande även utarbetande av en så kallad kvartersplan (Helsingfors stadsfullmäktige 18.6.1969, 712–716).

Saneringen fortsatte i enlighet med fullmäktiges beslut från 1969 och med en ökad byggnadsrätt. De inofficiella kvartersplanerna som rekommenderades i saneringsutredningen blev hjälpmedel för planläggningen. Med dem strävade man efter att bättre anpassa nybyggandet till sitt kvarter (Kuoppamäki-Kalkkinen 1984, 109). Planen fastställde nya byggplatser, vistelse- och lekplatser samt parkerings- och grönområden (Herranen 1997, 168–169). Under 1970-talet rev man på undersökningsområdet flera enskilda trähus genom att utnyttja kvartersplanerna 308–309 (i samma), 316, 320 och 321 som utarbetats åren 1969–73 (Mäkelä 2013).

Även om rivningen av trähusen fortsatte genom hela 1970-talet hade andan inom stadsplaneringen börjat förändras. Man började kritisera den moderna stadsplaneringen och byggnadsskyddet började få större betydelse. Kritik riktades även mot den avlägsnande saneringen (Tuomi 2005: 12). Stadsplaneringskontoret började utifrån sina utred-

tukset (esim. Ellilä ym. 1973, 1). Suunnanmuutos ei ehtinyt pelastaa Puu-Kalliota. Puutalojen arvostus nousi hitaammin kuin kivitalojen ja valtaosa taloista oli jo purettu.

1980-luvun vaihteessa Puu-Kallion saneeraus tuli päätökseensä. Silloin tehtiin vielä muutamia yksittäisiä asemakaavamuutoksia, joiden yhteydessä purettiin viimeiset kadun varren puutalot muutamia näihin päiviin asti säilyneitä lukuun ottamatta. Vastustuksesta huolimatta purettiin esimerkiksi 1982 valmistuneen Kaupunkiliiton talon (nykyisen Kuntatalon) tieltä loppuajkoinaan Kill Citynä tunnettu Kallion viimeinen yhtenäinen puutalokortteli Ensimmäisen ja Toisen linjan välistä (Koskinen 1990, 391–392).

1980-luvun aikana tutkimusalueelle saatiin viimein vahvistettua lähes koko tutkimisaluetta koskevat uudet asemakaavat: Linjojen itäosa (vahvistus 7.11.1985) ja Linjojen länsiosa (vahvistus 28.3.1989). Ne ovat muutamaa uudempaa kaavamuutosta lukuun ottamatta edelleen voimassa. Tutkimusalueen osalta kaavat perustuivat lähinnä silloisen tilanteen vahvistamiseen eli sirpaleisten vanhojen asemakaavamuutosten kokoamiseen samaan kaavaan ja uusien puistoalueiden muodostamiseen silloisille rakentamattomille tonteille.

Vuosikymmenten ajan tavoitteena ollut Puu-Kallion uusi asemakaava saatiin siis lopulta vahvistettua tilanteessa, jossa alue oli jo lähes valmiiksi rakennettu ja puutalot purkanut saneeraus suoritettu.

Saneerauksen tulokset nykyisessä kaupunkirakenteessa

Saneeraus toteutettiin useassa eri vaiheessa hyödyntäen vuoden 1953 saneerauspienoismallia, 1950-luvun lopun Kallion lounaisosan saneeraus suunnitelmaa, vuoden 1963 asemakaavaehdotusta, 1970-luvun vaihteen korttelisuunnitelmia ja 1980-luvun vaihteen yksittäisiä asemakaavamuutoksia. Pääosin taustalla oli poikkeaminen vanhasta vuoden 1901 asemakaavasta ja osin myös voimassa olleista rakennusjärjestyksen määräyksistä. Niinpä yksityiskohtainen rakentaminen määriteltiin asemakaavamuutoksilla tai rakennuskiellon voimassa ollessa

ningar främja den bevarande saneringen, det vill säga renoveringsåtgärder. I bakgrunden låg omtanken om bevarandet av enhetliga gamla omgivningar och oron över den avlägsnande saneringens skadliga sociala effekter (t.ex. Ellilä m.fl. 1973, 1). Denna kursändring hann inte rädda trähusen i Berghäll. Uppskattningen för trähus ökade långsammare än för stenhus och de flesta av husen hade redan rivits.

I slutet av 1980-talet slutfördes saneringen av trähusen i Berghäll. Då gjorde man fortfarande några enskilda detaljplaneändringar med vilka man rev de sista trähusen längs gatan med undantag av ett fåtal hus som finns bevarade idag. Trots motståndet rev man till exempel 1982 Berghälls sista enhetliga trähuskvarter, i slutet känt som Kill City, mellan Första och Andra linjen (Koskinen 1990, 391–392) för att göra plats åt Stadsförbundets hus (nuvarande Kommunhuset).

Under 1980-talet kunde man på undersökningssområdet äntligen bekräfta nya detaljplaner som berörde nästa hela området: Linjernas östra del (bekräftelse 7.11.1985) och Linjernas västra del (bekräftelse 28.3.1989). De gäller fortfarande med undantag av några nyare planändringar. För undersökningsområdet baserade sig planerna i första hand på en bekräftelse av den dåvarande situationen, det vill säga att sammanställa de fragmenterade gamla detaljplaneändringarna i samma plan och bilda nya parkområden på dåvarande obebyggda tomter.

Den nya detaljplanen för trähusområdet i Berghäll som varit målet under flera decennier kunde alltså slutligen bekräftas i en situation där området nästan var helt färdigbyggt och saneringen där man hade rivit trähusen hade genomförts.

Resultatet av saneringen i den nuvarande stadsstrukturen

Saneringen genomfördes i flera olika etapper genom att utnyttja den skalenliga saneringsmodellen från år 1953, saneringsplanen för Berghälls sydvästra del från slutet av 1950-talet, detaljplaneförslaget från år 1963, kvartersplanerna från slutet av 1970-talet och enskilda detaljplaneändringar från slutet av 1980-talet. Den bakomliggande orsaken var en av-

→ Kuva 4.
Saneeraukseen liittyneet uudisrakennukset ja puistot tutkimusalueella (©Mäkelä 2015).

→ Bild 4.
Nybyggen och parker med koppling till saneringen i undersökningsområdet (©Mäkelä 2015).

poikkeusluvulla. Saneeraus toteutui välillisesti myös rakennusjärjestykseen vuosina 1954 ja 1961 tehtyjen rakennusoikeuden supistusten mukaisen uudisrakentamisen myötä. Saneerausaikaisten rakennusten kytkeytymistä eri vaiheisiin on havainnollistettu oheisessa kartassa.

vikelse från den gamla detaljplanen från 1901 och delvis även de då gällande bestämmelserna i byggnadsordningen. På så sätt fastställdes det detaljerade byggandet med detaljplaneändringar eller då byggförbudet gällde, med undantagstillstånd. Saneringen genomfördes indirekt även i och med nybyg-

Saneerauksen rakennettuun ympäristöön liittyvänä keskeisenä tavoitteena oli korvata alueen puutalot rakentamalla uusia, modernismin aatteita mukailevia kerrostaloja. Tavoite onnistui varsin perusteellisesti, koska puutalot purettiin muutamaa lukuun ottamatta. Useimmat uudisrakennukset toteutettiin ilmentämään modernismin aatteita avoimesta tilasta ja valosta. Saneerauksen myötä myös useita rakentamattomia tontteja kaavoitettiin nykyiseksi puistoalueiksi.

Vuosikymmeniksi venynyt saneerausprosessi aiheutti kuitenkin sen, että kaupunkisuunnittelun arvomaailma muuttui suhtautumisessa varsinkin umpikortteleihin ja vanhojen kaupunginosien kaupunkikuvaan. Modernistiset aatteet vapaammasta rakennusten sijoittelusta olivat voimakkaimmillaan 1950–60-luvuilla. Tuolloin uudet kerrostalot olivat pääsääntöisesti avoimempaan korttelirakenteeseen pyrkineitä torni- ja lamellitaloja, joihin kuului usein lisäksi matalia liike- ja autohallisiipiä. Useimmiten rakennukset oli myös vedetty sisempään vanhan talomuurin muodostamasta katulinjasta. Huomattavimpana ajan maamerkinä ovat Toisen linjan varren tornitalot kortteleissa 308 ja 309. Saneerauksen myöhemmässä vaiheessa 1970-luvulla pyrittiin kuitenkin takaisin paremmin ympäristöön sopivaan rakentamiseen ja umpikortteleihin. Näiden periaatteiden mukaisesti alue täydennysrakennettiin nykyiseen muotoonsa.

Viimeinen yhtenäinen puutalokortteli purettiin nykyisen Kuntatalon tieltä 1980-luvun vaihteessa. Vanhasta Puu-Kalliosta jäi muistoksi muutama puutalo kortteliin 302, joitakin vanhoja kivitaloja, korttelirakenne ja katuverkko. 🌀

**MIKA MÄKELÄ, FM, on helsinkiläinen suunnittelu-
maantieteilijä ja historiantutkija.**

gandet enligt den minskning av byggnadsrätten som fördes in i byggnadsordningen åren 1954 och 1961. Byggnadernas koppling till olika etapper under saneringen har illustrerats på den vidstående kartan.

Det centrala målet för saneringen av den byggda omgivningen var att ersätta trähusen i omgivningen med nya våningshus som efterliknade modernismens idéer. Målet uppfylldes tämligen grundligt, eftersom trähusen revs med undantag av ett fåtal. De flesta nybyggena genomfördes för att ge uttryck för modernismens idéer om öppna utrymmen och ljus. I takt med saneringen planerades även flera obebyggda tomter till nuvarande parkområden.

Saneringsprocessen som varade i flera decennier ledde dock till att stadsplaneringens värderingar förändrades, särskilt i hur man förhöll sig till slutna kvarter och stadsbilden i de gamla stadsdelarna. De modernistiska idéerna om en friare placering av byggnaderna var som starkast under 1950–60-talen. Då var de nya våningshusen i huvudsak torn- och lamellhus med vilka man eftersträvade en öppnare kvartersstruktur och till vilka det ofta även hörde låga trafik- och garagebyggnader. Oftast hade byggnaderna även dragits inåt från gatulinjen som bildades av den gamla husmuren. Det mest betydande riktmärket för tiden är tornhusen i kvarteren 308 och 309 längs Andra linjen. I ett senare skede av saneringen under 1970-talet strävande man dock åter efter byggande som bättre passade in i omgivningen och de slutna kvarteren. I enlighet med dessa principer genomförde man kompletteringsbyggande som gav området dess nuvarande form.

Det sista trähuskvarteret revs för att göra plats åt Kommunhuset i 1980-talsskiftet. Till minne av det gamla trähusområdet i Berghäll finns några trähus i kvarter 302, några äldre stenhus, kvartersstrukturen och gatunätet. 🌀

MIKA MÄKELÄ, FM, är planeringsgeograf och historieforskare från Helsingfors.

Kirjallisuus | Litteratur:

1. –8. ja 10.–14 -kaupunginosien saneeraustutkimus 15.5.1968. Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston asemakaavaosasto. Helsinki, 1968.
 - Aminoff, Berndt (1947a). Helsingin terveystämiskysymys. Arkkitehti 8/1947. 109–110.
 - Andersin, Harald (1933). Laiminlyöty kaupunginosa. Arkkitehti 2/1933. 20–21.
 - Bing maps -karttapalvelu (2015). Viistoilmakuva Etu-Kallion alueelta. Haettu 02.1.2015.
 - Ellilä A., Pyykkö, H., Sakkinen P. & M. Sundman (1973). Saneeraus Helsingissä: Asuin ympäristön parantamisen tavoitteita ja kehitysnäkymiä. 28 s. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.
 - Helander, Vilhelm (1972). Saneeraus suomalaisessa kaupungissa: II Keskustelua, aatehistoriallista taustaa ja toteutuksia. 76 s. Julkaisematon lisensiaatintutkimus. Aalto-yliopiston arkkitehtuurin laitos, Espoo.
 - Helsingin kaupunginhallitus (1954a). Kaupunginhallituksen mietintö 1954 N:o 6 liite A, Rakennusjärjestyskomitean mietintö. 1–10. Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat.
 - Helsingin kaupunginhallitus (1954b). Kaupunginhallituksen mietintö 1954 N:o 6, Rakennusjärjestyksen muuttaminen. I–V. Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat.
 - Helsingin kaupunginvaltuuston päätökset asemakaavojen muuttamisesta.
 - Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston asemakaavamuutospiirroksat ja niiden selosteet.
 - Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston korttelisuunnittelupiirroksat.
 - Helsingin keskiosien asemakaavakilpailu (1951). Arkkitehti 3–4/1951, 37–45.
 - Helsingin yleiskaavaehdotus (1960). Helsingin kiinteistöviraston asemakaavaosasto 1953–60. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 9. 96 s.
 - Herranen, Timo (1997). Kaupunkisuunnittelu ja asuminen. Helsingin historia vuodesta 1945 osa 1: Väestö, kaupunkisuunnittelu ja asuminen, elinkeinot, 121–246.
 - HKA (1944a). Kallion saneeraus, puutalojen saneeraus 1943–1944. Kaupunkisuunnitteluvirasto, asemakaavaosasto 30.
 - HKA (1944b). Kallion saneeraus 1943–1944. Kaupunkisuunnitteluvirasto, asemakaavaosasto 31.
- Kallio on tiheimmin asuttu kaupunginosa, joka kaipa pikaista tervehdyttämistä (1935). Suomen sosialidemokraatti 29.9.1935. Helsingin kaupunginarkiston lehtileikekokoelma.

Kervanto Nevanlinna, Anja (2002). Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä. 300 s. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) toimituksia 836, Kariston kirjapaino Oy, Hämeenlinna.

Kervanto Nevanlinna, Anja (2012). Voimat jotka rakensivat Helsinkiä. Helsingin historia vuodesta 1945 osa 4. 495 s.

Koskinen, Juha (1990). Kallion historia. 593 s. Kallio-Seura r.y. – Sörkan Gibat 50 v., Painoyhtymä Oy, Loviisa.

Kuoppamäki-Kalkkinen, Riitta (1984). Kaupunkisuunnittelu ja -rakentaminen Kalliolla 1880–1980. Teknillisen korkeakoulun yhdyskuntasuunnittelun laitoksen arkkitehtiosaston julkaisuja A 30. 247 s.

Lindgren, Y. & Kråkström, E. (1955). Helsingin keskus: keskusalueen asemakaavaehdotus 1954. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 3. 87 s.

Lindh, Tommi: Helsingin kantakaupungin rakennuskulttuuri-investointi: 11. Kallio ja 12. Alppiharju. Julkaisematon käsikirjoitus. Arkkitehtuuritoimisto Brantberg – Lindh – Lunkka. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto: Helsinki 1994.

Mäkelä, Mika (2013). Kallion saneeraus modernistisen kaupunkisuunnittelun esimerkinä. 127 s. Aluetieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston geotieteiden ja maantieteen laitos: Helsinki. <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/39590/Gradu.pdf?sequence=2>>

Näveri, Mikko: Kukkulalta Kalliolle – asemakaavoituksen vaiheita. Teoksessa Meinander, Heikki (toim.) Unioninakseli – pääkaupungin läpyleikkäys. Kustannusosakeyhtiö Teos: Helsinki 2012.

Suomi rakentaa: Nykyarkkitehtuurimme näyttely Ateneumissa 6.-15.11.1953 (1953). Suomen arkkitehtiliitto. J. Simeliusen Perillisten Kirjapaino Oy, Helsinki. 145 s.

Tuomi, Timo (2005). Kaupunkikuvan muutokset: Suomalaisen kaupunkikeskustojen suunnittelun tavoitteiden ja todellisuuden kohtaamisesta toisen maailmansodan lopusta 1960-luvun puoliväliin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1046. 224 s.

Summary in English

The availability of digital historical resources has opened new vistas for research in recent years, writes **ASTA MANNINEN** in her editorial. The past couple of years have seen increased activity among Finnish museums, libraries and archives in publishing their collections online, also as open data – in machine-readable formats and licensed for free re-use by anyone. In Helsinki, examples of historical documents published as open data include old orthophotos from 1932–1988, historical maps from 1859–1940 and the concert database of the Helsinki Philharmonic Orchestra (1882–). These have also inspired application developers to innovate new uses for the data resources.

The City of Helsinki Historical Commission (Helsingin kaupungin historiatoimikunta) is charged with the task of overseeing the writing of the series *Helsingin historia vuodesta 1945* [History of Helsinki since 1945] as well as a new version of the history of the city under Swedish rule (until 1809). In his article, **CARL-MAGNUS ROOS** presents the recent and upcoming works commissioned for these series. Three volumes are due for publication in 2015. Volume 5 of the series *History of Helsinki since 1945* will examine Helsinki ‘through the eyes of the citizens’ as well as looking at the city as an arena of street events. Volume 6 will discuss Helsinki as a knowledge metropolis. Finally, the second volume of the history of Helsinki under Swedish rule will focus on the period 1640–1721: an age of stability and developing trade relations, until the outbreak of the Great Northern War which will devastate the city.

S**EPPO AALTO** has studied the tensions between Finnish- and Swedish-speaking burghers in late-17th century Helsinki. According to Aalto, historical evidence of such outbursts points not towards a language strife but rather a conflict between the local (Finnish- or Swedish-speaking) burghers and newcomers who had recently migrated from Sweden and were unaccustomed to the local ways.

E**LINA MAANIITTY** has analysed the most common causes of mortality in the late 18th century, when Helsinki was still a small town but undergoing rapid growth due to the construction of the sea fortress of Sveaborg, or the present-day Suomenlinna. Authorities had seen the need to respond to the problem of soaring infant mortality, but the medicine of the day was powerless to stop the deadly epidemics, smallpox in particular. As was customary in this period, great care was taken in recording the causes of death as accurately as possible, and more than 100 different causes were mentioned in the parish registers of Helsinki in 1750–1800.

S**AMU NYSTRÖM** discusses the crises in urban life that the residents of Helsinki faced during the First World War. Nyström uses as an example the city’s traditional Baltic Herring Fair, which was organised every autumn also in the war years 1914–1918; however, as the conflict dragged on, and a rationing system had been implemented, the fairs were accompanied by riots and widespread discontent. Considering that the war-time rationing system had been organised with virtually no prior experience of such arrangements, Helsinki and Finland were generally successful in avoiding any large-scale tragedy of hunger deaths.

J**ARMO NIEMINEN**’s article sheds light on the relatively little known history of the prison camp on Helsinki’s Santahamina island, operational in the summer of 1918 following the Finnish Civil War. Santahamina was also the main site where prisoners deceased in all of Helsinki’s camps were buried, and Nieminen estimates that approximately 1,400 casualties were buried on the island. His conclusions are based on documents unearthed during the past fifteen years. Nieminen also gives a general overview of the *War Victims of Helsinki 1917–1918* (Helsingin sotasurmat) research project, which under his chairmanship has complemented the earlier *War Victims of Finland 1914–1922* project and is the subject of a forthcoming book, published by the City of Helsinki Historical Commission.

Universal suffrage was adopted in Finnish local elections in 1917, more than a decade later than in national elections. The left-wing politicians, who were now for the first time able to take part in municipal governance, saw this mainly as an opportunity to influence political decisions which could improve the economic situation and living conditions of the working population, argues **KATI KATAJISTO** in her article. This led to a clash of mentalities as the non-socialist groups who had previously run municipal government in Helsinki tended to approach it with an almost 'business-like' attitude. The legislation governing municipal decision-making went through a period of rapid reform but the changes were effected so that the power relations in the City Council were not immediately altered in a radical way.

Infant mortality in Helsinki was still very high at the beginning of the 20th century, with 170 deaths of children less than one year of age per 1,000 live births, **NETTA MÄKI** points out in her article. The city's infant mortality remained higher than the national average until the 1920s and settled at a slightly lower level afterwards. Gastroenteritis was the most significant cause of infant deaths in Helsinki in the late 19th and early 20th centuries, and this is in line with research concerning other European cities. In rural communities, the situation was different: results from UK countryside and the Finnish province of Åland, for instance, indicate winter infections as a central cause of infant mortality.

A severe housing shortage hit Helsinki and other Finnish cities in the aftermath of the Second World War in 1944–1948. The nation invested its resources mainly in the reconstruction of the countryside and Lapland, and the outstanding success of these efforts was made possible by the endurance and solidarity demonstrated by the city-dwellers, argues **ANTTI MALINEN** in his article. The response to the housing shortage in the city was partly arranged through voluntary efforts and family and social networks, but the authorities could also order the occupants of spacious lodgings to accept subtenants. The cramped conditions often created a breeding ground for conflicts and tensions, but many households in Helsinki also voluntarily compromised their living conditions more than was expected of them.

The post-war renovation of the predominantly timber-built neighbourhood of Kallio was inspired by international Modernist ideals of urban planning, writes **MIKA MÄKELÄ** in his article. The process, during which the wooden houses were almost completely replaced with new construction, was justified at the time with the need to remedy problems such as excessive population density, lack of green space and fire hazards. Towards the end of the renovation period in the 1970s, Modernist planning had already begun to fall into disfavour and the new movements valued preservation; however, these arrived too late to have an effect on Kallio. 🌀

KVARTTI on Helsingin kaupungin tietokeskuksen julkaisema Helsinkiä ja Helsingin seutua koskevaa ajankohtaista tutkimus- ja tilastotietoa esittelevä lehti. Kvartti on suunnattu paitsi päätöksenteon tueksi Helsingin päättäjille ja suunnittelijoille, myös kaikille muille, jotka haluavat tarkemmin perehtyä kaupunki-ilmiöitä koskevaan tietoon. Lehti on alusta saakka ollut kokonaan kaksikielinen (suomi/ruotsi). Nykyisin yksi numero vuodessa on englanninkielinen. **QUARTERLY** pyrkii palvelemaan lukijoita ja yhteistyökumppaneita kansainvälisesti.

Ohjeita kirjoittajille

Aineisto lähetetään mieluiten sähköpostin liitetiedostona ja tekstit voivat olla suomen-, ruotsin- tai englanninkielisiä. Artikkelin alkuun tulee lyhyt sisältöä kuvaava ingressi. Artikkelin toivotaan painottuvan tulosten/tulkintojen esittelyyn. Otsikkojen tulee olla kertovia eivätkä johdanto, lopuksi, keskustelua -tyyppisiä. Tekstin maksimipituus on 4–5 sivua eli n. 1 700 sanaa / 15 000 merkkiä. Tekstejä kirjoitettaessa on otettava huomioon, että

- Teksti aloitetaan vasemmasta reunasta ilman sisennyksiä, tasaus ainoastaan vasempaan reunaan.
- Pakollista rivinvaihtoa käytetään vain kappaleiden lopussa. Kappaleiden väliin jätetään yksi tyhjä rivi. Tavutusta ei käytetä.
- Lähdeviitteet sijoitetaan tekstissä sulkeisiin siten, että ensiksi tulee kirjoittajan nimi, sitten lähteen julkaisuvuosi ja lopuksi mahdollinen viittauksen sivunumero (esim. Karisto & Montén 1996, 25). Alaviitteitä tulee välttää.
- Kuvioiden, taulukkojen ja karttojen numeroaineisto toimitetaan mieluiten Excel-tiedostona. Niiden otsikot kirjoitetaan tekstiin ja niitä tehtäessä tulee huomioida, että otsikot ja selitteet tulevat lopulliseen tekstiin kahdella kielellä (poikkeuksena **QUARTERLY**).
- Valokuvat ovat suotavia, niiden minimiresoluutio on 300 dpi. Tiedostomuoto on jpg tai tiff.
- Lähdeluettelo liitetään kirjoituksen loppuun otsikolla Kirjallisuus.

Julkaisusta artikkelista maksetaan 300 euron kirjoittajapalkkio.
Kvartin aineisto- ja ilmestymispäivät ovat vuonna 2015 seuraavat:

Kvartti	Aineisto toimitukseen	Lehti ilmestyy
1/15	16.1.2015	maaliskuu 2015
2/15	17.4.2015	kesäkuu 2015
3/15	8.9.2015	lokakuu 2015
4/15	13.11.2015	joulukuu 2015

kvartti -lehden toimitus

Päätoimittaja Asta Manninen
puh. (09) 310 36400
etunimi.sukunimi@hel.fi

Toimittaja Teemu Vass
puh. (09) 310 64806
etunimi.sukunimi@hel.fi

Osoite: Tietokeskus, PL 5500, 00099 Helsingin kaupunki
Käyntiosoite: Ympyrätalo, Siltasaarenkatu 18–20 A, 5 krs.

Uusi verkkolehti tarjoilee tuoretta kaupunkitietoa ja tutkijoiden blogeja

Kvartti on avautunut uudella verkkosivustolla, josta lehden tutkimusartikkelit löytyvät entistä helpommin ja ovat luettavissa kätevästi myös mobiililaitteilla. Sisältö on selailtavissa artikkelien aihepiiriin, kirjoittajan ja julkaisuajan mukaan.

Verkkolehdestä löytyy myös Helsingin kaupungin tietokeskuksen blogi, joka raottaa ovea tutkijoiden työhuoneisiin ja tarjoaa monenlaisia näkökulmia Helsinkiä koskevaan tietoon ja sen tuottamiseen.

ASUINALUEET

NUORET

KAUPUNKIHISTORIA

VÄESTÖ

HYVINVOINTI

KUNTATALOUS

KOULUTUS

OSALISTUMINEN

MAAHANMUUTTO

KAUPUNKIKULTTUURI

ALUETALOUS

IKÄÄNTYNEET

RAKENTAMINEN

ASUMINEN

DEMOKRATIA

TYÖMARKKINAT

YMPÄRISTÖ

kvartti verkkolehti
webbtidskrift
www.kvartti.fi

 Helsingin kaupunki
Tietokeskus

ASTA MANNINEN

Helsingin historian tutkimukseen apua uusista avoimista tietolähteistä
Forskningen om Helsingfors historia – nya öppna datakällor tillgängliga

CARL-MAGNUS ROOS

Tuoreita näkökulmia Helsingin historiaan
Nya perspektiv på Helsingfors historia

SEPPÖ AALTO

Kieli- vai kansallisuuskiiroja 1600-luvun Helsingissä?
Språk- eller nationalitetsstrider i 1600-talets Helsingfors?

ELINA MAANIITTY

Kuolema ja kuolinsyyt 1700-luvun loppupuolen Helsingissä
Död och dödsorsaker i Helsingfors under 1700-talets senare del

SAMU NYSTRÖM

Samassa veneessä, vaan ei yhteisin eväin? Helsinkiläiset, silakkamarkkinat ja maailmansodan elintarvikekriisi 1914–1918
I samma båt, men med skild skeppskost? Helsingforsborna, strömmingsmarknaden och livsmedelkrisen under världskriget 1914–18

JARMO NIEMINEN

Santahaminan vankileiri ja hautausmaa
Fånglägret och begravningsplatsen på Sandhamn

JARMO NIEMINEN

Helsingin sotaurmat 1917–1918 -tutkimushanke
Forskningsprojektet 'Krigsdöda i Helsingfors 1917–1918

KATI KATAJISTO

Mentaliteettien törmäys Helsingin valtuustossa sisällissodan jälkeen?
Mentalitetskrock i Helsingforsfullmäktige efter inbördeskriget?

NETTA MÄKI

Imeväiskuolleisuuden pieneneminen Helsingissä 1900-luvun alkupuolella
Minskande spädbarnsdödlighet i Helsingfors i början av 1900-talet

ANTTI MALINEN

Helsinkiläiskodit sodan rasiutusten kantajina 1944–1948
Hur hemmen tacklade efterkrigstidens vedermödor 1944–1948

MIKA MÄKELÄ

Puu-Kallion saneeraus oli vuosikymmenten palapeli
Saneringen av trähus-Berghäll var ett pussel under många decennier

SUMMARY IN ENGLISH

